

ચું · દ · ડી

૨ ભાગ ગીતે ::

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૬૧૦

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ચુંદડી

વિષય સ ૪૩૫ : ૩૫૩ :: ૨૩૪૪-

સંપાદક : ઝવેરચંદ મેઘાણી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતનો ઔપચારિક સમય
૧૯૨૬

મુદ્રક અને પ્રકાશક
અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

આવૃત્તિ પહેલી

પ્રત ૨૦૦૦

એપ્રિલ ૧૯૨૬

x

મૂલ્ય : દસ આના

પાકું પુઠું : ચૌદ આના

મુદ્રણસ્થાન

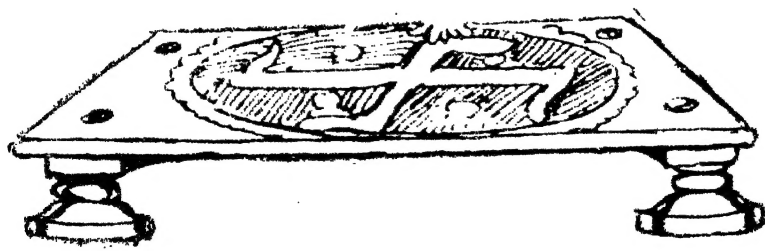
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય : રાણપુર

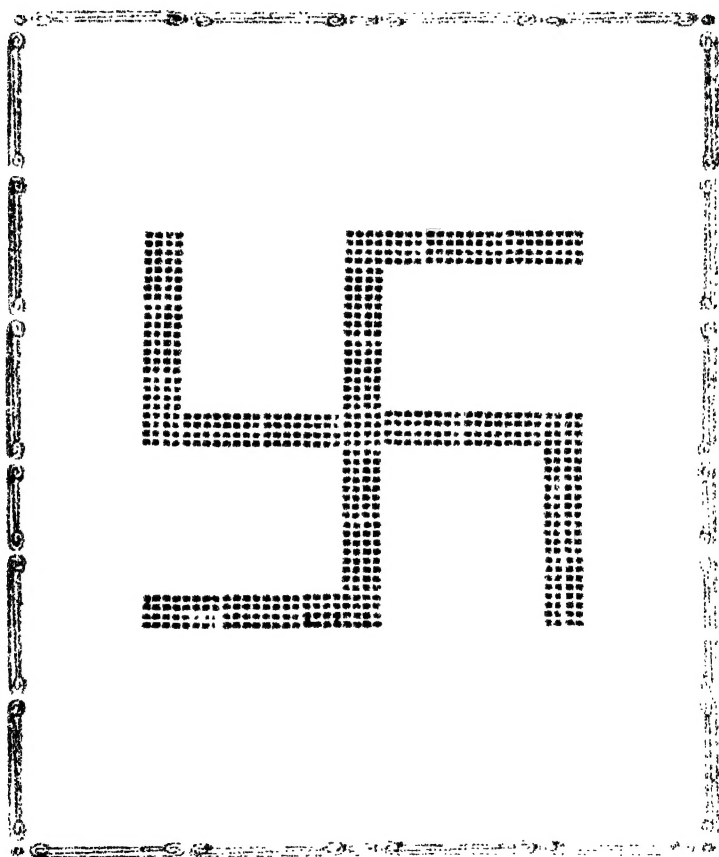

सप्त-भेट

.....

सप्त-भेट

અનુક્રમ

વિભાગ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	ભાવના-દર્શન [પ્રવેશક]	૧-૧૨
	લોકગીતોની પ્રવાહિતા „	૧૨-૩૨
૨.	ચારણી ગીતો	૧- ૮
	૧ માફ ! તુંને ખમ્માજ ખમ્માજ કરી રાખું	
	૨ ગઈ'તી ગઈ'તી ભરવાને નીર	
	૩ આછી રૂડી આંખલિયાની છાંચ	
	૪ જોવા તે દેજો મુને નરખણુ દેજો	
	૫ લાડી ! તમને કેસરીયા ળાલાવે	
	૬ તું કાં રે આંખલિયા અણસરો	
૩.	કાઠી-રજપૂતનાં ગીતો	૬- ૩૬
	૭ કેસર તળાવડીમાં અમીરસ પાણી	
	૮ લાંબી ડોકે કુંજર રાણી	
	૯ રાજને આંગણીએ કરેણી રોપાવો રાજ !	
	૧૦ આંગણીએ વધરાવો નાગરવેદ્ય	
	૧૧ વાદળડી રે વરસે મેરામણુ રેલે છેલે	
	૧૨ એક વાર જાજો રે માળણુ માળવે રે	
	૧૩ ધૂધરીઆજો ઝાંપલો વરરાજ	

- ૧૪ તંગલ ત્રોડા વાળો ભારે બેડીવાળો
 ૧૫ લીલૂડો સરીથા રે વીરો પીડીને ભરીથા
 ૧૬ બીરે તો પાન સરીખા પાતળા
 ૧૭ વાલો વીર ઘોડલે ચડે ને હું તો બેઠું રહી છું
 ૧૮ મારને કાને મુરકીયું વારી જઈ
 ૧૯ આજ રે કાચી કેરીની સોરમ લ્યા રે
 ૨૦ વીરા! તમે વાણી પીઓ તો અમીઅલ રેને માણુરાજ
 ૨૧ રાયાંનો વર સીમડીએ આવ્યા
 ૨૨ આંખલિયા થઈ રામેનાં નામ
 ૨૩ મેડીને મોંલ બેઠાં મોંઘીબા બોલે
 ૨૪ આઠ કુવા રે નવ પાવઠાં
 ૨૫ મારા વેવાઈ બાજુને માણુરાજ
 ૨૬ સોનાની સળીએ પોંખ્યે રે બાઈ
 ૨૭ વાગ્યાં વાગ્યાં જંગીનાં ઢોલ
 ૨૮ પાવલીએ રણકે રે હુંગર ડોલે
 ૨૯ વીરનો દાદો એમ જ કે
 ૩૦ ઉંચી મેડી ને બાળા જમરખ દીવડો
 ૩૧ સાંઢયું કોટે સાંકળાં ઘેરીડે ધૂધરમાળ
 ૩૨ { દુધેભરી તળાવડી હો રાજ!
 { ઝીણાં ઝીણાં રે મોતીડાં હેમર હાથીડા
 { અણીઆળી આંખ્યેનો નેડો લાગ્યો માણુરાજ
 ૩૩ અગર ચંદણની રાત આંદા પૂનમ રાત
 ૩૪ પોપટડી ! તોરલો કંચ
 ૩૫ નાના ભાઈ કાંઈ ચડયા રે શિકાર
 ૩૬ મોતીએ જડી તારી મોજડી
 ૩૭ તારો કાલો ને કહારો તારે મરડ ધણો
 ૩૮ વીર તો હાલે ચાલે ને વીરને નીંદરડી આવે
 ૩૯ મેં તમને વાર્યા વીર
 ૪૦ ગોરાં કકરાણાં કમકથી બોલે

૪. મિશ્ર-ગીતો

૩૭-૫૪

- ૪૧ પાટ તે ગણેશ બેસારીએ
 ૪૨ પાટે આંગણીએ તલસીને ક્યારો

- ૪૩ સાંકડો સાંકડો પાણીઆરાનો શેરો
 ૪૪ ઘોડલે ચડીને ગોવીંદજી રે આવ્યા
 ૪૫ મારે આંગણુ આવ્યા ફરશુરામજી
 ૪૬ મારે આંગણુ નવરંગ આંખો મોરીઓ
 ૪૭ દાદાજી તો આ'તા રે દૂવારકા
 ૪૮ વનરા તે વનમાં તુળસી કુંવારાં
 ૪૯ સવા મણુ સોનાનો છે દીવો રે
 ૫૦ કોડે ને પગરણુ આદર્યાં
 ૫૧ સ્વામી મારા ! મેખા મગાવો ને કંકૂડે પીળાવો
 ૫૨ નાની બેન દાદાજીને વિનવે રે
 ૫૩ મરધાનેણીનો વર ઉતર્યો વાડીએ રે
 ૫૪ દાદે નો જોયો દેશ માળવો રે
 ૫૫ બેની ચડો રેખાઈ મેડીએ
 ૫૬ તારી ગઢડામાં ગાડી છાડ રે છાકરડા
 ૫૭ મારા ચોક્ક વચ્ચે રે ચંપો રોપીઓ
 ૫૮ માઝામાં રેજો રાયવર ! માઝામાં રેજો
 ૫૯ ગોરાં નાની વહુ તે નાનાબાઈને વીનવે
 ૬૦ વાડીમાં રોપાવ્યો રૂડો કેવડો

૫. મારવાડી.ગીતો

૫૫-૭૨

- ૬૧ આંગણુ આંગણુ આંખલિયો રોપાવું હો જોડાણી
 ૬૨ વીરા ! નીલૂકું નાળીએર લઈ આવ
 ૬૩ આવા સાં મારી મરધાનેણી
 ૬૪ ચાલો રે સૈરાં ! મોજ કરાં
 ૬૫ ઝાલી રે રાણી ! હાલો રે આપણે દેશ
 ૬૬ વનડી ! થારે સાસરેજી ડોલર ખાંધીઓ
 ૬૭ પગે પગે વાવડલી ખોદાવું હો લાખેણી લાડી
 ૬૮ મેં તો થારા જીવન વની ! કારણીએ
 ૬૯ ડુંગર ઉપર દેરડી રે વની !
 ૭૦ ચૂંદલા લાયો રે વની !
 ૭૧ ખાઈના ખાવારે આંગણુ આંખલો
 ૭૨ ચૂંદલા પશુ લાવજો વનાજી રાજ !
 ૭૩ ઉંચેલા વાદળીઆ ને સીરવીયારે હાટે

- ૭૪ કાંઈ લાયા રે વના થે કાંઈ લાયા રે
 ૭૫ વનજી ! સીરવીઆરે હાટે ઉભા
 ૭૬ ચૂડલા લાયા વનાજી સીરમ દેશના
 ૭૭ આંખા જી પાકા વનડી ! નીંધુ જી પાકા
 ૭૮ રણક ઝબક ચાલી લાડી સીમે આવી બોલી રે

૬. પારસી લક્ષ-ગીતા

૭૩-૮૪

- ૭૬ સરસ્વત સ્વામીને વિનવું
 ૮૦ વરને સાસુ તે અર્ધવા નીસર્યા
 ૮૧ જ રે કુંવારી કન્યાએ લખી મોકલ્યા
 ૮૨ સાસુજી એમ ન જાણતાં કે વહુ મોટી રે

૭. ખાંચણાં

૮૫-૯૨

ભાવના—દર્શન

વિવિધતામાં વહેતી એકતા-ધારા અને એકતાની અંદર રમણ કરતી વિવિધતા: એ છે લોક-સંસ્કારનું વિશિષ્ટ લક્ષણ. લોક-જીવનના ચણતર કામને ટકાવી રાખનાર એ ચુનાનો રસ છે. એ રસે ઘણી ઘણી હડી ને રૂપદોળી ચીરાડો પૂર્યા કરી છે. એણે અન્યોન્ય જાતિ-સંસ્કારોની વચ્ચે મધૂરો મેળ નીપજવવામાં મદદ કરી છે. ઘણી ઘણી નદીઓનાં નીર ઠલવાઈને એક સંગમ-તીર્થ રચાય છે. અને સંગમ-મિન્ટુ પર ભેળા થતા પ્રવાહો એટલી ધીમાશયી, શાંતિથી તેમજ બહોળાશપૂર્વક આતમૈત બનતા હોય છે કે જોનારને એના ભક્ષનનો ધર ! ધર ! અવાજ નથી સંભાળતો, કે નથી એના જૂજવા રંગો કળાતા. એ જ એની વિલક્ષણતા છે. મેળાપ-પછી તે માનવી હૃદયનો હોય કે કુદરતી પંચભૂતોના પ્રવાહોનો હોય-પણ એ મેળાપ જો સાચો, સર્વાંગી, બિન્ટુ એ બિન્ટુનો મેળાપ હોય, તો તે મોટીથી બોલતો નથી, પણ મુગો મુગો મેળ લઈ લે છે.

આ બીજા સંગ્રહમાં જૂદી જૂદી કામોનાં લગ્ન-ગીતો સંધરવામાં ખાસ હેતુ એ ‘એકતાનું વૈવિધ્ય અને વૈવિધ્યની એકતા’ બતાવવાનો છે. ચારણગીતો, કાઠીગીતો, શિષ્ટ વગેરેનાં ગણાતાં ગીતો, મારવાડી ગીતો, ગુજરાતી ખાચણાં-ગીતો અને પંતળી ગીતો: સર્વની વાનગી રૂપે જ આ સંધરાયાં છે. અને એ પ્રત્યેકની વિશિષ્ટ છાપ આપણી લોક-સંસ્કૃતિ પર ખડેલી છે તે ઉકેલીએ:

ક્ષત્રિય-ગીતોનું સંગીત

ચારણી ગીતો એક મધગરતા ગળા વાળા ચારણુ ભાઈએ સંભળાવ્યાં. કાઠી ગીતો હરાળા દરબારશ્રીનાં ઘરમાંથી માતા-બહેનોને મુખે સાંભળ્યાં. પ્રથમ ભાગના પ્રવેશકમાં કરેલા ઉલ્લેખની પુનરુક્તિ કરવા નથી

માગતો. માત્ર એટલું જ માગું છું કે એ કાઠી-રજપૂત અને ચારણી ગીતોમાંથી દ્રવતું સંગીત કોઈ પણ સાચા સંગીત-મક્તને માટે અભ્યાસનો વિષય થઈ પડશે. આ સંગીતના સૂરો કોણે યોજ્યા? ક્યારે યોજ્યા? કંઈ ભૂમિ પર એ સરળયા? કંઈ અન્ય આર્ય કે અનાર્ય જાતિના સ્વરો સાથે એનું સામ્ય જડે છે? એવી કાંઈ તલસ્પર્શી તપાસ પરથી આ સોરઠી કોમોના પરિભ્રમણના ઈતિહાસ પર કશું અજવાળું પડે છે કે નહિ? એનાં વસવાટનાં સ્થલાન્તર, સમયાન્તર, સંસ્કાર-પરિવર્તન વગેરે વિષે આ રમણીઓના કંઠમાં કોઈ ઐતિહાસિક ઇસારો પડ્યો છે કે નહિ? અને કંઈ નહિ તો વર્તમાન યુગના સંગીતોદ્ધારમાં એ કંઠ-સ્વરોને ક્યાંયે સ્થાન છે કે નથી? શા માટે આ સૂરો શ્રોતા વર્ગને હલમલાવે છે? શા કારણે એ હજારો નારી-કંઠમાં આપોઆપ સીંચાઈ જાય છે? શા માટે ફરી શિક્ષણશાળા અથવા ઉસ્તાદી તાલીમ અથવા સ્વર-પદ્ધતિ વિના સદીએ સદીએ ને સ્થલે સ્થલે એ બહેન વણુકંઠ્યાં વહેતાં જ રહ્યાં છે? આ પ્રશ્નો ઝીણી તપાસ માગે છે. સંગીતના અન-ભિજ્ઞને આથી વધુ સૂચવવાનો અધિકાર નથી.

ક્ષત્રિય-ગીતોનો વિશિષ્ટ રસ

ચારણ, કાઠી અને રજપૂતનાં ગીતો કુલ ચાલીસ જેટલાં આંહી આપ્યાં છે તેની થોડી તપાસ લઈએ. પશુ અને ખેતી જેનાં જીવનનાં આધાર છે, કુદરત જેની ચિરસંગિની છે, આંખો જેની હમેશાં પ્રકૃતિ-લીલામાં રમે છે, અને શોભા-શણગાર પણ જેને ધરનાં મહેલોમાંલાત અથવા ભરચક રાત્ર-રચીલાંમાં હોવા કરતાં સવિશેષ તો નિસર્ગના જૂજવા રંગો કે દૃશ્યોમાં છે, તેને જીવનમાં ગદ્યમય-prosaic બનવું શે પાલવે? એ છેક જ ગદ્યમય અવસ્થામાં પણ કાવ્યનાં આદોલનો અનુભવી રહે. ઘેર લખાવસર ઉજવવો છે: અનાજની પ્રથમ આવશ્યકતા: ધકં મગ ને અડદ ચણા જે ખેતરમાં નીપજે તો જ વિવાહ મંડાય: સાદો વિષય છે. છતાં ગવાયો લગ્નગીતમાં. ખીજ કોમોએ ગાયો સાદી રીતે:

કાઠા તે ઘઉંની રોટલી, માંહી ગળગળીઓ કંસાર
લેમાં એસી લોજન કરે જે પૂજ્યા હોય મોરાર.

[ચુંદડી : ૨ : ૪૧]

પરંતુ કાઠી-રજપૂતે ભૂદી રીતે ગાયું:

વાદળડી રે વરસે, મેરામણ રેલે છેલે;

વાદળડીને વરસે ઘઉંડા નીપળે.
મેરામણને રેસે ઘઉંડા નીપળે.

પહેલામાં 'પૂન્યા હોય મેરા'ની ધર્મ-લાવના: ખીજમાં કેવળ 'વાદળડી રે વરસે, મેરામણ રેલે છેલે.' પૂજન નહિ, પણ મરત રસોહાસ અને મૂકત રેલમછેલ.

પરણનાર પુરુષનું વર્ણન લઈએ: અન્ય કોમોએ આલેખી પ્રશાંત પ્રવિત્ર, ધર્મસંસ્કારી મુદ્રા:

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ
પૂનમ કેરો ચંદ
દીવા કેરી જ્યોત
વીવા કેરી વરધ
કે વર આંચે અંજવાળાં રે!

[ચુંદડી : ૧ : ૫૫]

અને આ વિક્રમપૂજક, સૂર્યપૂજક જાતિઓએ જૂદેરી જ જમાવટ કરી:

નવશાળનાં રૂપ સરૂપ
જાણે રે મજવાસી સૂરજ ઉગીયો જ માણારાજ!
ખાપાલાનો બોલેવો સરૂપ,
જાણે રે મોહુમાં ભમરો ગૂંજ્યો જ માણારાજ!
ડોલરીઆનો હાલેવો સરૂપ,
જાણે રે હંસો જ હેમર હાલીયો જ માણારાજ!

[ચુંદડી : ૨ : ૩]

અને એવા નરને બેવા માટે જવાની લાગણી અન્ય કોમની માફક

હું તો હાથમાં તે લેશ કુલ છાજડી રે,
હું તો માળીડાની મરો જોવા જાશ રે-સંઘડે
હું તો હાથમાં તે લેશ લાલ લાકડી રે,
હું તો ગોવાળીની મરો જોવા જાશ રે-સંઘડે

[ચુંદડી : ૨ : ૫૩]

અથવા તો

હજવા તે ધોળે ઈશ્વર ધોતીમાં, છ'ટસો મારાં ચીર,
અમ ઘેર દાદોજી શીસાળવા, દેશે માતા મોરી ગાળ.

[ચુંદડી : ૧ : ૪]

એવા સંચમ, સકોચ, ભય દાખવતા સૂરોમાં નથી વ્યક્ત થઈ.
પણ 'એક ધા ને બે કટકા' નો યુદ્ધ-મંત્ર બણેલી આ લડાયક કોમોએ
તો પ્રેમના આંગણમાં પણ રણાંગણની તાલાવેલી અપનાવી :

ગઈ'તી ગઈ'તી ભરવાને નીર,
કેસરીએ વાઘે રે નટવર દીઠડા જી માણ્ણારાજ !
બેડું મેદ્યું સરવરિયાની પાળ,
ઈંદોણી વળગાડી આંખા કેરી ડાળખી જી માણ્ણારાજ !
દડવડી દીધી મેં તો દોટ,
લાજડલી લોખીને લીધાં હરિનાં મીઠડાં જી માણ્ણારાજ !

[ચુંદડી : ૨ : ૨]

દેખ્યા, બેડું હેડે મેદ્યું, દોટ દીધી. વન્ન છાંડી, પ્રીતમનાં મીઠડાં
લીધાં : આ બ્રહ્માનંદ ચારણ-સાધુનું 'રચેલું' : સ્વામીપંથીઓ ગાય છે
મંદિરમાં, અને તે પણ પ્રભુભક્તિ કાળે : પણ ચારણોએ તો એને
વિવાહ-ગીત કરી લઈ કન્યાની રનેહોર્મિ ઉછળાવવાનું વાહન બનાવ્યું.
એ એની ખાસીઅત.

એ કોમોનો વરરાજ તો છે 'તંગલ ત્રોડા વાળો, ભારે બેડીવાળો' :
'કુલ ફેંટાવાળો' : 'મોતીચુવળો ને કલંગીવાળો' : ડોલરીયા,
કેસરીઓ, નેનળો ને છાગળો : મોતીજડી એની મોજડી,
અને હીરેં જડ્યાં હથીઆર : એની તો છે 'સુરજની અણસાર' : એ
જમાઈ જાણો ન્યારે 'ધુધરીયાળા ઘોડા પર' ચડીને પરણવા પગારે
છે ત્યારે

‘પાવલીઓ રણકે ને ડુંગર ડોલે !’

[ચુંદડી : ૨ : ૨૮]

એની તલવારના પટા પર ચોરેલી પાવલીઓને રણજણાટિ ડુંગરા
જાળે : અને એની ચાલ્ય છે હજવી :

‘મણીયલ હજવો હજવો હાલ્ય !’

[ચુંદડી : ૨ : ૩૨]

એનાં ડગલાં છે અન્ય પુરૂષો કરતાં દોઢાં મોટાં :

મોતીએ જડી તારી મોજડી, તારાં હીરે જડ્યાં હથીઆર,
વર સોમલીઆ ! પોરે પગલું ભર્યં !
વર કેસરીઆ ! ડોઢયે ડગલું ભર્યં !

[સુદસી : ૨ : ૩૬]

અને એ સૂરા-પ્રેમી કરી કામને તો સૌંદર્યનું પણ ઘેન જ ગાલું
મમે છે : રૂપનું પાન કરતાં એ રસિકને ઝીણાં ઝાલાં આવે છે:

આઠ કુવા રે નવ પાવઠા, એની પાણીયારે નહિ પાર
મોંઘી બાઈને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝાલાં ખાય !

અને જેના સૌંદર્યમાં એવી સૂરા ભરેલી છે તે મોંઘી બાઈ -તે
કન્યા કેવે શબ્દે આલેખાઈ ? મરધાનેણી, દારમદતી અને થોડાખોલી:
પીયરપૂરી, મોસાળ-મોંઘી, અંતરબાની અને રંગલીની: ચોટાળી,
કુડલાળી ને ચૂડાળી: વરની આંખ વખણાય તો કન્યાની પાંસોડલી
વખણાય: એ જ્યારે વરને નિમંત્રે છે ત્યારે

રાયવર ! વેલેરો આવ,
સુંદર વર ! વેલેરો આવ,
તારાં ઘડિયાં લગન રાયવર વહી જશે.

એવા સૌમ્ય અને આર્દ્ર શબ્દે વા સ્વરે નહિ, પણ ચક્ર્યૂર શબ્દે:

ધુધરીઆજો ઝાંપલો વરરાજ !
રમતા આવો રે હું વારી જાઉં !
ટોલરીઆ ! વેલેરા પધારો માણુરાજ !
પાતળીઆ ! ચોંપેથી પધારો માણુરાજ !

એમ ‘રમતા રમતા આવો’નું રૂપ બાંધે છે. અને એવી રમણીને
વીર વર વરવા બદલ કેવી વિજેગની રાતો બહારવાની હોય છે ! રાતનાં
રૂપ એની આંખે કેવા લાગવાં ઘટે ! જુઓ :

અગર ચંદણની રાત

ચાંદા પૂનમની રાત

ચાંદલિયો કારે રે ઉગશે !

તારોડિયો કારે રે ઉગશે !

ઉંડા ઉંડા, લાંબા લાંબા, વિશાલ આકાશમાં જાણે ઘાટું લીપજ
કરતા હોય તેવો, વિજેગનાં કારમા લાંબાણુ સુચવતા સ્વરો:

અગર ચંદણની રાત

ચાંદા પૂનમની રાત

કેવી રાત ! અજવાળી રાત : જાણે અગર ચંદન છાટેલી: 'ચંદન
છાંટી ચોક સમાર્યો વ્યામનો' એ ન્હાનાદાદની નવતર કલ્પનાનાં
ઉડેરાં મૂળ દેખાડતી પંક્તિ: એવી અજવાળી માહમ રાત્રિયે કોઈ
એકલ ગોખે ખેડેલી નવ-વધુ પોતાના 'જવન-ચાંદલિયા'ને સંભારે છે:

ચાંદલિયો કારે રે આવશે !

ચંદ્ર-સંગે રમતી રાત્રિ જાણે ગહન શખ્દે પૂછે છે:

નાની વહુ ! તોરલો શામ

મોંઘી વહુ ! તોરલો કંથ

કેસરીઓ કારે રે આવશે !

નેનળો કારે રે આવશે !

રજપૂતાણી ઉત્તર વાળે છે: એ તો યુદ્ધે ગયા છે: પરણીને તૂર્ત જ:

ગ્યા છે રજપૂત સાથ

ગ્યા છે રાઠોડે સાથ

દીવડીઓ ઉગ્યે રે આવશે !

તારોડીઓ ઉગ્યે રે આવશે !

પ્રભાતે આવશે. રાત્રિ તો વણ્યાદલિયે જ વીતશે. આ ક્ષત્રિ-
સંસ્કારના સ્વરો : સાચા જવન-સ્વરો. પરણતી કન્યાના અંતરમાં
એવા ભયાનક ઘન-સંસારની તૈયારી સીંચાય છે. માથું હાથમાં લઈ
કરનારાઓની ધરનારીઓનો આ રસ-મંત્ર હોતો : કારે રે આવશે !

એટલે જ જેના વિલેગ લાંબા હતા અને મિલન ઓછાં અથવા અચોક્કસ હતાં, તેઓની પ્રીતિએ ‘સ્વભૂમિને શું શું કરી રાખું’ !’ના સખલ શબ્દો કાઢ્યા :

મારૂં ! તુંને હાર માયલો હારી કરી રાખું રે !

* * *

મારૂં ! તુંને મનડાનું માદળીયું કરી રાખું રે !

* * *

મારૂં ! તુંને ઉનાળાનો આંખો કરી રાખું રે !

* * *

મારૂં ! તુંને ચોમાસાનો ચંપો કરી રાખું રે !

* * *

મારૂં ! તુંને શિયાળાની સીરખ કરી રાખું રે !

* * *

મારૂં ! તુંને ખરમાણ ! ખરમાણ ! કરી રાખું રે !

લાક્ષણિક કલ્પનાઓ : પુરૂષને કેવો પ્રય કરી રાખે છે : ‘મનડાનું માદળીયું’ ખાસ જોરદાર છે : માદળીયું અથવા તાવીજ હંમેશાં મંત્રયુક્ત હોઈ અમંગલતા ટાળીને રક્ષા કરનારૂં મનાય. અને વનવાસી-ઓની દૃષ્ટિમાં તે ત્રણે મોસમોની પ્રિયમાં પ્રિય થીજે તે આંખો, ચંપો અને ઠંડી ખાળતી સીરખ [બનાત]જ હોય ને ! એનું નામ racy of the soil—સ્વભૂમિને લાવતો કલ્પના છોડ : પરભોમ પાસેથી ભાટે લીધેલ વા ચોરેલ નહિ.

એટલે જ એ સ્વભોમના—indigenous—અંસ્કારેનિજ લામણીનું જોર વ્યક્ત કરવા માટે સોરડમાં એક જૂદેરી જ શૈલી શોધી. એ શૈલીને મૂળ આધાર તો મળ્યો દિલે છે ‘અન્યોક્તિ’ નામના સંસ્કૃત અલંકારનો. પણ પછી તેની ખીલાવટ થઈ. પ્રથમ પહેલાં તો પોતાનો ભાવ કોઈ પણ પક્ષી અથવા વૃક્ષ ઉપર ઉતારવો :

લાંબી ડોકે કુંજડ રાણી !

અને તારા મધ દરિયે મનડાં મોહ્યાં રે કુંજડ રાણી !

પછી એ ‘મનડાં મોહ્યાં’ ના ભાવને ધનીભૂત કરવા માટે ઉત્તરોત્તર અનેક જોડલાં ગોતીને ગીત આગળ વધે છે :

કાળી પાંખે કોયલ રાણી !

અને તારા આંખલિયે મનડાં મોઢાં રે કોયલ રાણી !

પછી 'લીલી પાંખે પોપટ રાણા-તારાં પાંખરડે મનડાં મોઢાં' : એટલો ઘાટો એ ભાવ ધ્રુટાયો. પછી એ પીવાડયો વર-વધુને :

રાતે ચૂડે ...વહુ રાણી !

અને તારાં ...ગામ મનડાં મોઢાં હો ...વહુ રાણી !

રાતે રેટે ...ભાઈ રાણા !

અને તારાં લાડડીએ મનડાં મોઢાં હો ...ભાઈ રાણા !

મમત્વની જમાવટ કરનારી એવી ભુક્તિ તો અનેક ગીતોમાં જોવાય છે :

પોપટડી રે તોરલો કંથ

કાં રે પોપટ દૂબળો ?

દિ'વારે રે વનફળ વેડવા નય

રાતે પોપટ પાંખરે.

એમ 'હાથણુલી તોરલો કંથ-કાં રે હાથી દૂબળો' તો કહે કે 'દિ'વારે દરબાર ઝુલરા નય-રાતે હાથી સાંકળે' : એ ઘેરી ભાવના હતરી વર-વધુ પર: 'નાની વહુ તોરલો કંથ, કાં રે કેસરીયા દૂબળો : જવાબ જડે છે કે 'દિ'વારે ઘોડલાં ખેલવવા નય-રાતે રમે સોગટે !'

પરણુતા પુરુષની માતાની ગમગીની બતાવવા માટે પણ એ જ રચના અંગીકાર થઈ. ઉપર જેવો શૃંગાર-રસ દીધો તેવો જ કરણ રસ આંહી દીધે છે [ચુંદડી : ૨ : ગીત ૬]

તું કાં રે આંખલિયા અણોસરો !

કે તારી વસમડી ડાળ

કે તુંને પંખીડે દુવેગીયો

કે તુંને કોણે દીધી ગાળ !

નથી મને પંખીડે દુવેગીયો

નથી મને દીધલી ગાળ !

મારાં આંખુ ને જાંખુ રોષ ચાહ્યાં
તે વિણ શોભા ન પામીએ :

એ જ શૈલીએ સરોવરની ઉદાસી કહી : અને પછી વર-માતાન
અંતર સમજાવ્યાં :

તું કાં રેખાઈ અણોસરી !
કે તારી વસમલી ચાલ !
કે તારે પિયુડે દુવેગીયાં
કે તુંને કેણે દીધી ગાળ !

+ × + +

મારાં સાચુ ને સસરો રોષ ચાહ્યાં
તે વિણ શોભા ન પામીએ.

મેળવણીનું માધુર્ય

પરંતુ રજપૂત-ગીત અને વણિક-ગીત, એવા સીમાડા બહુ વાર
ટકતા નથી. સાથે સાથે જોડાયલા સાગરોનાં નીર તો અણુદીક્યાં અને
અણુખોલ્યાં એક ખીજમાં આવે છે અને જાય છે. કારણ કે વ્યવસાયો
ન્યારે એક હતા ને વ્યવહારો ઘનિષ્ઠ હતા ત્યારે રસદષ્ટિ પણ એક
બનતી. જે વાણીઆ અને નાગરો ક્ષાત્ર કેમોનાં જ કારભારાં કરતાં,
ભેળા ધીંગાણે પણ ચડતા, તેનાં ધૈરાં એ જ ક્ષાત્ર-નારીઓના રસથી
પ્રેરાધને આવા ગીતો ગાય એમાં આશ્ચર્ય નહોતું :

ગોરાં નાની વહુ તે નાના લાઇને વિનવે,
તારા ...ગામની સીમડી દેખાડ રાયજાદા રે
લાલ છોડો લટકાં કરે.

ત્યારે વરરાજાનું વચન કેવું નીકળ્યું :

તમે આઘરાં ઓઢો ગોરી ઓઢણું,
મારા છોગલાને છાંયે ચાલી આવ રાયજાદા રે
લાલ છોડો લટકાં કરે.

આંહી સીમ નિરખવા માટે નવવધુની ઉત્કંઠા : વડીલોની મર-
જાદ માટે જરા ઓઢણું નમતું ઓઢવાનું સૂચન : અને તાપમાંથી

જયવા માટે વરના છાગાને છાંયે ચાલવાની વહુને મીઠી શીખામણ :
એ અધું રાજપૂત તત્વ છે ? કે વણિક તત્વ ? કે નાગર તત્વ ? એ તો
છ સોરઠી રસતત્વ. એમાં મેળવણી છે સમગ્ર કોમના સંસ્કારોની.

એવી જ રીતે વરને બ્યંગમાં, ધ્વનિમાં, ઇસારે જે સાચી રસજ્ઞતા
શીખવાતી હતી તે જુઓ : ક્ષાત્ર કોમોમાં ઉલટાવી ઉલટાવીને એને
કહેવામાં આવતું કે

આજ રે કાચી કેરીની સોરમ લ્યો રે
કેસરીઆ રાયવર : ઉભલા રેજો !
લવીંગે ને લેયાં રાયવર !
કુલડે ને ફેયાં રાયવર ઉભલા રેજો !

કાચી કેરીની તો કેવળ સુગંધ જ લેજો. એજ ગવાયું નાગરમાં :

માઝામાં રેજો રાયવર ! માઝામાં રેજો !
આંખાની ડાળયે બેઠી કોયલ બોલે,
કાચી કેરીમાં રસ નોયે પરધાન રાયવર !

માઝામાં રેજો ! . . .

મર્ચાદામાં રહેજો ! વિવેક લોપતા નહિ. આજે વિવાહ રૂપી મદ-
નનક જીવન-પ્રસંગે

વીરા ! તમે વાડણી ખીઓ તો અમીચલ રેજો માણુરાજ !

* * * * *
વીરા તમે વાડયે વળગેલી વેલી આંગણે રોપો માણુરાજ !

* * * * *
વીરા તમે કુલેલાં કુલડાંની સોરમ લેજો માણુરાજ !

મદછક ન બનજો, અમીચલ રહેજો ! પિયરરૂપી વાડયે વળગેલી
કન્યા-વેલડીને તારે આંગણે ઉઝરજો. પણ એનાં યૌવન-કુસો ખીલે ત્યારે
સુગંધ લેજો ! એવા વિવેકના સૂર આંહી તહીં વેરાયલા પડ્યા છે.

અપહરણના સૂર

આવા રસ નીતરતા સંસ્કારોની સાથોસાથ અપહરણની નૂની
જંગલી પ્રયા પણ છપાઇ ગઇ છે. હાંચી કોમો ગાય છે કે

આજ અમે ઈંડરીયા ગઢ જત્યા રે આનંદ ભર્યા !
આજ અમે ...વેવાઈને રોતા દીઠયા રે આનંદ ભર્યા !

અથવા તો

જત્યા જત્યા રે મારા સસરાની બેટી
બીજી તે જત્યા સાચર સાસરું રે વરલાડડા !

એ કન્યાનું અપહરણ કરવાનો સંસ્કાર આઘક જોરથી રજપૂતોમાં
બવાયો :

દાદા ...ભા : દાદા ઓરેરા આવો
...ગામડિયાનો ગઢડો કેમ કરી બેશું !
ધમળા ઘોડાવશું, રૂપૈયા રેલાવશું
લાડડી સોતો ગઢ ચડી ચોદ બેશું.

આવી રચામ ભાત્ય પડે એ સ્વાભાવિક જ છે. લોક-જન એટલે
કોઈ પણ જાતનું શુદ્ધ સામ્રાજ્ય જન નહિ, પણ આઠે જાતના ગણ-
વેલાં ઉંચ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ જનોના અનેક સંસ્કારોના સમન્વયને
પરિણામે પ્રચલિત થયેલું જન. એટલે જ કન્યાનું અપહરણ અને
કન્યાની તાબેદાર તરીકેની ભૂમિકા જ્યાં ને ત્યાં આ ગીતોમાં ડોકીમાં
કરે છે. નવાઈ તો એ છે કે આ અધમ જન-પ્રથાના સૂરો જન-
ગીતોના આટલા જખર પુંજની અંદર છેક ઓછા શા માટે ?
મારવાડી અને પારસી ગીતોમાં પણ તપાસીશું તો પ્રધાન
ભાવના દંપતિના પ્રણયની અને પરસ્પર અનુમતિ-વરની
જ તરવરે છે. જ્યાં જોઈએ ત્યાં વિવેક અને સોહાર્દ જ ગુંજે છે. એ
પરથી તો અનુમાન થાય છે કે જનતાએ પોતાનાં વારંવારનાં સંસ્કાર-
પરિવર્તનો વચ્ચે પોતાના પ્રાણને તો ઉચેરો જ લેવા ચત્ન કર્યો છે.
સુગંધ સાચવી શકાઈ ત્યાં સુધી દુર્ગંધથી દૂર નીકળવા જ જનતા
મથેલી છે. નહિ તો આવા સુગંધભર્યા કાવ્ય-ઓડકાર અખાજને
આહાર કરનારને આવે જ નહિ.

લોક-ગીતોની પ્રવાહિતા

લોકસાહિત્યનું મોઢામાં મોટું બધ તે એવી સાર્વજનિકતા છે. એ સાર્વજનિકતા જન્મે છે એની પ્રવાહિતામાંથી. યુરોપનું અકેક લોકગીત દસ દસ ને પંદર પંદર પાઠાન્તરો દ્વારા ત્યાંના દેશ દેશની ભાષામાં ઉતરી ગયું છે. આપણા ગુજરાતમાં પણ અકેક લગ્નગીતે પ્રાંતે પ્રાંતે ભમીને બિન્ન બિન્ન પાઠાન્તરો જન્માવ્યાં છે. આપણે પ્રેન-જીવનમાં rhythm-તાલબદ્ધતા માગીએ છીએ. આપણે અંતરતમ પ્રાણ એક તાલે ધબકતો નથી. પણ એકસરીલા આંતર્જીવનની બધવાન સામગ્રી તો આપણું લોકસાહિત્ય પૂરી પાડે છે. એકનું એક ગીત-એકની એકજ કદપના, સ્વર અને રાખ્હોના વૈવિધ્ય વડે વિભૂષિત બનીને પ્રાંતે પ્રાંતમાં પોતાના પડધા જગાવે, અને ક્રેક રાતકો સુધી એ પડધા રાગે જ નહિ, એ દશ્ય આપણા ઉંડા બળની સાક્ષી પૂરે છે. એવું કહેવાય છે કે આજે Dead sea-મૃત સમુદ્ર પોતાનાં નીરમાં એટલી બધી કડક ખારાશ ધારણ કરી બેઠો છે કે એમાં જીવનને સ્થાન નથી. નાનું શું જતું પણ એમાં જીવતું નથી. આવડી બધી કડકાઇનું, આટલી બધી અકૂડ પ્રકૃતિનું એક કારણ એ મનાય છે કે મૃત સમુદ્રને પોતાની છાજો બહાર રેલાવવાનું કશું outlet-દ્વાર નથી. એના પ્રવાહો શી રીતે વહે ? આડે ઉલા છે પહાડોના ખડકો. મૃત સમુદ્રને એ રૂંધે છે. એના જીવનને ગુંગળાવી મારે છે. એની કડકાઇનું અભિમાન બેશક પોષાય છે, એનું વ્યક્તિત્વ આજે જગતના સર્વે સમુદ્રોથી હરગીજ નૂકું છે. પરંતુ એ વ્યક્તિત્વમાં ગૌરવ તો છે કેવલ મૃત્યુનું, જીવનનું નહિ.

એ જ દશા થાય છે પ્રવાહીન સાહિત્યની. લોકસાહિત્ય એ રિથિતિમાંથી મૂકત રહી શક્યું છે, કેમકે પોતાના વ્યક્તિત્વને ભોગે પણ પ્રવાહીપણાનું તત્ત્વ એણે બળવી રાખ્યું છે. એ કોઈ ઉત્તમ ચિત્ર-કારના ચિત્ર જેવું નથી, પણ ગામને પાદર ઉભેલા પાણીઆ જેવું છે.

ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રનો માલિક હોવાથી, પોતાના ચિત્રામણ્યમાં એક રેખા કે બિન્દુનો પણ ફેરફાર કરવા કોઇને નહિ આપે, ન્યારે પાણીઆ ઉપર તો સહુ ગામલોકો પોતાને મનગમતાં સીંદૂર-ચિત્રામણ્યો આલેખી શકશે.

લોકગીતોમાં તો કોઇ કર્તાની છાપ ન હોવાથી, માલીકોની કડકાઈ નથી, પણ સાર્વજનિકતાની કુમારો છે. જેને ઉર્મિ ઉઠે તે એમાં નવા રંગો ઉમેરે, નવી રેખાઓ આંકે. પાઠાન્તરોની પ્રચૂરતાનો આખો મર્મ એ છે. એણે સહુને ભાવે તેવી છકબૂંસ ને રંગપૂરવણી કરવા દીધી છે. ધણે વખતે આ છટમાં નધણીઆતાપણાના દોષને લીધે વિકૃતિ નીપજી હશે, પરંતુ તે છતાં એના પ્રવાહીપણાને એણે સંજ્વન તો બરાબર રાખ્યું છે. એ સંજ્વનપણું કેટલું વ્યાપક છે, તેની થોડીક સમીક્ષા આજે કરીશું.

પ્રવાહી સાહિત્યની વિશિષ્ટતા જ એ છે. સમસ્તતાનું—હંચ નિચ અને ગરીબ ધનવાન તમામનું એ સૈયારું ધન હોઇ, એ સાહિત્યને સહુ કોઇ પોતાની પીછા લગાવી પોતાના અંતરતમ પ્રાણમાં ભૂંજવા રંગો પૂરે. અને એક જ રેખાના ફેરફાર વડે આખો ભાવ પલટી નાખે, નવું જ સૌંદર્ય નીપજવે : જેમકે, કાઠીઆવારનાં લગ્ન ગીત માંહેનું

ઉંચા ઉંચા રે દાદે ગઢ રે ચણ્યાં
ગઢ રે સરીખા ગોખ મેલીયા.
ગઢડે ચડીને બાઇનો દાદોજી જોવે,
કન્યા ગોરાં ને રાયવર શામળા !
એના ઓરતડા મ કરજો દાદા,
ઢારકામાં રણુછોડરાય શામળા !

એ ગીત ગુજરાતની કોઇ કાવ્યરસિક ગુજરાતીના લગાર જ સ્પર્શ થકી કેટલું કાવ્યમય બન્યું :

ઉંચાં મેડી ને ગોખ જળીયાં,
ત્યાં બેસી કન્યાના દાદાજી કહે રે !
દીકરી ગોરાં ને રાયવર શામળા !
દાદાજી મોરાં હેયે ના ધરસો
તડકાને તેજે રાયવર શામળા !

‘તડકાને તેને રાયવર થામળા!’ નવીન જ હાર્મ : શામળા
રંગની હકીકત જ ભૂંડી પડી ગઇ. અથવા કાઠી ગીત લઇએ:

મેડીને મોલ ભેડાં મોંધીઆ બોલે,
કાં રે દાદાજી ! વર શામળો.
છટેથી આંખો રળે ભરાણો,
રળનો ભરાણો રાયવર શામળો.

એ ફેરફાર થઈ શક્યો, તેનું કારણ લોકસાહિત્યની પ્રવાહિતા.
વહેતું ઝરણું પોતાના માર્ગમાં જેમ આકાશ, વૃક્ષો અને પશુપંખી
તમામના રંગો આકારો ઝીલે તેમ લોકસાહિત્યે લિન્ન લિન્ન આત્માની
ભૂમિઓ પોતાના પ્રવાહમાં ઝળકાણી લીધી.

એવા જ નજીવા ફેરફાર વડે આપણે કોઇ નવી જ કલ્પનાની
સ્ફેર અનુભવીએ છીએ, અને આપણી લોક કલ્પનાની સમૃદ્ધિનું સાચું
માપ કાઠી શકાય છે. કન્યાની વિદાય વેળાના ગીતમાં

દાદાને આંગણુ આંખલો,
આંખલો ઘોર ગંભીર જો !
એક તે પાન દાદા તોડીયું
દાદા ! ગાળ નો દેજો જો !

એને બદલે બીજું પાઠાન્તર પ્રગટ થયું :

ડાળ મરડીને દાંતણુ મેં કયું
દાદા ! ગાળ મ દેશો રે !

એ ‘ડાળ મરડીને દાંતણુ મેં કયું’ ની કચ્છતા ‘એક તે પાન
દાદા તોડીયું’ કરતા રમ્ય રીતે ભૂંડી પડે છે. ડાળ મરડવાની ક્રિયા-
માંથી કન્યાનું નિર્દોષ અને તોફાની છતાં ઓશીચાળું બાલરવરૂપ
નિષ્પન્ન થાય છે.

ભાવ અને કલ્પના એક જ રહેવા દઇ, થોડા થોડા સખ્દના ફેરફારો
વડે લોકોએ પોતપોતાનાં વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વવાળાં ભાતીગળ પાઠાન્તરો
જન્માવ્યાં : દૃષ્ટાંતો લઇએ :

કાઠીઆવાડી :

વાડીમાં રાપાળ્યો રૂડો કેવડો રે,
ફરતી વવરાવી નાગર વેદ્ય
વેદ્યે વર્ગુલ્યો રૂડો કેવડો રે—વાડીમાં
કીયા ભાઈનો મોલી રૂડો કેવડો રે
કીયા વેવાઈની નમણી નાગર વેદ્ય—વાડીમાં

બીજી કાઠીઆવાડી :

કીયે ગામ ગડયાં રે નિશાન
કીયા ગામને પાદર મોરી રાજવણુ ! તંબૂ તાણીયારે
કીયા ભાઈ કેરો રે મોર
કયી વહુ સુવાસણુ મોરી રાજવણુ ! ઢળકતી ઢેલડી રે.

એમાં કાષ્ઠક પ્રશ્નોરી રસિકાની એક પીછી ફરી ગયઃ

મોરને માથે છે મોડ
ઢેલડીને માથે મોરી રાજવણુ ! નવરંગ ચૂંકડી રે.
મલપતો આવે છે મોર
ઢળકતી આવે મોરી રાજવણુ ! રૂડી : ઢેલડી રે

પ્રશ્નોરા :

દાદા ! વર : જોને કાંઈ વાડી માયલો મોર રે
કન્યા ઢળકતી ઢેલડી રે !

* * *

વીરા ! વર જોને કાંઈ આંપાલિયનો છોડ રે
કન્યા અંપાસર પાંખડી રે !

કાકા ! વર જોને કાંઈ આપાહીલો મેઘ રે
કન્યા ઝળૂંકણુ વીજળી રે !

સૂરતી

ઠાકોર તમે, ઠાકોર તમે આપાહીલો મેઘ,
ત્યારે અમે વાદળ કેરી વીજળી રે.

આપણુ ખન્ને તે વરસવા જોગ,
ત્યારે ગમન દિસે રળીઆમણું રે.

ઠાકોર તમે, ઠાકોર તમે વનના મોરલા,
ત્યારે અમે તે વન કેરી ઢેલડી રે.

આપણુ ખન્ને, આપણુ ખન્ને તે ટહુકવા જોગ,
ત્યારે વન દિસે રળીઆમણું રે.

એ રીતે વેલ્ય અને વેલ્યે વળુંબેયા કેવડો : મલપતો મોર અને :
ઢળકતી ઢેલડી : ચપાનો છાડ ને ચપાકુલની પાંખડી : આપાઢીલો મેધ
ને અબૂકણુ વિજળી : દેરા માયલો દેવ ને દેરાસર-પૂતળી : સરોવરનાં
હંસ અને સરવર-હંસલી : આટલાં જોડલાંની નિરનિરાળી હપમાઓ,
નોખે નોખે ઢાળે ને તાલે ચોળને લિન્ન લિન્ન પ્રદેશનાં શુન્નરાતીઓએ
રાષ્ટ્રીય અલેહતાને વિવિધતાથી મઢી લીધી. ભાત ભાતનાં વેણીપુષ્પોને
વીધી સોંસરવા ચાલ્યા જતા દોરા સરીખો એક જ ભાવ આ ગીતોમાં
પરોવાઈ રહ્યો.

પ્રદેશગત પ્રકૃતિ અનુસાર તાલ ફરે, સંગીત-રસ ભૂદો પડે : જેવું કે

ઘડીયે ઘડીયે લાડણુ વહુ કાગળ મોકલે

રાયવર વેલેરો આવ !

સુંદર વર વેલેરો આવ !

તારાં ઘડીયાં લગન રાયવર વહી જશે.

હું તો પાદડાંને તોરણુ નહિ પરણું,

ઘડી એક વેલો પરણીશ !

ઘડીએ ન મોડો પરણીશ !

હમણું હમણું નાળીયેરી તોરણુ નીપજે.

એ કાઠીઆવાડી તાલ સૂર : કોણુ જાણે શી રીતે, એવા જલતા
અને પ્રવંખાયમાન તાલ-સૂર પ્રશ્નોરી બહેનોને બંધ ન બેઠા, એટલે
એમણે એમાં થોડો ફેરફાર કરી લીધો :

ઝટો ઝટ રે વહુ કાગળ મોકલે,

રાયવર વેલેરો આવ !

સુંદર વર વેલેરો આવ !

તારાં ઘડીયાં લગન રાયવર આવીયાં.

એજ બીત પ્રવાસે ચડી ગુજરાતમાં ગયું, ચરોત્તરમાં પેહું, અને
ત્યાં એના કલેવરનું પરિવર્તન જરાક વિશેષ પ્રમાણમાં થઈ ગયું :

લાડણી તે લખી રે કાગળ મોકલે,
મોટાંના ! બહેણા પધારણે-ધડીયાં લગન લાડી લઈ રહી.
આવીશ પણ આસોને તોરણે નહિ પરણું,
થડી એક રહીને પરણીશ, જો મોતીનાં તોરણ નીપજે.

કાગળ લખી મોકલવાની કન્યા-કર્મિ કાંઈક એટલી બધી પ્રબલ,
એટલી આકર્ષક બની હશે કે એનાં તો કેટલાંયે વિધ વિધ બીતો
રચાયાં : સૌરાષ્ટ્રમાં એ ઉર્મિએ જાણે કોઈ પાતળી કટિવાળી કાઠીઆણી
જેવું શબ્દ- કલેવર ધારણ કર્યું :

લગન બાળેઠડી ને મોતીડે જડિયા
કુંવારી કન્યાએ કાગળ લખી રે મોકલીયા
વેગે વેલેશિ આવે ચોરાશીના જાયા !

x x x

આડા છે દરિયા ને સમદર બરિયા
તે વચ્ચે બહાણુ છીપાવે વરરાજા !
બહાણુ બેસીને બહેણા આવે વરરાજા !
ચૈતર વૈશાખના તડકા રે પડશે,
ઘોરી બળદિયાના પગ રે તળવાશે,
ગોરા જાનૈયા રજે ભારાશે,
ગોરી જાનડીયું શામળી થાશે,
ભાઈ રે વરરાજાનાં કુલડાં કરમાશે !

હવે બીજો કાગળ ઉડેલીએ પ્રમોરી રસિકાનો :

લાડડી તે લખી કાગળ મોકલે રસવરણું રે
રાયાંવર ! વેગે પધારે લાડણુ રસવરણું રે !
હું કેમ આણું એકલો રસવરણું રે,
મારો દાદોજી શીખ ન દે રે લાડણુ રસવરણું રે !
તમારા દાદાજી સહિત પધારે લાડણુ રસવરણું રે !

ગુજરાતજી વળી જૂઠું પત્ર-લેખન કર્યું :

સલ્લહી સંદેશ મોકલે રે,
 રાયવર ! વેલા પધારો કે રેભા ખંડના રે !
 હું કેમ આગું લાડી એકલો રે !
 દાદાજી દુભાય કે રેભા ખંડના રે !
 તમારા કાદાને આપું કાથીદા રે
 અખાડી સાથે પધારો કે રેભા ખંડના રે !

સૂરતી કન્યાએ વળી એજ ભાવને પોતાના મનપસંદ રવાંમ પહેરાવ્યા :

કન્યા લાડહી તે લખી કાગળ મોકલે રે સૂણો બનડાજી !
 વરણ્યાગીઆ પું વર વહેલો આવ ચત્રબૂજ બનડાજી !
 કન્યા ! હું કેમ આવીશ એકલો રે સૂણ બનડાજી !
 મારી દાતણ વિનાની વરજન ચત્રબૂજ બનડાજી !

આમાં “બનડાજી” શબ્દ મારવાડી સાહિત્યની અસર બતાવે છે.
 પણ આ ‘વરણ્યાગીઆ વર’ ની કલ્પના ક્યાંથી આવી પડી ? બીજે
 એક પ્રસંગે—કન્યાની પસંદગીના ગીતમાં પણ

કુંવારી ચડી રે કમાડ
 સુંદર વરને નિરખવા રે.
 દાદા મોરા એ વર પરણ્યાવ !
 એ વર છે વેવારીયો રે.

એ ‘વેવારીયો’ શબ્દ ‘વરણ્યાગીયો’ બનીને કયે ઠેકાણે પતન
 પામ્યો હશે ? ગુજરાતમાં કેટલેક સ્થળે ‘વરણ્યાગીયો’ મવામ છે :

લાડકંડી ચઢા રે કમાડ
 સુંદર વરને નિરખવા રે.
 દાદાજી મૂળને પરણ્યાવો !
 એ વર છે વરણ્યાગીઆ રે.

આ આખું થે ગુજરાત—ગીત સોરઠી ગીતની સાથે જગલગ શબ્દયઃ
 મળતું જતાં, તેમાં ‘વેવારીયો’ માંથી ‘વરણ્યાગીયો’ એવું મોટું પરિ-
 વર્તન શી રીતે થયું ? ‘વરણ્યાગીઆપણા’નાં ધોરણો વરની
 પસંદગી માટે કદાપિ કોઈ કન્યાએ વાપરેલાં નથી. કદાચ એ કેવળ ભાષા-

પ્રથમેનેા અકસ્માત જ થઈ ગયો હતો, ને પછી અંધ પરંપરાએ
'વરજાગીઓ' જ ગાયા ક્યું હતો એમ જણાય છે. સૂરતી ગીત તો
વળી 'વેવારીઓ' ને 'વરજાગીઓ' બન્નેને ત્યજ

આપુણ ગુજને પરજાવ !

એ ન્યાયો નિશાળીઓ રે.

એમ 'નિશાળીઓ' પ્રયોગ કરે છે.

એજ ગીતમાં અસહની ઓજસ્વંતી શબ્દ-રચના ગુજરાતમાં જઈ
કાંઈક કામચ બની લાગે છે. અસહી પંક્તિઓમાં તો છે આ રીતે:

ભણ્ણતો'તો ભટની નિશાળે
અક્ષરે મારાં મન મોહ્યાં રે.

ઝીલ્લતો'તો સરોવરની પાળે,
ઘોટલે મારાં મન મોહ્યાં રે.

રમતો'તો બવળી બબરે
હડૂલે મારા મન મોહ્યાં રે.

એને બદલાવી ગુજરાતે ગાયું કે

નિશાળે ભણ્ણતેલા દીઠા
અક્ષરે મારાં દિલ વસ્ત્યાં રે.

સોના ગેડીએ રમતેલા દીઠા
હડૂલે મારાં દિલ વસ્ત્યાં રે.

પંક્તિઓ ચોતાની મેળે જ બોલી લક્ષ્મી લાગે છે, કે સૌરાષ્ટ્રીય
શબ્દ-રચનાનાં અસહી ભેમ, ગડગમક અને મરોડ આ ગુર્જર પરિ-
વર્તનમાં ગૂમ થાય છે. તેને સ્થાને નરી કુમારો બિરાજે છે. એ દૃષ્ટિએ
પણુ રચૂલ-પદ્યટામાંથી પરિણુમેલા સૂક્ષ્મ સ્વર-પદ્યટા ને શબ્દ-પદ્યટા
તપાસતા જશું તો જે જમીનોમાં ગીતોના છાંડવા ફરતા ગયા તે જમીન
વિષેનો ગુણનિર્ણય પણ થઈ શકશે.

'વેવારીયા' તેમ જ 'વરજાગીઓ'ને મળતા આવતા અન્ય પ્રસંગો
પણુ તપાસીએ: ગુજરાતના ગીતમાં ગવાય છે કે

પાઠજી રંગી રાયની ચુંદડી,
મારા નખમાં સમાય તેવી ચુંદડી
લાડકવાઈ! ઓઢોને રાયભદી ચુંદડી !

નહિ રે ઓઢું રે રાયવર ચુંદડી !
મારાં માતાજી દેખે પિતાજી દેખે
નહિ રે ઓઢું રે રાયવર ! ચુંદડી.

ત્યારે વરરાજનો જવાબ ગવાય છે:

તમારા પિતાના તેડયા અમે આવીઆ;
તમારાં માતાની લજ્જા લોપો
લાડકવાઈ! ઓઢોને રાયભદી ચુંદડી!

આંહી લજ્જા લોપવાનો કાવ આપણને અતિ ઉગ્ર લાગે છે. એ શબ્દ-ફેરફાર આકર્ષિક છે? કે સમાજની અંદર એક વખતે સાચો-સાચ આવેલા કોઈ ઉગ્ર મનોભાવનો જ પડછાયો છે? એ પ્રશ્ન આપણને મુંઝવે છે. સૌરાષ્ટ્રમાં ગવાતા ગીતનો કાવ ધણું પ્રશાંત, મંગલ અને પ્રતિષ્ઠામય છે:

મારા નખના પરવાળા જેવી ચુંદડી
મારી ચુંદડનો રંગ રાતો હો લાડડી !
ઓઢોને સાહેબભદી ચુંદડી !

* * *

તમારા દાદાનાં તેડયાં અમે આવશું,
તમારી માતાનાં મન મ્હોરો હો લાડડી !
ઓઢોને લાડકવાઈ ! ચુંદડી

* * *

તમારા વીરાનાં તેડયાં અમે આવશું
તમારી કાલીના ચુજી ગાશું હો લાડડી !
ઓઢોને

અત્યાર સુધીના તમામ સંગ્રહોમાં હવે વેળાસર એક સુધારો થઈ જવો જોઈએ: તે એ કે પ્રત્યેક ગીતનાં તમામ પાઠાન્તરે: તપાસી, એકાંક પોતાના ગીતના ઢાળ તાલનું નિરાળું વ્યક્તિત્વ અખંડિત રહેવા

દઈને પણ તેનું અધરાપણું તો પૂરું કરી જ લેવું થઈ છે: જમ કે
વડનગરા નાગર-ગીતોના સ્વ. સૌ. બાળા બોળાનાથે કરેલા સંમંદમાં

પાવઠડે પગ દઈ ચડો શ્યામવર,
બેની તે છેડલા સાહી રહ્યાં.
મૂકો મૂકો બેની છેડા અમારા!
તમારા કર અમે આપશું.

એટલેથી જ ગીત સમાપ્ત કરી દેવાયું છે. તેમાં સૌરાષ્ટ્રી ગીતની
આક્રીની પંક્તિઓ હમેરાઈ જવાથી એ ગીતનું સ્વરૂપ અખંડ બને છે:

નાના રે પણથી જેણે લાડ લડાવ્યા
તેના તે ગુણ કેમ બૂલશું!

એ જ પ્રમાણે અન્ય સ્વજનોને સંબોધાયેલી પંક્તિઓ પણ હમે-
રાઈ જાય તો તે જ્ઞાતિની બહેનો અખંડ આખાં ગીતો ગાતી થઈ જશે.
(જુઓ, 'ચુંદડી' ભાગ : પૃષ્ઠ ૧૧.)

એવા ખંડિત સ્વરૂપનો ખીલે વધુ વિકૃત નમૂનો કન્યાને વળાવતી
વેળાના ગીતનો છે. સૂરતમાં જઈને એ ગીત આવી અવદશાને પામ્યું :

માંડવે ફટકે અજવાળાં રે દીવડી કયાં ગઈ રે!
આંચો હતો નગર ધૂતારો કે લાખેણી લાડી લઈ
ગયો રે!
આંચો હતો સૂરત શહેરનો ચોર કે લાખેણી
લાડી લઈ ગયો રે!

હવે તપાસ કરતાં આ ગીતનું અસહી નિર્મલ સ્વરૂપ જુનાં જ
ગીતોમાંથી જડી આવે છે :

વળી વળી દાદા પૂછે વાત
માંડવ કેમ અણોહરો રે!
દીવડો તે હતો બેનીખાને હાથ
મેલીને ચાહ્યાં સાસરે રે!

એક એ ગીત ભાંગ્યું, ને ખીન્નું ભાંગ્યું આ ગીત :

એક આંખો'તા પરદેરી પોપટો,
 બેની રમતાં'તાં માંડવ હેઠં, ધૂતારો ધૂતી ગયો !
 બેને મેલ્યાં ઢીંગલ મેલ્યાં પોતીઆં,
 બેને મેલ્યો સૈયરીઓનો સાથ, ધૂતારો ધૂતી ગયો !

આ બન્ને ગીતોની વિકૃત મિલાવટમાંથી પેલું નવું ગીત રચાયું. તેને બદલે બન્નેનું સરલ નિર્મલ સ્વરૂપ અને બન્નેના પ્રવાહી ઢાલ તાલો આખા ગુજરાતમાં વ્યાપક કાં ન બનાવી લેવાય ?

વરરાબનાં વર્ણન કરવામાં પણ જનતાએ ભૂલે ભૂલે સ્થળે ચોતાની રૂચિનાં પ્રતિબિમ્બો પાડીને લગ્ન-ગીતોના પ્રવાહને બહુરંગી બનાવ્યો.
 ૭ : સોરઠીચાણીઓ ગાય છે.

મેઘવરણા વાધા વરરાબ
 કેસર બીનાં વરને છાંટણાં.
 સીમડીએ કેમ જાશે વરરાબ ?
 સીમડીએ ગોવાળીડો રોકશે.
 ગોવાળીડાને રૂડી રીત જ દેશું
 પછી રે લાખોણી લાડી પરણશું !

એને વડનગરા નાગરી ન્યાતમાં કેવો પલટો મળ્યો :

તારી ચપકવરણી ચાલ લાડીવર !
 કેસર વરણાં છાંટણાં !
 તમે ચોટડે નવ જાશે લાડીવર !
 ચોટાના રોડીઆ હઠ કરે.
 અમે ચોટાના રોડીઆને ઢાણુ દઈને
 કુંવારી કન્યાને પરણશું.

આ બન્ને પાઠોમાં આપણે નિષ્પક્ષ વિવેક વાપરીને જોઈએ: આપણને પહેલો પાઠ વધુ સરલ, પ્રવાહી ને સુગ્રાહ્ય જણાશે. બીજામાં તાણી-તંસીને પંક્તિ પૂરી કરવા જેવું જણાય છે. પાઠાન્તરો જ્યારે આટલાં સમાન હોય ત્યારે તો આપણી સ્મરણશક્તિને, રસવૃત્તિને તેમજ અવલેન્દ્રિયને સહેલું થઈ પડે તેવું એક જ ગીત આખી ગુજરાતમાં સ્વીકાર પામી શકે તેવી બહામણી થવી જોઈએ.

મારવાડી ગીતો

આવી રીતે પ્રવાસે ચડેલાં ગીતો ગુજરાતમાં જ ગયાં એમ નથી. ગુજરાતના સીમાડા ઓળંગી, પાલનપૂરની પેલી બાબુની નાની મારવાડમાં પણ નિવાસ કરી બેઠાં છે. અથવા ખરી વાત તો એ હોવી જોઈએ કે સૌરાષ્ટ્રની ઘણી ઘણી કામો મારવાડ પરથી જ આંહી આવીને વસેલી હોવાથી ત્યાંનાં જ ગીતો આંહી આવીને વરમાં હોય. કેટલાંક તો શબ્દશઃ એનાં એ જ રહ્યાં છે. ફક્ત મારવાડી બ્લાકરણની નજીવી જાંટ છે અને સૂર ભૂદા રહેલા છે:

આંગણે હાળો રે બાભેડી
ફરતી મેલો રે કંકાવટી.

તડાવો જોશીડારો બેટો
આજ મારે લખવી રે કંકાતરી.

બાંધો મારે રાવતા બાધરે છેડે
જાગુ' મારે આજુદીબારે સાસરે.

વીરા ! હું તો છોડે વળુંબી
આંગણે આયો વીર નો ઓળખ્યો.

આ આખું ગીત કાઠીઆવાડમાં પંક્તિએ પંક્તિ ગણાય છે. (જુઓ 'ચુંદડી' ભા. ૧ : પૃષ્ઠ ૨૫). એ જ પ્રમાણે

સૂડલા કોયલડીને વિનવે રે;
આવી રૂડી આંબલીયાની ડાળ
સરોવરીઆની પાળ
મેલીને કોયલ કયાં ગયાં'તાં રે !

શીળાં...ભાઈનાં માયરાં રે,
ત્રીયાં રૂડા માંડવા નખાય
રૂડી કન્યા પરજુાય
જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે.

એ જ ગીત મારવાડ તરફ આમ ગવાય છે:

સૂડલો પૂછે કે કોયલડી;
 આવી રૂડી આંખલીયારી ડાળ
 મેલી કે શીદુંચાલ્યાં !
 રૂપાભાઈએ વીવા આદર્યો !
 કંકુડારો હુવો કે સકાળ
 જોવા કે અમે સાંચર્યા.
 નાળીએરરો હુવો કે સકાળ
 જોવા કે અમે સાંચર્યા.

એ જ રીતે આપણા

મોરી તારી સોનાની ચાંચ !
 મોરી તારી રૂપાની પાંખ
 સોનાની ચાંચે કે મોરલો મોતી ચરવા જાય.

એ ગીતને માત્ર લોકો આ રીતે ગાય છે:

મોર થારી સોનારી પાંખ
 કે મોર થારી સોનારી પાંખ !
 સાવ કે સોનારા મોર થારે પાંખડા.
 કોટે ને કરકરીયાળો વાઢલો હો !

* * *

વેવાઈ સૂતો હોય તો જાગ
 તમારો તેડાંચો રાયવર આંચો માણારાજ !

લાડી થારો ખાવોજ દેખાડ
 અમારો ખાવોજ જાડે માંડવે હો !
 અમારો ખાવોજ દોઢે દાયરે હો !

આવા ફેરફારો સહિત એ પ્રચલિત છે. અને ખીલ્લું ગીતો એવાં છે, કે જેની ઉત્પત્તિ તદ્દન સ્વતંત્ર હોવા છતાં પણ આપણને એમાં આપણા જ ભાવોનું નવે સ્વરૂપે દર્શન થાય છે.

આપણે કન્યાના વિદાયકાળનાં બે ત્રણ ગીતોમાં વરનું કન્યા પ્રતિનું બિનવળીબચું, પ્રેમે હલકતું, કરણ સંબોધન ગાઈએ છીએ:

- (૧) આછેરે કંઠેરું ઘોળ્યે રે લાડી
આછલી પીળ્ય કઢાણું.
તારી માતાના ખોળલા મેલ્ય રે લાડી
...બા સાચુ દેખાડું.
- (૨) મેં તો કુંગર કોરીને ધર કર્યાં રે
મેં તો કાચનાં જડિયાં કમાડ રે હો લાડી !
હજી રે સમજ મારી કાચલડી !

આવા જ લાવ ઝીલતાં માત્ર ગીતો તપાસીએ :

- (૧) ઝાલી રે રાણી હાલોને આપણે દેશ કે
આંખા રે પાકા રસ હળે !
સોઢા રે રાણા મેં કેમ હાલું થારે દેશ કે
બાવાજી બહોણું નહિ ગમે.
બાવોજી રે થારા આજી જાંજળી કે
સાચો સગપણુ દોય જણ્યાં !
- (૨) યાનડી ! થારે સાસરેજી ડોલરર બાંધીઓ
બનડી ! હાંડોરે ઉમાટે વેલી આવ રે
મારી હરિયા વનરી કાચલડી !
લાડી ! આંખા પાક્યા ને કેરી રસ હળે
લાડી ! જામફળનો વડો રે સવાદ
મારી હરિયા વનરી કાચલડી !
લાડી ! છોડો માતાની ચઢુ આંગળી
લાડી ! છોડો ધબાવાજી વાળો હેત
મારી હરિયા વનરી કાચલડી !
- (૩) મેં તો થારા જીવન વની ! કારણીએ,
મેં તો છોડ્યાં બાવાજીવાળાં હેત
હાલોને વની વાગ્યાં મેં.

એ આપણા સોરઠી સૂરો સાથે કેવું મળે છે :

મેં તો દાદા મોરારને દૂલબ્યા રે

તારા આછા ધુંધટડાને કારણ હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કાચલડી !

અને લમની સંધ્યાએ પોતાની વાટ જોધને એકી ટરો માર્ગ પર
નિરખી રહેલી ‘મરધાનેણી’ને જાણે મારૂં દેશનો ‘બનડો’ દૂર દૂરથી
સમાચાર દેવરાવે છે કે આવું છું !

આવાશાં મારી મરધાનેણી !
આવાશાં હો રે !

રે : ઘોડારી ધમસાણે
હાથી જૂલેતાં, નાળેશં દેતાં
આવાંસાં હો રે !

આવાશાં મારી પિયર-પૂરી !
આવાશાં હો રે !

એકના એક ભાવના મોજાં લોકજીવનના માનવ-સાગરની કેટલી
કેટલી આઘેરી પાળે જઈ જઈને અથડાયાં છે, તે જોઈ જોધને સાચા
લોકસમાજનું ભાષા પરત્વેનું, કલ્પનાઓ પરત્વેનું, રસ અને સૂરો
પરત્વેનું એકતાલું ને એકસૂરીલું જીવન નજરે પડે છે. એક જ તાલે
અનંત તરંગોને નચાવતો મહાસાગર કલ્પનામાં ખડે થાય છે.

પંજળી લોકગીતો

આ સમાન સૂરોની શોધે ચડતાં ચડતાં આપણે પગ છેક પંજળી
ધરતી પર ઠરે છે. શ્રી. સન્તરામ (બી. એ.) નામના એક બંધુએ
‘પંજળી ગીત’ નામથી કુલ ૨૮૬ જેટલાં બિન્ન બિન્ન અવસરનાં પંજળી
ગ્રામ્ય ગીતોનો એક સંગ્રહ પોતાની ટીકા તથા અર્થો સહિત ૧૯૨૭માં
પ્રગટ કરેલો છે. તેની અંદર ઉતરતાં સાનંદ સમજ પડે છે કે એ ‘પંચ
સિંધુ’ના પ્રદેશ પરનો લોકસમાજ એના રીતરિવાજો, કાવ્યોદ્ગારો અને
ભાષા-પ્રયોગોને હિસાબે આટલે દૂર પડેલા ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રના લોકસમાજ
સાથે કેટલું બલવાન સામ્ય ધરાવે છે. સૌરાષ્ટ્રમાં ઉતરી આવેલી અમુક
જાતિઓએ પંજળીમાં પણ પોતાનાં મૂકામ કૈક વર્ષો સુધી કર્યાનું
કહેવાય છે. અને સાહિત્ય તથા સંસ્કૃતિનાં આ બધાં સામ્ય-ચિન્હો
એટલાં આબાદ રીતે ઝલકે છે કે એ માન્યતાને મજબૂત પુષ્ટિ મળે છે.
આપણે દૃષ્ટાંતો વડે તપાસીએ :

આપણાં હમ્મ-ગીતોમાં 'માલણ'નું સ્થાન ધણુ માનવંત છે. કુલો વિના હમ્મ મ્હેકે શાનાં ? માલણ તો ઠરી મંગલ રસપાત્ર : એટલે જ એનો મહિમા

ગુજરાતથી માલણ આવી રે
સવા લાખની વાડી રોપાવી રે.
કોરે કરમલડી રોપાવો રે
વીણી ચૂંટીને છાખ બરાવો રે !
લાંબે લાંબે માલણ ! અમે લેશું રે
લાડકડાનાં પસ બરી લેશું રે.

એવાં ગીતોમાં ગવાયો છે. એ જ રીતે પંજાબી હમ્મગીતોમાં પણ કુલવાણી ફેરે છે :

મૈં તૈનું માલન આખેઆ નીં તું ખડેઓ સવેરે આ.
આઓ ની ખડેઓ સવેરે આ !
ખડેઓ સવેરે આયકે ની ખાગૌં દે ખિચ ફેરા પા,
પાઓ ની, ખડેઓ સવેરે આ !

[હે માલણ, મેં તને કહ્યું છે કે તું બહેલી સવારે આવજો.
આવીને ખામમાં ફરજો. રોપે રોપને પાણી પાને ! વગેરે.]

ખીજ પંજાબી ગીતની અંદરની આ પંક્તિઓ:

પૂછદી તૌ પૂછદી નગર બહુદી વે,
કિસ રાજે દા કેહડા ધર ઓ !
ઉચ્છદી માડી રામ ઉસારી,
સિખર ઝલનદા લાલ દીવા, વે ઓ !

[નગરમાં જઈને માલણ પૂછે છે કે અમૂક મહારામનું ઘર કયું ?
(ઉત્તર મળે છે કે) રામથી કૃપાથી બનેલી આ ઉંચી મેડી કે જેના
સિખર પર લાલ દીવો બળે છે.]

એજ પંક્તિઓનો લાવ ઝીલતી ગુર્જર પંક્તિઓ આ રહી:

છાખ બરી કુલડે માળણ આવે,
ધર રે પૂછે રે વીવા કયાં હવા રે.
ઉંચલી ખડકી ને નવલાં કમાડ રે,
ગાએ જાળીયાં મંદિર માળીયાં રે.

તે પછીનાં અન્ય પંક્તિગીતમાં પણ માળીના મહિમા-સૂર બરોબર :
આપણા સૂરોને જ ઝીલતા જોવાય છે.

આપણે ત્યાં વરઘોડાનાં ગીત છે, તેમ પંક્તિને પણ 'ઘોડિયાં'
નામનાં વરઘોડા-ગીતો લાધ્યાં છે. આપણાં ગીતોમાં વરની ખ્હેન
ઓછી ઓછી થઈને ગાતી આવેખાઈ છે કે

કેસરીઆ ! ચડો વરઘોડે;
ચડો વરઘોડે ને લાલ અંબોડે-કેસરીઆં
ઝીઠડાં લઉં તારા માથાની મોઢયે-કેસરીઆં
ધન્ય તારી માતા મોડખધી આવે-કેસરીઆં
ધન્ય તારો દાદો કુલેકામાં રહાલે-કેસરીઆં

અથવા કાઠી-ગીત

વાલો વીર વર ઘોડલડે ચડે ને હું તો જોઈ રહી છું;
વાલો વીર ! જોયાં તમારાં પીતળીઆં પલાણુ કે
ભમરલો તો બહુ રમે !

વાલો વીર વાઘા પેરે ને હું જોઈ રહી છું;
કેસરીઆ ! જોઈ તમારી પાતળડી પરેંઠ કે
—ભમરલો

આ ગીતોના સૂરો ને શબ્દો શું સોરઠીઆણીઓ પંક્તિમાંથી
લેતી આવી હશે ! કાઠીઓ પંક્તિ ઉપર થઈને સૌરાષ્ટ્રમાં ઉતર્યા એ
માન્યતાને શું આથી સાક્ષી મળે છે ! જુઓ પંક્તિ 'ઘોડિયાં'નું ગીત:

ઈકે તેજન ઘોડી વે કેહડેઝાં દેસાં તે આની વે !

ઘોડી કૌન જો ચઢેઆ ⁺ બે ⁺ પહન કે ⁺ કપડે સારે !
મૌ તેરી દેખ રહૈંસી બે, કૌનત જાની પુત લાડા વે.

[આ તેજણુ ઘોડી કયા દેશમાંથી આણી છે ? ઘોડી પર
વસ્ત્રાભૂષણ પહેરીને કાણુ ચડયું છે ? પતિને જાનૈયા બનેલો તેમજ
દીકરાને ઘોડીએ ચડેલો દેખીને તારી માતા જોઈ રહી છે.]

બીબા વે તેરે સિર દા ચીરા, ચંદા વે કલગી લગી ખ્યારી.
પૈણુ ઝૂંઢાં બરે ક્યારી બીબા વે વર્ષા લગે ખ્યારી.
બીબા વે તેરે હેઠલા ઘોડા ચંદા વે કાઠી લગે ખ્યારી.

[હે વહાલા (વીર) ! તારા માથાની કલગી બહુ સુંદર લાગે છે. બિન્દુઓ ઝરે છે, ક્યારી ભરાય છે, વર્ષા ખારી લાગે છે. તારા ઘોડો, એતું પલાયુ વગેરે ખારાં લાગે છે.]

એવા જ ભાવે ઝીલતાં આવાં પશુ 'ઘોડિયાં' નામક ગીતો જોવામાં આવે છે.

જેવાં આપણે ત્યાં કન્યા વરને પત્ર લખતી હોવાનાં ગીતો, તેવાં છે પંજાબમાં પણ પ્રચલિત :

ખન્નો ને લેજયાં ચીરિયાં રત્નદીને લેજયાં ચીરિયાં,
ખન્ના, તું લટકેન્દડા આઓ ખન્ના !
મેરા રાઓ રત્નદી દા જીવે ખન્ના !

કિંકરેં આમાં ખન્નો મેરીઓ, લટકેન્દી ની બેસર બાલિયે,
છનકેન્દેની ચૂડે બાલિયે ખન્ના
મેં તેરા સાહા સુધાયા, ખન્ના !
મેરા રાઓ, રત્નદી દા જીમેં ખન્ના !

સાહા સુધાવે મેરા બાબલ, પીધે દે જીવે મેરા બાબલ,
તું લટકે સિરગસ્ત ચુવે, મુખ પાન ચંબેદડા આઓ ખન્ના
મેરા રાઓ રત્નદી દા જીવે ખન્ના !

[પંજાબી ગીત : ૫૩]

અર્થ—ખનરીઓ, રાવનદીઓ કાગળ મોકલ્યો કે હે વરરાજા ! ખૂબ ચટક-મટક સાથે તું મારે ઘેર આવ. હે લટકતી નકવેસરવાળી અને રણુલણુતી ચૂડીવાળી ! હું શી રીતે આવું ? હે ખનરા ! મેં તારું લગ્ન-મુહૂર્ત જોવરાવ્યું છે. તું મારો પતિ છે. તું આવ. મારા બાપ લગ્ન-મુહૂર્ત જોવરાવે છે, જોષીને ઘેર નય છે, શિર પર મુકટ પહેરીને તું મ્હોમાં તાંબુલ ચાવતો આવ :

ભાવ અને કલ્પના પરત્વે તો ઠીક, પરંતુ કેટલાક પંજાબી ગીતો તો શબ્દશઃ આપણાં ગીતો સાથે મળી રહે છે. દષ્ટાંત :

સોરઠી

ઉંચા ઉંચા રે દાદે ગઢડા ચણાબ્યા
એથી ઉંચેરા ગઢના કાંગરા રે.

કાંઠે ચડીને બેનીખા ભેરો,
કેટલેક આવે વરરાજ્યા રે.
પાંચસે પાળા દાદા ! છસે છડિયાતા,
ઘોડાંની ધૂમણુ વરરાજ્યા રે.

વગેરે [ચુંદડી : ૧ : ૫૮]

પંભળી

કોઠે તો ચઢકે ખાખલ દેખન લગી
કિતની કુ આઈ જનેત.
આહોરે ખાખલ ! કિતની કુ આઈ જનેત.
હાથીયો લખ એક આએ, ઘોડે એ લખ દો આએ,
આ હો રે લાલા ! ભની માની લખ ચાર.

[કોઠે ચડીને કન્યા ભેવા લાગી કે કેટલીક જન આવી ! એક
લાખ હાથી, બે લાખ ઘોડા, ચાર લાખ જનૈયા આવ્યા છે.]

વગેરે વગેરે ['પંભળી ગીત' : ૩૩]

૨. સોરઠી

અમ ઘેરે સાજાન્યાં ભણે આવ્યાં રે
સાજનિયાંને દાતાણીયાં દેવરાવો રે !

વગેરે વગેરે

પંભળી

હમ ઘર સાજનડે આયે રામ
મનો પ્યારડે આયે રામ.

૩. સોરઠી

દાદા ! અમે રે ગોરાં ને રાયવર સામળા !
એવો મનમાં લાગ્યો સદેહ
રે રાયભદી ! રે સાહેબભદી તે ચડિયાં મેડીએ.

અથવા

મેડીને મોલ ભેઠાં મોંધીયા ભાલે
કાં રે દાદાજી ! વર સામળો !

પંનળી

ખાખણ ! ઇકે મિતું પચ્છોતોડા ખડાઈ
ત્રેં આપ ગોરી વર સૌંલા ઈ !

[ખાપુ મને એક મોટો સંતાપ છે કે હું ગોરી ને વર સામળો કમ !]

[પંનળી ગીત : ૪૦]

૪. રાખ્દશ : સામ્ય ધરાવતા ગીતનું એક દૃષ્ટાંત તો આખાદ
જડે છે: આપણે ગાઈએ છીએ કે

મરધાનેણીનો વર ઉતર્યો વાડીએ ;
હું તો રોને રે મરો જોવા જાઉં રે
સંધાડે ઉતાર્યો રા'નો ઠોલીઓ રે !
હું તો હાથમાં જાઉં કુલ-જાખડી ;
હું તો માળીડાની મરો જોવા જાઉં રે—સંધાડે

ચુંદરી : ૨ : ૫૩]

એટલે કે મુગનયની કન્યાના વરને નિરખવા માટે સ્ત્રી જૂદે જૂદે વેષ
જવાની કલ્પના કરે છે: એ જ બાવ-ખલ્લે એ જ રાખ્દો પંનળમાં:

હાથ લમ્પા કુલ્લાં જાખડી, માલન હોકે જાગ ની
મેરા રામ લલમન આયા.

[પંનળી ગીત : ૬૭]

[હાથમાં કુલ-જાખ વધને માલણ વેશે જાઉં. મારા રામ-લલમણ
આવ્યા.]

૫. આપણે 'વરણા'નાં ગીત; તેઓને 'ખરી'નાં ગીત : સરખે જ
રાખ્દે એનો એ બાવ ગુંજે છે. આપણે ત્યાં લગ્ન સમયે ગવાય કે

ખાર પધારો સોરંગ ચુંદરી !
આંગણે અલબેલો ઉલા રહ્યા.

હું કેમ આવું શાણુ હો છાડડા !
અમને અમારો દાદો દેખશે !

એ ગીતને પણ શું આપણે પંચ સરિતાને તીરેથી આપણું પરમ
ધન સમજીને લેતા આવ્યા હઈશું ? હા, જીઓ:

બહાર આ રાની રાધિકે ! કાન્હ લગની આધયા.
 વે મૈં કિકકુર આમાં મેરે કાનજી ! મૈં તૌ બાબે
 તે સરમૌની ઝાં.

[હે રાણી શક્તિમણી ! તું બહાર આવ. તારો કાન લગ્ન કાળે આવ્યો છે. હું કેમ કરીને આવું મારા કાનજી ! મને મારા પિતાની સર્મ આવે છે.]

ઝીણવટથી જોવા બેસીએ તો આ સામ્યની અનેક રેખાઓ જડી રહે છે. કન્યાને વિદાય દેતી વેળાનાં ગીતો આંહી ન આપતાં ‘ખાંચ-ણું’ના છેલ્લા વિભાગમાં ટિપ્પણ તરીકે ટપકાવ્યાં છે, તે જોવાથી પણ ખાત્રી થશે કે સોરઠી અને પંજાબી પુત્રી-વિદાયના વિદાય-સ્વરો એક જ ધરતીના કકમાંથી પ્રથમ પ્રભાતે કુટ્યા હશે. અને પછી પરિભ્રમણ કરતા કરતા નવનવી પૃથ્વીનાં રંગો ને સુવાસો સજતા બચા હશે, પંજાબી લોકસાહિત્યની અંદર સવિશેષ ઉંડાણે જવાનું આ એક જખખર પ્રલોભન લક્ષ્ય થાય છે. ન્યાં ન્યાં આવું મળતાપણું જડે છે ત્યાં ત્યાં સેંકડો કોસનું રથૂલ અંતર ભેદાઇ જઇને સંસ્કૃતિની નિકટતા અનુભવાય છે.

ચારણી બીતો

૧

શી શી રીતે રાખું ?

[માતા અથવા બહેન પોતાના પરણનાર સ્વજનને ખમ્મા ! ખમ્મા ! કહી સેમકરાળ જાંબે છે. હે માર ! (મારવાડના અસલ નિવાસી ?) તું કોણ ? મૃગનચનીનો, દાડમ સમ દાંત વાળોનો, મિતલમિત્તોનો, અંતરે બીનીનો, પિયર જેવું પ્રરિપૂર્ણ છે ને મોસાળમાં જે મોંથી છે તેનો—પતિ છે. તને હું શી શી રીતે સાચવું ! ડોકના માદળાઆની માફક; હેવાના હાર માંહેલા હીરાની માફક; ઉનાળાના શીતળ આંબાની માફક ચોમાસાના પ્રિય પુષ્પ ચંપળી માફક; અને શક્ષિયાળાની હુંકાળી કામળાની માફક.]

§

મારૂં ! તુંને ખમ્માજી ખમ્માજી કરી રાખું રે
મરઘાનેણીના સાયબાને
જાતીલાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂં ! તુંને હાર માયલો હીરો કરી રાખું રે
૧ દાડમ-દંતીના સાયબાને
બાપાલાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

૧ દાડમ-દંતી : દાડમનાં બીજ જેવા સુંદર દાંત વાળા.

મારૂં ! તુંને મનહાતું માદળીયું કરી રાખું રે
 ૨ થોડાબોલીના સાયબાને
 ડોલરીઆને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂં ! તુંને ઉનાળનો આંખો કરી રાખું રે
 ૩ અંતરણીનીના સાયબાને
 કેસરીઆને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂં ! તુંને ચોમાસાનો ચપો કરી રાખું રે
 ૪ પીયરપૂરીના સાયબાને
 પનવશાળને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂં ! તુંને શીયાળાની શીરખ કરી રાખું રે
 ૬ મોસાળ-મોંઘીના સાયબાને
 નેબળાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂં ! તુંને ખમ્માજી ખમ્માજી કરી રાખું રે
 મરઘાનેણીના સાયબાને
 છોગાળાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

૨ થોડાબોલી : મિતલાપી ૩ અંતરણીની : અંતરની સુગંધે ભસકતી
 ખમ્મા : ક્ષેમ. 'ખમ્મા' શબ્દ સ્ત્રીઓ પુરૂષોને માટે ક્ષેમકુશળના
 આશીર્વાદ તરીકે થોળે છે.

માણારાજ : કાઠીપુરૂષોને સંબોધાતો માનસૂચક શબ્દ : 'માણા'
 નામના કોઈ પૂર્વજ પરથી.

૪ પીયરપૂરી : જેને પીયરમાં પૂરું કુટુંબ છે તે.

૫ નવશાળ : નવશાહ : વરરાજ.

૬ મોસાળમોંઘી : જે પોતાના મામાને ઘેર અત્યંત લાડકવાઈ છે તે.

હરિનાં મીઠડાં

[આ ગીત પ્રહ્લાનંદનું રચેલું છે : ચારણો એને લગ્ન-ગીત ગણી લલકારે છે. એમાં સંવનનના સૂર છે : સરોવર-તીરે પરસ્પર દર્શન થયું : કન્યાએ દોટ દીધી : લગ્ન ત્યજીને કંથનાં વારણાં લીધાં. 'ચૂંદડી' ભા. ૧ પહેલાના "હૂધે ભરી તળાવડી" (૫૪ ૭) અને 'લાંબી લાંબી સરવરિયાની પાળ'ના લાવવાળું ગીત છે.]

§

ગઇ'તી ગઇ'તી ભરવાને નીર

કેસરીએ વાઘે રે નટવર દીઠડાં છ માણુરાજ !

બેડું મેલ્યું સરવરિયાની પાળ

ઈંઢાણી વળગાડી આંખા કેરી ડાળખી છ માણુરાજ !

રેહડવડી દીધી મેં તો દોટ

લાજડલી લોપીને લીધાં હરિનાં મીઠડાં છ માણુરાજ !

શોભે શોભે પ્રહ્લાનંદનો લાલ

છાગલીઆં ગિરાજે પચરંગી પાદમાં છ માણુરાજ !

૧. વાઘો : કૃષ્ણ પહેરતા તેવો લાળો, કમ્બર-સુધી-કસકસતો અને કમ્બરથી ગોઠણ નીચે સુધી ઘેરદાર પુલતો ડમલો.

૨. દડતાં, પડતાં, ડોકર ખાતાં-ડતાવળે

૩. લગ્ન

૪. છાગાં

ઉપમા

[વરરાજે કન્યાના ગામને પાદર તંબુતાણ્યા એ વખતનું વર્ણન :
 થાતે કેવો દિરયો ? રૂપ તો સૂર્ય સમ : બાહી તો મહેલના બમર
 સમી : હાથ તો હંસલા ઘોડા જેવી.]

આછી રૂડી આંબલિયાની છાંય
 રૂબને ને મારૂએ મેડેશ તાણીયા છ માણુરાજ !

નવશાણનાં રૂપ ઝસરૂપ
 બણે રે મજવાસી સૂરજ ઉગીયો છ માણુરાજ !

બાપાબાનો ખોલેવો સરૂપ
 બણે રે થોલુંમાં બમરો ગૂંછીયો છ માણુરાજ !

ડાલરીઆનો ફાલેવો સરૂપ
 બણે રે હુંસોછ હિમર હાલીયો છ માણુરાજ !

૧. આછી : સારી—મારવાડી શબ્દ

૨. વરગભએ ('બનો' અથવા 'વનો' એ મારવાડી શબ્દ છે.)

૩. તંબુ ૪. સુંદર

૫. બોલવું } આ બન્ને શબ્દોની રચના પણ ચારણી બ્યઠરણીની

૬. હાલવું } છે. આછી 'બોલવાની ક્રિયા' તરીકે વપરાયેલ છે. તે
 ઉપરાંત બોલવા માટે (in order to speak) 'બોલેવા' કહેવાય છે

૭. હંસલો ઘોડો. ઘોડાની સુંદર ભત છે.

૪

નેવા દેને !

[કન્યા પોતે જાણે કે વરરાજનાં રૂપ નેહ લેવા માગે છે. એ માગે છે કે 'મને નેવા થો, નિરખવા થો.' એના મસ્તક પર કલગી છે, મોતીડાં છે, મેવાડી પાથ છે. હાથ કુલોનો તોડો ફરકે છે વગેરે.]

§

નેવા તે દેને મૂને નરખણુ દેને રાજ !

રકલંગી વાળો કાન એ વર નેવા દેને રાજ.

મોતીડાં વાળો ઝમાવ એ વર નેવા દેને રાજ.

માથે ધમેવાડાહંઠાં પમોળીયાં વાળો વર,

ફરફર લટકે કુલ એ વર નેવા દેને રાજ !—નેવા૦

બાંચે બાળુ રે બંધ બેરખાવાળો વર,

દસ આંગળીએ વેઠ એ વર નેવા દેને રાજ !—નેવા૦

પગમાં રાઠોડીહંદી મોજડી વાળો વર,

આલે ચટકતી આલ્ય એ વર નેવા દેને રાજ !—નેવા૦

૧. નિરીક્ષણ (કરવા) . ૨. કલગી ૩. માવો (ફળ્લુને સંબોધવામાં આવતું) વિશેષણ) . ૪. મેવાડનાં : 'હંદુ', 'ફંદુ' વગેરે છઠ્ઠી વિભક્તિના પ્રત્યય તરીકે ચારણી સાહિત્યમાં વપરાય છે. ૫. પાથડી

૫

કેસરીઆનાં તેડાં

[વર કન્યાને પોતાની પાસે તેડાવે છે : કન્યા જૂદાં જૂદાં બહાનાં બતાવી વિલંબ કરે છે. વિનોદ પરસ્પરની પ્રેમાભિને બહાવાવે છે.]

§

લાડી ! તમને કેસરીયો બોલાવે રે રંગભીની !
ઓરાં આવો મૂજ પાસ.

પાળી^૧ ચાલું તો મારા રપાડોલા દુઃખે
કેમ રે આવું વરરાજ !
મોકલાવું મારી અવલ હાથણીયું
એસી આવો મુજ પાસ !—લાડી૦

અવલ હાથણીયુંની ઉંચી અંખાડી
તેથી ડરું વરરાજ !
મોકલાવું મારાં અવલ વછેરાં
એસી આવો મુજ પાસ—લાડી૦

અવલ વછેરાં તો નાચે ને ખૂંદે
તેથી ડરું વરરાજ !
મોકલાવું મારી અવલ વેલડીયું
એસી આવો મૂજ પાસ—લાડી૦

અવલ વેલડીયુંનાં પૈ રે ધડુકે
તેથી ડરું વરરાજ—લાડી૦

સાચી શોભા

[પુત્ર પરણે છે. તે સમયે જ વર-માતાનાં સાસુ સસરા શીસાઈ બધાં છે. માતા વિલાપ કરે છે: જેમ આંખાની શોભા એનાં નિકટનાં બાળુ વગેરે જાડ વિના જીતી રહે છે, જેમ સરોવર પોતાનાં હંસ બગલાં વગેરે પક્ષી વિના સૂનું લાગે છે, તેમજ વરની માતા પોતાનાં શસ્ત્રોનાં શીસામણાંથી આંખી પડી ગઈ છે.]

§

તું કાં રે આંખલીયા ^૧અણોસરો !

કે તારી ^૨વસમલી ડાળ
કે તારી વસમલી ડાળ
કે તુંને પંખીડે ^૩દુવેગીયો ?
કે તુંને કોણે દીધી ગાળ ?

નથી મને પંખીડે દુવેગીઓ
નથી મને દીધલી ગાળ.

મારાં આંખુ ને બાળુ રાપ ચાલ્યાં
તે વિના શોભા નો પામીએ.

એક ઈસોઈ^૪ તે આંખુને સોઈ^૪ તે બાળુ
પાળ બાંધણુ કેવડો.

વીરાને માંડવ બેની સોઈ^૪
નગર બાંધણુ રાણ્યો.

૨

કે તું કાં સરોવરીઆ અણોસરો !

કે તારી વસમલી પાળ !

કે તુંને પંખીડે દુવેગીઓ

કે તુંને કેણે દીધી ગાળ !

નથી મને પંખીડે દુવેગીઓ

નથી મને દીધલી ગાળ;

મારાં હંસ ને બગલાં રોષ ચાલ્યાં

તે વિષુ શોભા નો પામીએ.

એક સોઈ તે હંસ ને સોઈ તે બગલું

પાળ બાંધણુ કેવડો.

વીરાને માંડવ બેની સોઈ

નગર બાંધણુ રાજ્યો.

૩

કે તું કાં રેબાઈ અણોસરી

કે તારી વસમલી ચાલ !

કે તારે પીયુડે દુવેગીયાં

કે તુંને દીધલી ગાળ.

મારાં સાસુ ને સસરો રોષ ચાલ્યાં

તે વિષુ શોભા નો પામીએ.

એક સોઈ તે સાસુ ને સોઈ તે સસરો

પાળ બાંધણુ કેવડો.

વીરાને માંડવ બેની સોઈ

નગર બાંધણુ રાજ્યો.

કાઠી-રજપૂતનાં ગીતો

૭

એ વર વરીએ !

[કન્યાની પસંદગી સૂચવતું ગીત: ચુંદડી ભા. ૧ ના ગીત ૪-૫-૬ ને અનુસર]

§

કેસર તળાવડીમાં અમી રસ પાણી
છૂટે અંબોડે હાતણુ કરો રે કેસરીયા !

હાલતાં ને ચાલતાંવહુએ નિરખ્યા
હાહાલ ! વરીએ તો એ વર વરીએ !

કંઠય રે પાતળીયો મુખ રે શામળીયો
નાણાંનો બળીયો એ વર વરીયે !
ગરથે આગળીયો એ વર વરીયે !

કેસર તળાવડીમાં અમીરસ પાણી
છૂટે અંબોડે નાવણુ કરો રે કેસરીયા !

હાલતાં ચાલતાંવહુએ નિરખ્યા
કાકાલ વરીએ તો એ વર વરીએ !

+ + +

૮

મનડાં મોઢ્યાં

[આંહી પણ વર-કન્યાનો કામલ પ્રીતિભાવ ભજૂત કરવા માટે કુંજલડી, પોપટ, કોયલ વગેરેનાં રૂપકો લગાડાયાં છે. બધાં પક્ષીઓનાં તેમજ વર વહુનાં ખાસ લાક્ષણિક સુંદર તત્વોનું સ્મરણ દેવાયું છે.]

લાંબી ડોકે કુંજડ રાણી !

અને તારાં મધ દરિયે મનડાં મોઢ્યાં રે કુંજડ રાણી !

લીલી પાંખે પોપટ રાણા !

અને તારાં પાંજરડે મનડાં મોઢ્યાં રે પોપટ રાણા !

કાળી પાંખે કોયલ રાણી !

અને તારાં આંખલીએ મનડાં મોઢ્યાં રે કોયલ રાણી !

રાતે ચૂડે મોંઘી વહુ રાણી !

અને તારાંગામ મનડાં મોઢ્યાં રે મોંઘી વહુરાણી !

રાતે રેટેબાઈ રાણા !

અને મારાં લાડડીએ મનડાં મોઢ્યાં રે કેસરીયા રાણા !

૯

મોહિની

[પુરુષ બંધે કે દાતણ ન્હાવણ વગેરેને બહાને આવીને કન્યાને બોધ ભય છે અને મુગ્ધ બને છે.]

રાજને આંગણીયે કરેણી રોપાવે રાજ !

વાલો દાતણીયાંની મશે બલે આઠ્યા રાજ !

ઇ તો કેટાળો ચેટાળીને મોહ્યા રાજ

ઇ તો કેસરીયો મોંઘી વહુને મોહ્યા રાજ

હાંજીયલ મારૂંઈ ! પાનીયલ મારૂંઈ !

રાજને આંગણીયે વાવડલી ગળાવો રાજ !

વાલો નાવણીયાંની મશે ભલે આંચ્યા રાજ—વાલો

ઇ તો ડગલાળો કડલાળીને મોહ્યા રાજ

ઇ તો કેસરીયોવહુને મોહ્યા રાજ

હાંજીયલ મારૂંઈ ! પાનીયલ મારૂંઈ !

રાજને આંગણીયે લોજનીયાં મગાવો રાજ !

વાલો લોજનીયાંની મશે ભલે આંચ્યા રાજ !

ઇ તો કેટાળો ચેટાળીને મોહ્યા રાજ

ઇ તો કેસરીયોવહુને મોહ્યા રાજ.

હાંજીયલ મારૂંઈ ! પાનીયલ મારૂંઈ !

રાજને આંગણીયે મુખવાસીયાં મગાવો રાજ !

વાલો મુખવાસીયાંની મશે ભલે આંચ્યા રાજ !

ઇ તો રેટાળો ચૂડાળીને મોહ્યા રાજ

ઇ તો કેસરીયોવહુને મોહ્યા રાજ

હાંજીયલ મારૂંઈ ! પાનીયલ મારૂંઈ !

૧૦

વાલો કેવડો !

[શોભા : સુગંધ : સુસ્વાદ : વગેરેનું લગ્નાનુકૂલ વાતાવરણ સુજવા માટે.]

§

આંગણીએ વવરાવે નાગરવેદ્ય

આંગણીએ વવરાવે નાગરવેદ્ય

ટાડલીએ વવરાવે અણનો કેવડો !

કીયા ભાઈને વાલેરે વેપાર

કીયા ભાઈને વાલેરે વેપાર

કચી વહુને વાલો અણનો કેવડો !

૧૧

વાદળડી રે વરસે

[સમૃદ્ધિ આપનારી વર્ષાનું હૃદય સરસ વર્ણન છે.]

§

વાદળડી રે વરસે મેરામણ રેલે છેલે

વાદળડીને વરસ્યે ઘઉં ડા નીપજે.

મેરામણને રેલ્યે ઘઉં ડા નીપજે.

આવડા તે ઘઉંને શું કરશે તે વાજસુરભા બાપુ !

લાડે કોડેભા પરણાવશું

રંગ છંગેભા પરણાવશું

*વાઢળડી તે વરસે મેરામણુ રહે છેલે.

x x x

*ચોખા નીપળે — કાકા } એ રીતે એની એ કડી વારંવાર
*મગડા નીપળે — મામા } ગવાય છે.

૧૨

પુલ-ભેટ

એક વાર જાળે તે માળણ માળવે તે
લાળ્યે ડાલરિયાનાં ફુલ !

તેનો ગુંથ્યે તે માળણ ગજરા તે
ગજરા કેસરીયાને ભેટ.

કેસરીયો રૂડા ને ગજરા શોભતો તે
જેજે કેસરીયાનાં રૂપ !

એક વાર જાળે તે માળણ માળવે તે
લાળ્યે ડાલરિયાનાં પુલ !

તેનો ગુંથ્યે તે માળણ વીંજણો તે
* વીંજણો વવારૂને ભેટ.

વવારૂ રૂડાં ને વીંજણો શોભતો તે
જે જે વવારૂનાં રૂપ !

* કાઠી જ્ઞાતિમાં મોડીયો પહેરવાની પ્રથા નથી. તેથી આ ગીતમાં
'વીંજણો' મૂકાયો છે. આનેજ મળતાં બીજી જ્ઞાતિઓનાં ગીતોમાં
'મોડીઓ' બોલાય છે. (મોડીયો:મુગઠ)

૧૩

પધારો

[કન્યા પોતાના વરને પરણવા તોડાવે છે. વર-પક્ષના પ્રત્યેક સગાને સગવડો આપવા તત્પર થાય છે. આંહી કન્યાની અપરંપાર ઉત્સુકતા સૂચવાયેલ છે.]

§

*ધુધરીઆળો આંપલો વરરાજ !

રમતા આવો રે હું વારી જાઉં !

ડાહરીયા ! વેલેરા પધારો માણારાજ !

કેસરીયા ! ચોંપેથી પધારો માણારાજ !

હું કેમ આવું એકલો

ધરે દાદોજી રીસાણા રે હું વારી જાઉં !

તમારા દાદાને આડણુ ઘોડલાં

તમારી માડીને માફા વેલ્યું રે હું વારી જાઉં !

વરરાજ ! વેલેરા પધારો માણારાજ !

પાતળીયા ! ચોંપેથી પધારો માણારાજ !—ધુધરીઆળો

*આમ પણ ગવાય છે :

કેસરાણી કાગળ મોકલે તમે સૂતા સરદાર !

જગો રે લાડી સામા આવો રે !

હું કેમ આવું રે એકલો મારો દાદોજી રીસાણુ રે !

લાડડી તમે આવોને !

x

x

x

૧૪

રામરક્ષા

[જુદેન પોતાના પરણતા વીરને રામ-રક્ષાની આશિષો આપતી આપતી અનેક વિશેષણો વડે વિભૂષિત કરે છે.]

§

તંગલ ત્રોડા વાળો

ભારે બેડી વાળો

કેસરીયાને ઝાઝી ખમ્મા !

ડોલરીયાને રામ-રખ્યા !

જીવે જામજાદો !

જીવે મોતીયું વાળો !

મારા વીરને રામ-રખ્યા !

*સીંગલદીપ જાળે હો વરરાજા ! હાથી કેરાં મૂલ ધણાં !

મોંઘી વહુ તમારે ઓરડીએ કેસરીયાનાં મન ધણાં !

રંગભીનાનાં દલ ધણાં !

કુલ ફેંટા વાળો

રાતા રેટા વાળો

કેસરીયાને ઝાઝી ખમ્મા !

અંતરીયાને રામ-રખ્યા !

*આ પછી એમ પણ ગવાય છે કે

હાથીડાનો હોંસી જીવે મારો વાલો !

તારી બત વાલી

તારી બેલી મીઠી

ડાલરીયાને ઘણી ખમ્મા !

પાલખીયાને રામ-રખ્યા !—તંગલો

બોધા શેર બળે હો વરરાબા ઘોડીકેશં મૂલ ઘણું !

મોંઘી વહુ તમારે ઓરડીએ કેસરીયાનાં મન ઘણું
રંગભીતાનાં દલ ઘણું !

‘બસરી બાંધણુ વાળો !

એસરી એબડ બળો

વરરાબાને ઘણી ખમ્મા !

અલબેલાને રામ રખ્યા !

તારી બત વાલી

તારી બેલી મીઠી

ડાલરીયાને ઘણી ખમ્મા !

પાલખીયાને રામ-રખ્યા !

x

x

x

નગર શેર બળે હો વરરાબા ! *નુરમલીયાનાં મૂલ ઘણું
મોંઘી વહુ તમારે ઓરડીએ કેસરીયાનાં મન ઘણું.

૧. બે સેથવાળી બાંધણી *રેશમી પટાવાળું ધાધરાનું કપડું.

x પછી ‘ચિતળ શેર બળે, ચુંદડીયુંનાં મૂલ ઘણું’

x

x

x

વાળાક શેર બળે, વેલડીયુંનાં મૂલ ઘણું

x

x

x

એ રીતે બોલીને એની એ પંક્તિઓની પુનઃકૃત થાય છે.

૧૫

સહુથી મીઠી !

[પીઠી ચાળતી વખતે ગવાય છે. કાઠી કામ પરત્વે 'વેપાર નો નિર્દેશ છે. જૂવે' કદાચ એ લોકો પશુનો વેપાર કરતા હશે.]

§

લીલૂડો સરીયો રે
પીળુડી પીઠીનો ભરિયો.

વેપારે ચડિયો રે
વીરો મારો વેપારે ચડિયો.

વેપારે ચડિયો રે
નાની વહુને ચોરડીએ ઉતરિયો.

નાની વહુના દાદા રે
મારા વીરને ઉતારા દેભે !

ઉતારા દેભે રે
દૂધ ને સાકર પાભે !

સાકર મીઠી રે
સાકર પેં શેરડી મીઠી.

શેરડી મીઠી રે
મારા વીરની બોલણ મીઠી.

શેરડી મીઠી રે
મારે વીરે લાડડી દીઠી.

આતુલ

વીર તો પાન સરીખા પાતળા
વીરની લર્વીય સરખી લાંક રે કેસરીઆ વીર !
તમારે ને તોલે વીર કોઈ નાવે.

વીર તો સીમડીએ આવ્યા રે મલપવા
હરખ્યાં હરખ્યાં ગોવાળીડાંના મન રે કેસરીયા વીર !
તમારે ને તોલે વીર કોઈ નાવે.

x x x

xવાડીએ-માળીડાનાં મન.	અંપલે-ટોલીડાનાં મન,
શેરીએ-સૈયરાનાં મન.	બુબરે-મહાજનીઆનાં મન.
તોરણે-સાસુડીનાં મન.	માયરે-વરલાડીનાં મન.

જોઈ રહી !

વાલો વીર વર ઘોડલડે ચડે ને હું તો જોઈ રહી છું;
વાલા વીર ! જોયાં તમારાં પીતળીયાં પલાણુ રે
ભમરલો તો બહુ રમે !

વાલો વીર વર વાઘા પેરે ને હું તો જોઈ રહી છું;
કેસરીઆ ! જોઈ તમારી પાતળડી #પરોંક રે
ભમરલો તો બહુ રમે !

વાલો વીર વર ફેંટા બાંધે ને હું તો જોઈ રહી છું,
કેસરીઆ ! જોયાં તમારા ઊગલડાનાં રૂપ રે
ભમરલો તો બહુ રમે.

૧૮

વારી જાઉં

[વરને મોરનું અને કન્યાને ઢેલનું રૂપ આપ્યું છે. મોર-ઢેલનું
એકજી કવન-સાહિત્યમાં વારંવાર આવે છે.]

૬

મોરને કાને મુરકીયું વારી જાઉં
ઢેલને નવસરો હાર સાજન ! વારી જાઉં.

કયા ભા દાદાનો મોરલો હું વારી જાઉં !
કયા વેવાઈની ઢેલ સાજન ! વારી જાઉં.

રાણે વખાણ્યો મોરલો હું વારી જાઉં !
રાણીએ વખાણી ઢેલ સાજન ! વારી જાઉં.

મોરલો ને હાલે મલપતો હું વારી જાઉં !
ઢેલડી હાલે ધૂમાધૂમ સાજન ! વારી જાઉં.

વેવાણુ પોંખે મોરલો હું વારી જાઉં !
૨....ખાઈ પોંખે જોડય સાજન ! વારી જાઉં.

૧૯

ઉભલા રે'ને

[વસંત ઋતુનું સૂચન છે. કાચી કેરીની સુગંધ મીઠી હોય છે.]

§

આજ રે કાચી કેરીની સોરમ લ્યો રે !

કેસરીઆ રાયવર ઉભલા રેને !

ઉભલા ને રા તો આપડી વાડીયુંમાં રેને !

આજ રે બેનીબા અમને દાદાજીની હોંશું

દાદા કીયા ભાઈ આપડી જનમાં બિરાજે

રાયવર ઉભલા રેને !—કેસરીઆ

લવીંગે ને લેયાં રાયવર !

કુલડે ને ફેર્યા રાયવર ! ઉભલા રેને !

૨૦

વેલ્લીનો રખેવાળ

[હે વીર વરરાજ ! વાડયે વળગેલી વેલ્લી રૂપી પર-ઠન્યાને તમે આપણે આંખણે રાપીને જતનથી ઉઠરવો ! જોવાન રૂપ વસંત ઋતુનું ન્યારે એને સોંદર્યનાં કુલડાં ખીલે ત્યારે એની સુવાસ લેવો !]

§

વીરા ! તમે ^૧વારૂણી પીઓ તો ^૨અમીઅલ રેને માણુરાજ !

અમર રેને રીખું દેને

વેદ્યું લાવવો રાજ !

વીરા તમે મલપતી વેદ્યુંએ ભેધપર ડેરા દેને રાજ !

ડેરા દેને લેયું દેને
 માયા રાખને રાજ !
 વીરા ! તમે વાડયે વળગેલી વેલી આંગણે રાપો માણ્યારાજ !
 આંગણ રાપો ને રખોપો
 રાખો એનો રાજ !
 વીરા મારા ! વસંતે વેલડીનાં કુલડાં કુલે માણ્યારાજ !
 કુલડાં કુલે લમર ભૂલે
 કાચી કળીએ રાજ !
 વીરા ! તમે કુલેલાં પુલડાંની સોરમ લેને માણ્યારાજ !

૨૧

કરની વસુલાત

[કન્યાના ગામમાં જતાં વરને અનેક આમરક્ષકોના કર ચૂકવવા પડતા હતા. પછી જ પરણી રાકાતું. એ સમાજ-રક્ષકો કયા ? ગોવાળ, પનીઆરી, સૈયરો, મહાજન વગેરે.]

§

રાયાંનો વર સીમડીએ આવ્યા;
 ગોવાળીડા માગે રીતડી રે 'ઝીણા માફલ !
 ગોવાળીડાની રીત ચૂકવને રે ઝીણા માફલ !
 મોટાને માંડવ માલને રે ઝીણા માફલ !
 લાખેણી લાડી લાવને રે ઝીણા માફલ !

૧ 'ઝીણા માફલ' એ મૂળ મારવાડમાંથી લક્ષ્યવેલું સંબોધન છે.

રાયાંનો વર સરાવરીએ આળ્યા;
પાણીઆરી માગે રીતડી રે ઝીણા માડુલ !

સાંનાં વર રીરીએ આળ્યા
સેયડું માગે રીતડી રે ઝીણા માડુલ !

રાયાંનો વર તોરણે આળ્યા
સામુલ માગે રીતડી રે ઝીણા માડુલ !

રાયાંનો વર માથે આળ્યા
કન્યાલ માગે રીતડી રે ઝીણા માડુલ !

રાયાંનો વર ચોરીએ આળ્યા
સાળોલ માગે રીતડી રે ઝીણા માડુલ !

*પ્રથેક કડીએ પહેલી પંક્તિઓ બોલાય છે.

૨૨

કન્યાનું નિરીક્ષણ

આંખલિયા થડ રામેનાં નામ
સીતાએ નાખ્યા આકળા.

રામેવ ! રામેહું લંકાગઢ ઢોખાડો
સીતાલને નરખવા.

નરખ્યાં છે નાકે ને નેણે
રૂપા કેરે આંગળે.

૧ રામેનાં. 'રામેનાં' એ રૂપ કાઠી લાપડું લાક્ષણિક છે. ૨ અખરે.

આંબલિયા થડ રામનાં નામ
....વહુએ નાખ્યા ચાકળા.

વાલા અમેહેં ગામડીયું દેખાડે
મોંઘી વહુને નરખવા.

નરખ્યાં છે નાકે ને નેણે
રૂપા કેરે આંગળે.

૨૩

વર શામળો

[મિડી પરથી કન્યા વરને આવતો નિરખે છે. એને વર સ્યામવરણો દિસે છે. ચિંતાથી સ્વજનોને પૂછે છે કે 'આણું કળેડું' શીદ કયું?' સ્વજનો સમજાવે છે કે 'બહેન ! એ તો દૂરથી આવે છે, મ્હોં પર રજ ચડી છે, તેથી સ્યામ દિસે છે.']

§

મેડીને મો'લ બેઠાં મોંઘીબા બાલે
કાં રે દાદાજી વર શામળો !

છેટેથી આંચેા રજે ભરાણો
રજનો ભરાણો વર શામળો !

x x x

xકાકાજી, મામાજી, વીરાજી, વગેરેને સંમોંઘીને બીલ આગળ આલે છે.

૨૪

રૂપની લહેરો

[પનીઆરી માંહેલી એક કન્યાનાં રૂપ દેખી વરને ઘન ચડે છે.
નિદ્રાની લહેરી લહેરાય છે.]

૬

આઠ કુવા રે નવ પાવઠા, એની પાણીયારે નહિ પાર
માંધીબાઈને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય.

આઠ કાકા રે નવ કાકીયું, એને કટંગે નહિ પાર
#....બાઈને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય.

આઠ મામા રે નવ મામીયું, એને મોસાળે નહિ પાર
#....બાઈને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય.

૨૫

સ્વાગતની સામગ્રી

['ભોર તારી સોનાની પાંખ' ! એ ગીતનો જ ભાવ આંહી છે.

મારા વેવાઈહીં લણુને માણુરાજ !
એને કેને માણુરાજ

શીમડીએ શેલડીયું વીરને જોશે માણુરાજ !
મારા વેવાઈહીં લણુને માણુરાજ !
એને કેને માણુરાજ !

વાડીએ વનફળીયાં વીરને જોશે માણુરાજ !
 મારા વેવાઈહીં લણુને માણુરાજ !
 એને કેને માણુરાજ !

ઝાંપલીએ ઝળંગીડા વીરને જોશે માણુરાજ !
 મારા વેવાઈહીં લણુને માણુરાજ !
 એને કેને માણુરાજ !

તોરણીએ સાસુડી વીરને જોશે માણુરાજ !
 મારા વેવાઈહીં લણુને માણુરાજ !
 એને કેને માણુરાજ !

જઅંતરીયાની વાશેલ વીરને જોશે માણુરાજ !

૩. નંગીના ઢાલ ૪. અત્તરથી સુવાસિત કરેલી (કન્યા)

૨૬

પોંખણું

સરખાવો—‘સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા’—(ચુંદડી ભાગ ૧)]

§

સોનાની સળીએ પોંખ્યે રે બાઈ !
 સોના સરીખો લાડડો છે જો.

રૂપાની સળીએ પોંખ્યે રે બાઈ !
 રૂપા સરીખો લાડડો છે જો.

ધોંસરીએ ને પોંજ્યે રે બાઈ !

ધોંસરૂં તારે ખેડવા થાશે—સોનાનીં.

રવાઈએ ને પોંજ્યે રે બાઈ !

રવાયો તારે ધૂમવા થાશે—સોનાનીં.

તરાકડીએ ને પોંજ્યે રે બાઈ !

તરાકડી તારે કાંતવા થાશે—સોનાનીં.

સાંબેલે ને પોંજ્યે રે બાઈ !

સાંબેલું તારે ખાંડવા થાશે—સોનાનીં.

૨૭

પરણે

વાગ્યાં વાગ્યાં જાંગીનાં ઢોલ

શરણાચું વાગે રે સરવા સાદની.

ઉડે ઉડે અખીલ શુલાલ

દાડેડા ઉડે રે મોંઘા મૂલનો.

પરણે પરણે રા' ને જેગાર

કેસરીયો પરણે રે પૂરી પદમણી.

—વાગ્યાં.

૨૮

ડુંગર ડોલે

[વરની તલવારના પટ્ટા પર ચોડેલી પાવલીઓ રણકે છે. અથવા 'પાંદડીઓ' એટલે કે વેલડીના પૈડાંમાં પરોવેલી પાંદડીઓના રમઝુમાટ થાય છે.]

૬

પાવલીએ રણકે રે ડુંગર ડોલે !

ધુધરીઆળાં ઘોડાં રે જમાઈ રાણાનાં-પાવલીએ૦
માફાળીયું વેલ્યું રે મોંઘી બાઈ-યું-પાવલીએ૦
આંખલડી રૂડી રે જમાઈ રાણાની-પાવલીએ૦
૧ પાસોડલી રૂડી રે મોંઘી બાઈની-પાવલીએ૦

૨૯

ચંપાવરણીની ચિંતા

વીરનો દાદો એમજ કે'

હાથીડા હલકારો મેલો નેજા ઢળકતા

ચંપાવરણી રજે ભરાય !

વીરની માતા એમજ કે'

માફા હલકારો, મેલો નેજા ઢળકતા

ચંપાવરણી રજે ભરાય !

વીરનો વીરો એમજ કે'

ઘોડીલાં હલકારો, મેલો નેજા ઢળકતા

ચંપાવરણી રજે ભરાય !

વીરની લોભાઈ એમજ કે'

વેલડીયું હલકારો, મેલો નેજા ઢળકતા

ચંપાવરણી રજે ભરાય !

૩૦

હરણુ

[કન્યાનાં હરણુ કરવામાં આવતાં તેનું આમાં સૂચન છે.]

હંચી મેડી ને બાળા ઝમરખ દીવડો

ત્યાં રે કેસરીયાના ઢાલીયા ઢળાવો !

ઢાલીયે બેસીને વાલો વેણું વગાડે

વેણું વગાડે ને દાદાજીને વિનવે.

દાદાલા દાદા ઓરેરા આવો

....ગામડીયાંનો ગઢડો કેમ કરી લેશું !

ધમળા ધોડાવશું રૂપૈયા રેલાવશું,

લાડડી સોતો ગઢ ચડી ચાટ લેશું.

૩૧

શેણે લાગી વાર !

સાંદયું કોટે સાંકળાં, ધોરીડે ધૂધરમાળ.

લાડી ખૂંછે લાડડા ! આવડલી ને શેણે લાગી વાર !

ચીતળ ગ્યા'તા એકલા, ચુંદડીયું મૂલવતાં લાગી વાર.

x x x

x આમ પણ ગવાય છે.

સોસો બંદૂકીયા સાબદા રે લાખે ધોડે વીરની બન

લાડી ખૂંછે વરલાડડા ! શીયો લાબ્યા શણગાર.

લાંત્ય લાબ્યા દીબકી લાવશું, ચાંદલો વોરે વહુનો વીર.

ઝંબી લાબ્યા ને કડલાં લાવશું, ઝરમર વોરે વહુનો વીર.

ચીર લાબ્યા ને ચુંદડી લાવશું, ચુંદલો વોરે વહુનો વીર.

૩૨

હળવો હળવો હાલ્ય !

દ્રધે ભરી તળાવડી હો રાજ !
 મોતીડે બાંધી પાળ
 *મણીયલ હળવો હળવો હાલ્ય !

શીતળ શેરની બજારમાં હો રાજ !
 રૂડી ચુંદડીચું વેચાય
 મણીયલ હળવો હળવો હાલ્ય !

....ભાઈ તે ચુંદડી મૂલવે હો રાજ !
 ઇ તો મારે વહુને કાજ
 મણીયલ હળવો હળવો હાલ્ય !

દ્રધે ભરી તળાવડી હો રાજ !
 મોતીડે બાંધો પાળ
 *મણીયલ હળવો હળવો હાલ્ય !

*મણિ સમાન. *આવા જ ભાવનાં ગીતો જૂદા જૂદા અંકે
 ઉર્મિ નેદી દહને નીચેની ત્રણ રીતે પણ ગવાય છે.

ચુંદડીનો મહિમા.

ઝીણાં ઝીણાં રે મોતીડાં હેમર હાથીડા !
 એનાં સોનેરી પલાણ.
 હાથીડે બેસે રે મારે નાની વહનો સાચળા
 ઉતર્યા કસુંબીને હાટ.
 વોશ વોશ રે વાલીડા ! નવરંમ ચુંદડી
 ચુંદડી મારે મોંધી વહુને કાજ

ક્યારે આવશે !

[ચંદ્રવૃંદાવૃંદાએ રંગાએલી રાત્રિ બહુ અમરચંદન પડે લેખન કરેલી હોય તેવી કલ્પામ છે. રાત્રિ માટે જેમ ચંદ્રની રાહ છે, તેમ વહુ માટે સુરની રાહ છે. પણ એ તો યુદ્ધે ગયો છે. પ્રભાતે આવશે.]

§

અગર ચંદ્રણી રાત

ચાંદા પૂનમની રાત

ચાંદલિયો કારે રે ઉગશે !

તારાડિયો કારે રે ઉગશે !

આઠો આઠો રે મોંધી વહુ નવરંગ ચુંદડી
ઠહાલો કેસરીયાને મોલ—ઝીણાં ઝીણાં રે

આંખોના નેહ

આણીયાળી આંખેના નેહો લાગ્યો આણારાજ !
વાંકડીએ નેહોના ભામો લાગ્યો આણારાજ !

લાડી પૂછે વરલાડડા !

આવડલી ને રોહો લાગી વાર ?

ચીતળ ગ્યાંતા અમે એકલા

ચુંદડીયું વોરાવતાં લાગી વાર—આણીયાળી

• • • • •

નેહો નાગરવેલ.

ચીતળ બને મોરી નગરીના ઢોલ

ચુંદડી મારે મોંધીબાઇને નેહો નાગરવેલ.

નગર બને મોરી નગરીના ઢોલ નુરમલીયા

મારે મોંધીબાઇને નેહો નાગરવેલ.

વાળાકવેલડીયું—મારે

ડાટે.....ડાબલડા—મારે

નાની વહુ ! તોરલો શામ

મોંઘી વહુ ! તોરલો કંથ

કેસરીઓ કારે રે આવશે !

નેળળો કારે રે આવશે !

ગ્યા છે રજપૂતે સાથ

આ છે સંઠોડે સાથ

દીવડીઓ ઉગ્યે રે આવશે.

તારોડીઓ ઉગ્યે રે આવશે.

૩૪

કાં રે દૂબળો !

[મૃગારુ ગીત છે : વહુ પોતાના કંથની દુર્બલતાનું કારણ
રસબરી અર્પણ વડે બતાવે છે.]

§

પોપટડી રે ! તોરલો કંથ

કાં રે પોપટ દૂબળો !

દિંવારે રે વનફળ વેડવા બય

રાતે ને પોપટ પાંજરે !

હાથમૂલો રે ! તોરલો કંથ

કાં રે હાથી દૂબળો !

દિ'વારે રે દરબાર ઝૂલવા બાય
રાતે હાથી સાંકળે !

નાની વહુ રે ! તોરલો કંથ
કાં રે કેસરીયો ફળળો ?

દિ'વારે રે ઘોડલાં ખેલવવા બાય
રાતે રમે સોગઠે.

સોગઠે રમતેલા હાર્યા
તેણે દરબાર ફળળા !

૩૫

સૂડલો ઝાલીયો

નાના ભાઈ કાંઈ ચડયા રે શિકાર
વનમાં જઈને રે સૂડલો ઝાલીયો રે માણુરાજ !

નાની વહુ કાંઈ ધાન ન ખાય
શીયે ને અપરાધે સૂડલો ઝાલીયો રે માણુરાજ !

આપણા બાગમાં એળચડીનાં ઝાડ
લીલી ને એળચીએ ચાંચુ ચોડિયું રે માણુરાજ !
—નાના ભાઈ૦

x x x x

● 'સોપારીનાં ઝાડ' 'નાળાએરીનાં ઝાડ' વગેરે મૂકી એજ પદ્ધતિએ
અવાચ છે.

૩૬

ડોઢયે ડગલું

[વિનોદ—ગીત છે. પૂર્વાર્ધ વર—પક્ષવાળાં અને ઉત્તરાર્ધ કન્યા—પક્ષ-
વાળાં ગાય છે. ‘સૂર્ય’ કાઠીના ધજદેવ હોવાથી એનું મુખ સૂરજને
મળતું સૂચવાયું છે.]

§

મોતીએ જડી તારી મોજડી, તારાં હીરે જડયાં હથીયાર,
વર સોમલીઆ પોરે પગલું ભર્યં !
વર કેસરીઆ ડોઢયે ડગલું ભર્યં !

કાંરે વાલીડા અણોસરો ! તારી સૂરજની અણસાર,
વર કેસરીઆ પોરે પગલું ભર્યં !
વર અંતરીયા ડોઢયે ડગલું ભર્યં !

કાં રે જમાઈડા અણોસરો ! તારે હડમાનની અણસાર
સાંઠીયેના સૂડતલ !
ઝીપટેના જુડતલ !
હળના ખેડુ હળવો હળવો હાલ્ય !

કાં રે જમાઈડા અણોસરો ! તારી અડદેની અણસાર
સાંઠીયેના સૂડતલ !
ઝીપટેના જુડતલ !
હળના ખેડુ હળવો હળવો હાલ્ય !

૧. ‘સોમલીઆ’ કાઠી પુરખતું સંબોધન છે. તેઓના એક પૂર્વજના
ધરમાં સોમાવંતી નામે ચઢુઆણી પુત્રી હતી. એ સ્ત્રીએ ગંગાજીને પ્રસન્ન
કરી માળવામાં સોમલ નદી કાઠી. તે પરથી કાઠી સોમલીઆ કહેવાયા.

૨. સાંઠીએ ખોદનાર અને ઝીપટા જુડનાર ખેડૂત.

૩૭

મરડ ધણો

[વિનોદ-ગીત છે. હે વર ! તું તો બહુ થોડે ખર્ચે પરણી ગયો,
તું ગરીબ છે, તે છતાં આટલો ઠકારો શાનો ?]

§

તારે ઠાલો ને ઠકારો તારે મરડ ધણો !

તારે મરડ ધણો ને તારે ઠરડ ધણો.

મારીબાઈના વર ! તારે મરડ ધણો !

તારે મરડ ધણો રે તારે ઠરડ ધણો !

તું તો પાશેરામાં પરણ્યો, તારે મરડ ધણો-તારે ૦

તું તો અધશેરામાં ઉધડ્યો, તારે મરડ ધણો-તારે ૦

તું તો માગેલ માણુસે આળ્યો, તારે મરડ ધણો !

તું તો માગેલ થોડે આળ્યો તારે મરડ ધણો !

તારે મરડ ધણો રે તારે ઠરડ ધણો !

મારે માંધીબાઈના વર ! તારે મરડ ધણો !

૩૮

નીંદરડી આવે

[નીચનાં બન્ને વિનોદ-ગીતો છે.]

વીર તો હાલે આવે ને વીરને નીંદરડી આવે.

વરનો દાદોજી આજવા નો દીયે

બાણુડા વરને નીંદરડી આવે.

મેલો મેલો દાદાજી ! છેડલો અમારો
અમારે જાવાં છે ફજીતીયાને તોરણ
ખાલુડા વરને નીંદરડી આવે.

અમારે જાવાં છે ધૂતારીઆને તોરણ
ખાલુડા વરને નીંદરડી આવે.

વર તો હાલે આવે ને વરને નીંદરડી આવે
વરનાં માતાજી આલવા નો દીયે
ખાલુડા વરને નીંદરડી આવે.

મેલો મેલો માતાજી છેડલા અમારા
મારે જાવાં છે ફજીતીયાને તોરણ
ખાલુડા વરને નીંદરડી આવે.

૩૬

લવીંગડા લઈ લીધાં

મેં તમને વાર્યા વીર
*....લાઈની સીમડીએ ન જાળે માણારાજ !

ગોવાળ ધુતારા વીર !
મારા વીરનાં લવીંગડાં લઈ લીધાં માણારાજ !

મેં તમને વાર્યા વીર !
*....લાઈને સરવરીયે નો જાળે માણારાજ !

પનીઆરી ધૂતારી વીર !

મારા વીરનાં લર્વીંગડાં લઈ લીધાં માણસજ !

x x x

સાસૂડી ધૂતારી વીર !

મારા વીરનાં લર્વીંગડાં લઈ લીધાં માણસજ !

૪૦

દાડો ગૂઢો

ગોરાં ઠકરાણું ઠમકથી જોલે

નહિ દાડો પ્રેમને તોલે રે !

દાડો ગૂઢો ને નાગર વેલ્ય.

તમે દાડાની ચલગત છોડો

પ્રીત પિયાલા ભરી ભરી પીયો રે-દાડો

અમારેભાઈ કાંઈ કેળ્યુંમાંથી કેવડો

અમારેવહુ લટીયલ કેળ્ય રે-દાડો

તમે એક વાર શિરોહી જાને

તમે શિરોહીની સમશેરું લાવો રે-દાડો

x x x

તમે એક વાર રણમાં જાને !

તમે રણ રંગ લગાડીને આવો રે

દાડો ગૂઢો ને નાગર વેલ્ય.

મિશ્ર-ગીતો

૪૧

પૂજ્યા હોય મોરાર

[પ્રભુ પૂજ્યા હોય તો આવાં આવાં સુખ સાંપડે : આંગણે પીપળો, ઘરે ગાય, ચેટ દીકરી અને દીકરા. આંહી દીકરીની પ્રાપ્તિ કેટલી મંગલ અને સુખમય કહી છે ! પુત્રી હોય તો જ નણે કે સંમ-હેણું દ્રવ્ય એને અર્પણ કરવાથી સાર્યક થાય. સ્ત્રીજન્મ પ્રતિનો આ જન્ય લોકાદર છે.]

§

પાટે તે ગણેશ બેસારીએ, મંગળ કરે નિરધાર
સગાં કુટુંબી તેડીએ, બે પૂજ્યા હોય મોરાર.

જેને તે આંગણ પીપળો, તેનો ધન્ય અવતાર
સાંજ સવાર પૂજા કરે, બે પૂજ્યા હોય મોરાર.

જેને તે આંગણ ગાવડી, તેનો તે ધન્ય અવતાર
સાંજે સવારે દોહી વળે, બે પૂજ્યા હોય મોરાર.

જેને તે ચેટ દીકરી, તેનો તે ધન્ય અવતાર
સંસાર્યું સૂર્યું વાપરે, બે પૂજ્યા હોય મોરાર.

જેને તે ચેટ દીકરા, તેનો તે ધન્ય અવતાર
વવાડ પાયે પડે, બે પૂજ્યા હોય મોરાર.

રાતો તે ચૂડો મારો રંગ ભર્યો, કોરો ને કમળો હાથ
#ધરત્યોળે ઘડ ભાંગીએ ને પૂજ્યા હોય મોરાર.

કાઠ તે ઘઉંની રાટલી, માંહી ગળગળીઓ કંસાર
લેગાં બેસી લોજન કરે, ને પૂજ્યા હોય મોરાર.

● ‘ધરત્યોળું’ નામે મંગલ વસ્ત્ર માત્ર લાગનાદિક અવસરે જ પહેરાય. તે સિવાય તો ધડીબંધ સંકેતો પડયું જ રહે. એટલે જ ‘ધરત્યોળે ઘડ્ય ભાંગવી’ નો લાક્ષણિક અર્થ ‘લાગનાદિક અવસર ઉજવવા’ જેવો થાય છે.

૪૨

મારે આંગણીએ

[આ ગીત અંત્યભેમાં ગવાય છે. વિવાહ વખતે ધરના આંગણામાં ક્ષ્વી મંગળ રમણીયતા રેલતી કદપામ છે.]

§

મારે આંગણીએ તુળસીનો ક્યારો
તુળસીને ક્યારે ધીના દીવા બળે
ધીના દીવા બળે દેવ ભેવા મળે
દેવ ભેવા મળે રૂડા રામ રમે
રૂડા રામ રમે સાચાં મોતી ઝરે.
સાચાં મોતી ઝરે લીલા મોર ચરે.
લીલા મોર ચરે ઢેલ્યું હુંગે વળે.
ઢેલ્યું હુંગે વળે ૨....ભાઈને ગમે,
....ભાઈને ગમે એનો શ્રોણી પરણે.

એનો મોલી પરણે એને હાંશ ઘણી.
એને હાંશ ઘણી એને ખાંત ઘણી.

૪૩

પાણીઆરી

[પ્રથમ મિલનનું ગીત : 'દૂધે ભરી રે તળાવડી' જેવું.]

સાંકડો સાંકડો પાણીઆરાનો શેરો
ઢાલો ધોતીઆં ધોવાને રાયવર સાંચર્યો રે.

ધોળે ધોળે ખગલડાની પાંખડી રે
વીરને પ્રણવી છેગામની પદમણી રે.

વરના દાદા કીયા ભાઈ તમને વીનવું રે

દાદા ! ખરચોને લાખ બે લાખ
....ગામની પાણીઆરી રઢડી લાગશે રે.

૪૪

માનવીનાં પરણેતર

ઘોડલે ચડીને ગોવીંદજી રે આઘ્યા
આઘ્યા છે દ્વારકાના વાસી કરસનજી પાલખડી વરરાજા !

સુભદ્રા ખાઈ પૂછે ઓરેરા પધારો
માનવી ને લોક કેમ પરણે કરસનજી-પાલખડી વરરાજા !

સૂખડનો માંડવો ને આંખાનાં તોરણ
 માનવી ને લોક એમ પરણે કરસનજી-પાલખડી વરરાજા !
 ત્રાંખાની થાળી ને કંકૂડે અંજવાળી
 દાદોજી દીએ કન્યાદાન કરસનજી-પાલખડી વરરાજા !

૪૫

દીવડો

[દીવડો જમરખ (ચમચી રક્ષા કરનારો) કહેવાય છે તેની પાછળ આવો ભાવ છે: દેવોએ બેઠ દીધેલાં હથીઆરોને ગાળીને ધડેલા એ દીવડો છે. આ હુવારોનું લાક્ષણિક ગીત છે.]

§

મારે આંગણ આંચા ફરશુરામજી
 હારે આંચા શંકર ને રણછોડ
 મેં તો પ્રેમેથી પૂજા કરી.

ફરશુરામે ફરશી આપી હેતથી
 માદેવે તો આપ્યું છે ત્રિશૂળ
 રણછોડરાયે ચક્કર આપીયું.

ત્રણેને ગાળીને કરી બાળકા
 તેની પાટી ઘડે રે હુવાર
 એ પાટીનો જમરખ દીવડો.

દીવડીએ કાંઈ માંડયા છે ગણેશ
 મેં તો કેડે પગરણ આદર્યાં.

૪૬

બાનેઠ

[બાનેઠ ની મંગલતા પણ એ જ ભતની કમ્પાઇ છે. આંખો વધાર્યો. એન કુખે બળભદ્રે ને રૂઢમણીએ ઉઠેર્યો : એમાંથી રામ લક્ષ્મણ અને સીતાએ બાનેઠ સરજ્યો. સુતારોનું લાક્ષણિક છે.

મારે આંગણુ નવરંગ આંખો મોરીઓ

એ આંખલિયો કોણે રાખ્યો, કોણે પાચો ?

કંઈ રે રાણીજી ત્યાં રખોપલે !

એ આંખલિયો કાને રાખ્યો, બળનો પાચો,

રાણી રૂખમાઇ ત્યાં રખોપલે !

આંખલિયાની આડી અવળી ડાળખી

ડાળ્યે બેઠા ટૌકે ઝીણા મોર

મેં તો તેનો રે ઘડાયો બાઇ બાનેઠીઓ.

એ બાનેઠીઓ કોણે ઘડીઓ, કોણે જડીઓ ?

કંઈ રે ચીતરાણીએ બાનેઠ ચીતર્યો !

એ બાનેઠીઓ રામે ઘડીઓ, લખમણે જડીઓ,

સીતા ચીતરાણીએ બાનેઠ ચીતર્યો.

બાનેઠે કંઈ માંડ્યા છે ગણેશ

મેં તો કોડે પગરણુ આદર્યાં.

૪૭

મંગલ રંગ

[ખત્રીઆનું લાક્ષણિક ગીત છે.]

હાદાજી તો ગ્યાંતા રે દૂવારકાં
દૂવારકાંથી લાગ્યા પારીજાત
એને આંગણીઆમાં રાખીયો.

વસંતે ફાસેલાં રૂડાં ફુલડાં
તેના કાઢ્યા નવરંગી રંગ
તેમાં રંગી કન્યાની ચુંદડી.

ખીજી રંગી વરરાજની પાઘ
વર ને વાઘે કેસર છાંટણાં.

૪૮

મોતીના દાણા

વનરા તે વનમાં તુળસી કુંવારાં
તુળશીને પાણીડાં પાવ રે નાના ભાઈ રાણા !
મોતીના દાણા !

વેવાઈને માંડવે ઉતારા ઓરડા
જઈને ઉતારા કરો રે નાના ભાઈ રાણા !
મોતીના દાણા !

x

x

x

[દાતાજી દાડમી : નાવજી કુંડીયું : પેઢલુ ઢોલીઆ : વગેરે]

વેવાઈને માંડવે કન્યા કુંવારી
જઈને હાથેવાળો મળો રે નાના ભાઈ રાણા !
મોતીના દાણા !

૪૯

વર બહાલા

[પિતાને, માતાને, ભાઈને, બહેનને વગેરેને વર કેવા વહાલો
લાગે છે !]

§

સવા મણ સોનાનો છે દીવો રે
અથ મણ રૂપાનું છે છોડું રે
ભાર કપાસની છે વાટયું રે
આછી આછી ઘાણીનાં છે તેલ રે.

દીવો મેલ્યો રસિયા માંડવા હેઠ રે
દાદા વીનવળે કીયા ભાઈ રે
તમને કીયા ભાઈ કેવા વાલા રે ?
જેવી મારી આંખડલીનાં તેજ રે
અમનેભાઈ એવા વાલા રે.

માતા વીનવળે કઈ ખાઈ રે
તમને કીયા ભાઈ કેવા વાલા રે ?
જેવો મારો હાથડીઆનો ચૂડો રે
અમનેભાઈ એવા વાલા રે

#જેવો મારા હૈયા કેરા હાર રે
એવાભાઈ અમને વાલા રે.

x x x

#જેવી મારી લલાટની ડીલડી રે
એવાભાઈ અમને વાલા રે.

*નૂદાં નૂદાં સ્વજનો કહે છે.

૫૦

મોસાળું

[વરની અથવા કન્યાની માતા પોતાના ભાઈને કહેવરાવે છે કે
“મારા પ્રત્યેક સગાને ભેટ આપવાની આટલી ચીજો લઈને જ આવજો !
નહિ તો ભલો થઈ આવીશ મા ! કેમકે મારા પર મેણાં વરસરો.”
વરના મામા એ તમામ વિગતવારનું મોસાળું લઈને હાજર હતા. આ
રીતે ઝીનો પીયર-પક્ષ હમેશાં દબાણમાં જ રહેતો.]

§

કેાઠે ને પગરણ આરંભ્યાં, હરખેસું માંડયા જગ
ધરનો નાહોલિયો વીનવે, સાંભળો ગોરી વાત !

મારું તે સઘળું કટંગ આવીશું, હવે તારાંને તેડાવ !
મારાં બાંધવ ગ્યા છે માળવે, ભતરીજ નાનાં બાળ.

હાથે કાગળ રે મુખ વાંચીઆ, શું જોશે મોસાળાને કાજ,
સસરાને લાવે વીરા ! પાઘડી, સાસુને સાડલાની જોડ.

જોડને લાવે વીરા ! મોળીઆં, જોડાણીને છાયલ ચીર.

દેરને લાવે વીરા ! પાંજડી, દેરાણીને દખણીનાં ચીર.
 નણુદીને લાવે વીરા ! ચુંદડી, નણુદોધને લેરવ શૂલ્ય.
 ઘેડીને લાવે વીરા ! ઢીંગલી, કુંવરીઆંને રાતી મોલ્ય.
 મારે ને લાવે ધરચોળડાં, બતરીશ લમરીનો મોડ.
 ધરના સ્વામીને ઘોડો હંસલો, મોતીડે જડિત પલાણુ.
 કટંબને લાવે વીરા ! કાપડાં, પાડોશીને નાળીએરની જોડ.
 એટલી ને સંપત હોય તો આવજો ! નહિ તો રેજો તમારે ઘેર.
 કીંયાં ગાજ્યો કીંયાં ગડગજ્યો, કીંયાં ઉતર્યો અવાઢીનો મેઘ !
 આવ્યા મારેલાઇના મામલા, અવસરે રાખ્યો રંગ.

૫૧

વીરને તેડાવીએ

[હે પતિ ! ચાહે તેટલી જહેમત ઉઠાવીને પણ મારા વીરને તેડાવો.]

સ્વામી મારા ! ચોખા મગાવો ને કંકુડે પીળાવો,
 નાત્યું ને નોતરાં અપાવીએ !

નાત્યુંનાં નોતરાં કટંબને કંકોતરી
 મોસાળીઆ વીરને તેડાવીએ !

સ્વામી મારા ! સસરોજી આવ્યા સાસુજી રે આવ્યાં
 મારા મૈયરનું કોઇ નાવીયું.

ગોરી મોરી ! તારા મૈયર આડા ડુંગર ધણેશ
 તેની રે મસે કોઇ નાવીયું.

સ્વામી મારા ! કુંજર કોરાવીને રસ્તા બંધાવો
મામેરીઆ વીરને તેડાવીએ.

ગોરી મોરી ! લારા મૈયર આડા વેરી ધણેરા
તેની રે મસે કોઈ નાવીયું.

સ્વામી મોરા ! વેરી મનાવીને મોળીઆં બંધાવો.
મોસાળીઆ વીરને તેડાવીએ.

સ્વામી મોરા ! જોઠા આળ્યા ને જોઠાણી આળ્યાં
મારા મૈયરનું કોઈ નાવીયું.

ગોરી મોરી ! તારા મૈયર આડા સમદર ધણેરા
તેની રે મસે કોઈ નાવીયું.

સ્વામી મોરા ! સમદર સોસાવીને સડકું બંધાવો
મામેરીઆ વીરને તેડાવીએ.

૫૨

વરરાજની વાટ

[કન્યા ઉત્સુકતાભરી વાટ જુએ છે]

૬

નાની બેન દાદાજીને વિનવે રે;
મંડપ ઉંચેરા નાખો !
ઉંચી ચડું ને નીચી ઉતરું રે
જોવું વરરાજ વાટ.

જેઠ થોડે ને સસરા હાથીએ
 દેર તેણ-પલાણુ
 વરરાજા જેઠા પાલખી રે
 આગળ ચમર ઢાળાય.

કોઈ કે' જૂનોગઢ ઉમટયો રે
 કોઈ કે' હલકયો હાલાર !
 કોઈકે' ચાંદોને સૂરજ રવ ચડયા રે
 કોઈ કે ચંદ્રમાનાં તેજ.

નથી રે જૂનોગઢ ઉમટયો રે
 નથી હલકયો હાલાર.
 કુંવરી પરણેભાઈ તણી રે
 એની આવે છે જાન.

૫૩

જેવા જાઉં

મૃગનયની કન્યા પોતે પોતાના વરને પરણતા પહેલાં જણે જુદા જુદા વેશ કાઢીને જોઈ લેવા માગતી હોય તેવો ભાવ ઉઠે છે.]

§.

મરધાનેણીનો વર ઉતર્યો વાડીએ રે
 હું તો શેને રે મસે જેવા જાઉં રે !
 સંઘાડે ઉતાર્યો રા'નો ઢાલીઓ રે.

હું તો હાથમાં તે લઉં લાલ લાકડી રે
હું તો ગોવાળીની મશે જોવા જાઉં રે-સંઘાડો

હું તો હાથમાં તે લઉં રે કુલ-છાજડી રે
હું તો માળીડાની મશે જોવા જાઉં રે-સંઘાડો

હું તો હાથમાં તે લઉં જળ-ખેડલું રે
હું તો પાણીલાંની મસે જોવા જાઉં રે-સંઘાડો

હું તો હાથમાં તે લઉં જમરખ દીવડો રે
હું તો પોંખનારી મશે જોવા જાઉં રે-સંઘાડો

૫૪

મનડાં વાળો

દાદે નો જોયો દેશ માળવો રે
નો જોઈ ચેલી ગુજરાત રે બેનીબા !
તમે રે ધોળાં ને રાયવર શામળા રે !

*....બેનના વર છે શામળા રે
તે દેખી મનડાં વાળો રે બેનીબા !
તમે રે ધોળાં ને રાયવર શામળા રે !

*

*

*

૫૫

૩૫ અને ગુણ

[હિ પુત્રી ! વરના રૂપ સામે નહિ, પણ ગુણ સામે જો. રૂપ ને ગુણ બંને દેવ પાસે ગયેલાં ત્યારે દેવે રૂપને તો દુરથી જ નમસ્કાર કરી વિદાય દીધેલી; ગુણને જ પોતાની પાસે આસન દીધેલું.]

§

બેની ચડો રેબાઈ મેડીએ;

તમે જીવોને સાસરવેલ

રે રાયબદી ! રે સાહેબબદી તે ચડિયાં મેડીએ.

રાયવર આઠ્યા દાદાજીની ડેલીએ,

નજરે નિહાળી સાસરવેલ—રે રાયબદી૦

દાદા અમે રે ગોરાં ને રાયવર શામળા !

એવો મનમાં લાગ્યો સદેહ—રે રાયબદી૦

દીકરા ! તેનો ન કરીએ ચોરતો,

તમે મનમાં કરોને વિચાર—રે રાયબદી૦

દુવારકામાં રણછોડરાય શામળા,

એ તો ગુણ તણો ભંડાર—રે રાયબદી૦

રૂપ ગુણ બે દેવ પાસે ગયાં,

દેવે રૂપને કર્મ રે જીવાર—રે રાયબદી૦

દેવે ગુણને તે દીધાં બેસણાં,

એવો ગરવો ગુણીઆલ વરરાય—રે રાયબદી૦

૫૬

લાવે રે છોકરડા !

[શણગારોની વિનોદભરી માગણી]

તારી ગઢડામાં ગાડી છોડ રે છોકરડા !

*લાલ ધતૂરો વાપર્યો.

મારાં બેન માગે તે લાવે રે છોકરડા !-લાલ
 ૧કાંબી કડલાં ને લંગર લાવે રે છોકરડા !-લાલ
 ૨કાવલા ગુજરી ને બેરખા લાવે રે છોકરડા !-લાલ
 ૩તુળસી ઝરમર ને દોરો લાવે રે છોકરડા !-લાલ
 ૪વાળી વેળીઆં કોકરવાં લાવે રે છોકરડા !-લાલ
 નહિ તો પોળેથી પાછો વળે રે છોકરડા !-લાલ

*લાલ ધતૂરો વાપર્યો : તે ધતૂરો પીને આંખો લાલ કરી લાગે છે.

૧. પગમાં પહેરવાનાં ૨. હાથમાં ૩. ડોકમાં ૪. કાનમાં.

૫૭

ચંપો ઘેર ગંભીર

મારા ચોક વચ્ચે રે ચંપો રોપીઓ;
 ચંપો થીયો છે રે કાંઈ ઘેર ગંભીર
 વધાવો છ રે મારે આવીઓ.

હું તો વળી રે દાદાજીના દેશમાં;
 એના દેશમાં રે ઝાઝાં આંખાનાં ઝાડ-વધાવો.

એક આંખો પાકે ને કેરી નીપળે,
 રસ જમશે રે મારા માડીજયો વીર-વધાવોં
 મારા ચોક વચે રે ચંપો રાખીઓ,
 ચંપો થીયો છે રે કાંઈ ઘેર ગંભીર-વધાવોં
 હું તો વળી રે સસરાજીના દેશમાં,
 એમના દેશમાં રે આઝાં ડાંગરનાં ઝાડ-વધાવોં
 એક ડાંગર પાકે ને ચોખા નીપળે,
 એ તો જમશે રે મારી નણદીને! વીર-વધાવોં

x

x

x

*તે પછી ગીત ફટાણું બની જાય છે:

“હું તો વળી રે વેવાંછના દેશમાં,
 “એમના દેશમાં રે આઝાં મવડાનાં ઝાડ-વધાવોં
 “એક મવડું પાકે ને દારૂ નીપળે
 “એ તો પીરો રે ...વેવાંછ તરબત-વધાવોં”

૫૮

માઝામાં રેન્ને !

[આ પછુ નાજર-ગીત :: વરને ચોતાની વિલાસ-મર્યાદા ન વળોટવા-
 વિનવે છે.]

§

માઝામાં રેન્ને રાયવર, માઝામાં રેન્ને !

આંખાની ડાઘ્યે બેઠી કોયલ બોલે,
 કાચી કેરીમાં રસ નોયે પરધાન રાયવર !

માઝામાં રેન્ને !

ગુંબારવ કરતો આ ભમરો ભણે છે,
કાચી કળીમાં મધ નોયે પરધાન રાયવર !
માઝામાં રેન્ને !

સૂરજ સાખસી એમ પૂરે છે
ધરમ ધારીને તમે રેન્ને ! પરધાન રાયવર !
માઝામાં રેન્ને !

૫૯

સીમ-નિરીક્ષણ

[ભાવનગરનું નાગર બેડલું: કન્યાને સાસર-ગામની સીમે નિરખવી છે. પુરુષ એને પોતાના છોગાને હાંચે હાંચે ચલાવી કામલ ભાવે સીમનું સૌંદર્ય બતાવે છે. પર્વત રૂપી પીયરમાંથી સમૃદ્ધ રૂપ સાસરીએ જતી નદી: આંખાને વીંટળાતી વેલડી: દોઢીઓ સાથે શોભતા દરવાખ: વગેરે તમામ બેલડીએ વિહરતાં સરવો બતાવી કન્યાનું અંતઃકરણ આકર્ષે છે.]

§

#ગોરાં નાની વહુ તે નાનાભાઈને વીનવે,
અમને તમારા ગામની સીમડીયું દેખાડો મારા સ્વામી રે !
લાલ છેડો લટકાં કરે.

*આ ગીતની પંક્તિઓ નવેસર સંસ્કૃત અલંકારો વાપરીને રચાયેલી જણાય છે. અસલ ગીત નીચે મુજબનું સાદું સીધું જ છે : બન કચલતી વેળા ગવાય છે :

ગોરાં ...વહુ તે ...ભાઈને વિનવે !
તારાં ...ગામની સીમડી દેખાડ રાયબદા રે !
લાલ છેડો લટકાં કરે.

તમે આધેરાં તે ઓઠો ગોરી ઓઠણાં !
મારા છોગલીયાને હાંચે ચાલી આવ રાયબદા રે—લાલ

તમે આવેરાં તે ઝોઢાં ગોરી ઝોઢણાં !
અમારા છોગલાને છાંચે છાંચે ચાલો મારાં ગોરી રે !

-લાલ૦

આવી નદી ને નિર્મળી નિરખો નેહથી;
પરવત-પીયરથી જાય સાયર-સાસરવાસ મારાં ગોરી રે !

-લાલ૦

આવી વાડીઓ તે રાયની રળીઆમણી;
જુવો આંખાડળે વળગી નાગરવેલ મારાં ગોરી રે !

-લાલ૦

ચપો મોગરો ને કેવડો સોહામણો;
શુંજે માલતીને પુલે મકરંદ મારાં ગોરી રે !

-લાલ૦

આંચું સરોવર તે આપણું સોનારીયું;
જુઓ કમળે કમળે લમરા પામ્યા મોહ મારાં ગોરી રે !

-લાલ૦

આંચો દરવાજો ને જુવો વોધા શેરનો !
એની દોઢીઓની સાથે શોભા હોય મારાં ગોરી રે !

—લાલ૦

આંચા હાટકેશ્વર દર્શન કરીએ હેતનાં;
જુવો ઉમા મહેશ્વરની મળી જોડ મારાં ગોરી રે !
લાલ છેડો લટકાં કરે.

આંચે કરડે તે ઝાઝા કરડા;
આંચે લર્વીંગડે તે ઝાઝાં લર્વીંગ રાયબદી રે—લાલ૦

x x x

તારા ...ગામની બનર દેખાડ રાયબદા રે !

x x x

તારા ...ગામની શેરીયું દેખાડ રાયબદા રે !

x x x

વેલ્યે વળુંલ્યો કેવડો

[આડું રસગીત કણબીઓમાં પણ ગવાય છે. કુલ-વેલીની સાથે જોય કેવડો જડાઈ ગયો હોય તેવી રીતે ગાઠ સ્નેહમાંથી વર-કન્યા પરસ્પર જડાઈ ગયાં હોવાનું સૂચન કરે છે.]

વાડીમાં રાપાવો રૂડો કેવડો !
આંગણે રાપાવો નાગર વેલ્ય
વેલ્યે વળુંલ્યો રૂડો કેવડો !

પુલ વિના ફારે રૂડો કેવડો,
ફળ વિના ફાલી નાગર વેલ્ય--વેલ્યે૦

કીયા ભાઈનો મોલી રૂડો કેવડો !
કીયા વેવાઈની નમણી નાગર વેલ્ય--વેલ્યે૦
....ભાઈનો મોલી રૂડો કેવડો;
....વેવાઈની નમણી નાગર વેલ્ય--વેલ્યે૦

મારવાડી લગ્નગીતો

[રાજપૂતાનાના ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશોમાં ગવાતાં ગીતો, તેનાં શૈલી ને ભાષા નૂદાં નૂદાં હોય છે. ખુદ મારવાડની અંદર પણ નૂદાં નૂદાં ગીતો પ્રચલિત છે. આંહી ઉતારેલાં છે તે બધાં પાલનપૂરની પેલી મેર નજીકના મારવાડી પ્રદેશનાં મૂળ વતની અને અત્યારે બે પેઢીથી ભાવનગર મામનાં નિવાસી કુંભાર કુટુંબોની બહેનો પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલાં છે. આ કુટુંબોનો લગ્ન-વ્યવહાર હજી સુધી નિજ વતનની સાથે જ ચાલુ હોવાથી આ ગીતો ત્યાંનાં જ છે: છતાં લાંબા વસવાટને લીધે આંહીના વાણી-પ્રયોગોનો પાસ એમાં બેસી ગયા હોવાનું સંભવિત છે. આ મારવાડી કુંભારજી બહેનો એમનાં લગ્ન-ગીતો, ઋતુગીતો, ગરબા વગેરે ઘણી મીઠી હલકે મસ્ત બનીને રાત્રિયે રાત્રિયે ગાય છે. ઘણાં ઘણાં ગીતોમાં સોરઠી ભાવોની આછી ધાટી છાયા તરવરે છે. સોરઠમાંની સંખ્યાબંધ નતિઓ મૂળે મારવાડ તરફથી આવેલી હોય આ સંસ્કારોનું સામ્ય સમજવું સહેલ છે.]

૬૧

માડીનયો આવશે

[મામેરાનું ગીત]

આંગણે આંગણે આંબલીઓ રાપાવું હો જેઠાણી !
હમણે માડીનયો આવશે રે.

ઉંચી ઉંચી ચડું ને નીચી ઉતરું રે;
જેઠં મારો માડીનયો વીર રે જેઠાણી !
હમણે માડીનયો આવશે રે.

ઉંડા ઉંડા રણમાં ઉડે ૧ખેડ રે જેઠાણી !
હમણે માડીબયો આવશે રે.

ઝબક્યાં ઝબક્યાં રઘોરીડાનાં શીંગ રે જેઠાણી !
ઝબક્યાં નાના લાઈનાં મોળીયાં રે !

ઝબક્યાં ઝબક્યાં ૩વેલડીઆનાં ઇંડાં રે જેઠાણી !
ઝબકી લાલલડીની ચુંદડી !

૧. રજ ૨. ખળદ. ૩. વેલડીઓ.

૬૨

સંતોખણુ બેનડી

[વરની માતા પોતાના વીરને મામેરૂં લઈને આવવા કહાવે છે :
હે ભાઈ ! તારે કિમતી મામેરૂં કરતું પડશે તેવી દિલચોરી
ન રાખજે. મારે ઘેર અટળક સાચળી છે. તું તારે માત્ર એક લીલું
નાળીએર લઈને આવજે ! હું તો સંતોષી બહેન છું.]

§

વીરા ! નીલૂડું નાળીએર લઈ આવ !

હું રે સંતોખણુ બેનડી.

૧ભાયા ! ભલો છે ભેંસોનો લલકાર,

હું રે સંતોખણુ બેનડી.

ભાયા ! ભલેરી ૨જોટડીયું હંકાર

હું રે સંતોખણુ બેનડી.

ભાયા ! ભલો છે ૩સાંઢયાંનો લલકાર

હું રે સંતોખણુ બેનડી.

આવાંસાં હો રે !

[વરની ઉક્તિ: હે મૃગનયની ! હું આવું છું. ઘોડાની સવારી કરતો, મૂલતે હાથીડે, અને શ્રીફળનાં દાન દેતો દેતો આવું છું.]

§

આવાંસાં મારી મરઘાનેણી !

આવાંસાં હો રે !

રે ઘોડારી ધમસાણે

હાથી ઝલેતાં નાળેરાં દેતાં

આવાંસાં હો રે !

આવાંસાં મારી પીયરપૂરી !

આવાંસાં હો રે !

ચૂડલા સોયે તો સોરમીયા લેળા લેળે રે.

આવાંસાં મારી મરઘાનેણી !

આવાંસાં હો રે !

સાળુડા સોયે તો વાણીડા લેળા લેળે રે—આવાંસાં

ઘરણું સોયે તો સોનીડા લેળા લેળે રે—આવાંસાં

૬૪

રીતાં લાયો

[વરરાજ કન્યાની છાપ માટે શી શી ચીજો લાગ્યો તેનું વર્ણન
છ. સૈયરો મેડતીયા(મિડતા ગામના વાસી વર)ને જોવા નીકળી છે.]

§

ચાલો રે સૈરાં મોજ કરાં !

મેડતીયો જોવા જાઉં.

એ સરદાર લાડલો !

કેડી કેડી રીતાં લાયો ?

ચૂડલાં રે લાયો રે જો બોત ઘણું

૧ કાંકણીયારો સેન અપાર.

એ સરદાર લાડલો !

એડી એડી રીતાં લાયો.

એ ઉમરાવ રવનરો !

એડી એડી રીતાં લાયો હાં—ચાલો.

છાપ બરીને ચપડલાં રે લાયો

સાળુડારો સેન અપાર !

એ સરદાર લાડલો !

એડી એડી રીતાં લાયો.

એ ઉમરાવ વનરો !

એડી એડી રીતાં લાયો હાં—ચાલો.

x

x

x

૧. ચોટલાને છેડે ઉનનું કુમકું લટકે છે ને ૨. વર ૩. વરણ
x પછી ' ધરણાં ને વાદલીયારો સેન ' વગેરે ગોઠવીને આવવાનું.

સાચું સગપણ

[વર કન્યાને મનાવે છે: હે રાણી! ચાલો, મારે દેશે કેરીઓ પાકી છે. કન્યા કહે છે કે મારાં માબાપ વિના મને શે ગમશે ? વર સમજાવે છે કે સાચો સંબંધ તો માત્ર સ્ત્રી-પુરુષનો જ છે. બીજું બધું સગ-પણ મિથ્યા છે.]

§

ઝાલી રે રાણી ! હાલો રે આપણે દેશ !
કે આંખા રે પાકા, રસ ઢળે.

સોઢા રે રાણા ! મેં કેમ આવું થારે દેશ !
કે રખાવાણ ઉવોણું રીયો નહિ ચાલે.

સોઢા રે રાણા ! મેં કેમ આવું થારે દેશ,
કે માતા અમારા મન સમાં.

ખાવોણ રે થારા આળ જંજળ,
કે સાચો રે સગપણ હોય જણાં-ઝાલી.

બીજો રે સગપણ આળ જંજળ,
કે સાચો રે સગપણ હોય જણાં-ઝાલી.

[અન્ય સગાંના નામ લઈ એનું એજ ગવાય છે.]

૬૬

હરિયા વનની કોયલડી

[વરનાં મનામણાં ચાલુ છે : હે લાડી ! તારા સસરાએ તારે માટે હીંડોળો બાંધ્યો. હે મારી લીલા વનની કોયલ ! તું હીંચકા જાલની ચાલ. હવે તું તારાં માત-પિતાનો સ્નેહ છોડીને ચાલી આવ્યા સરખાવો 'આછેર' કંકડું ઘોળ્યે રે લાડી !' (ચુંદરી ૩ : ગીત ૭૨)]

§

વનડી ! તારે સસરેજી રડોલર બાંધીઓ;

વનડી ! હીંડોળે જીભાટે વેલી આવ !

રે મારી હરિયા વનરી કોયલડી !

લાડી ! આંખા પાકા ને કેરી રસ ઢળે;

લાડી ! જામફળરો વડો રે સવાદ

રે મારી હરિયા વનરી કોયલડી !

લાડી ! મેલો માતારી પચટૂ આંગળી;

લાડી ! છોડો બાવાજી વાળો હેત

લાડી ! રાખો સસરાજી વાળો હેત

રે મારી હરિયા વનરી કોયલડી !

[અન્ય સગાંનાં નામ લઈ ગવાય છે.]

૧. કન્યા. ૨. હીંડોળો (દોલ) ૩. હીંડોળાને ૪. જામફળે
૫. સ્નેહભરી

૬૭

મારે દેશ

[હિ લાડી ! તારે પગલે પગલે હું વાવ ફવા ગજાવું. તું મારે દેશ ચાલ !]

પગે પગે વાવડલી ખોદાવું હો લાખેણી લાડી !

પગે પગે વાવડલી ખોદાવું હો રૂપાળી લાડી !
લઈ ચાલાં મારે દેશ.

દેશલડો હરિયામણો લાગે હો લાખેણી લાડા !
દેશલડો હરિયામણો લાગે હો રૂપાળા લાડા !
નહિ ચાલું થારે દેશ.

* બાવાજીની અવળુ આવે હો લાખેણી લાડા !
નહિ ચાલું થારે દેશ.

અવળુ થારે ચૂડલે લખાવું હો લાખેણી લાડી !
અવળુ થારે ચૂડલે લખાવું હો રૂપાળી લાડી !
લઈ ચાલું મારે દેશ.

*

*

*

* ‘ માતાજીની ’ ‘ વીરાજીની ’ વગેરે મૂકીને ગવાય છે.

૬૮

તારે કારણે

[હે લાડી ! તારા જીવનને કારણે તો મેં પિતાનો પ્રેમ ત્યજ્યો હરે
આલ મારી બાગોમાં !]

§

* મેં તો થારા જીવન વની ! કારણીએ,
મેં તો છોડ્યા બાવાજી વાળાં હેત
હાલોને વની વાગાંમેં !

વાગામેં ચંપો ને મરવો કેવડો,
વાગામેં ચંપોલડીરાં કુલ
હાલોને વની વાગામેં !

ગલરો પુલ વનાળ થારા છોગામેં,
મલરો પુલ ભમરળ થારા કેપેસામેં
હાલોને વની વાગામેં !

* સરખાવો:

મેં તો દાદા મારાને દૂભચા રે
તારા આછા ધુંધડાને કારણ હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !
(ચુંદડી ૧ : ગીત ૭૩)

૨. ચંબેલીનાં કુલ. ૩. પાધડીનો પેચ.

૬૯

મારા દેશમાં

[હે કન્યા ! મારા દેશમાં લઈ જઈને હું તને સારી પેઠે સોનાનાં
આભૂષણો પહેરાવી પીળી હજદર જેવી, રૂપાના અલંકારો સજવો ધોળી
સફેદ, અને કંકુના રાણુગાર કરાવી લાલચોળ બનાવી દઈશ !]

§

ડુંગર ઉપર ડેરડી રે વની !
જલુ ઉપર ઢાડમ ધ્રાખ;
થારા દાદાને કહી દેજે રે વની !
લઈ હાલું મારડે દેશ.
બાળક વની ! લઈ હાલું મારડે દેશ.

મારા તે દેશમાં રૂપું ઘણું રે વની !

રૂકર દેશાં ધોળી સફેદ !

બાળક વની ! કર દેશાં ધોળી સફેદ !

ડુંગર ઉપર દેરડી રે વની !

જળુ ઉપર દાડમ ધ્રાખ;

થારા વીરાને કહી દેજે રે વની !

લઈ હાલું મારડે દેશ.

મારા તે દેશમાં સોનું ઘણું રે વની !

કર દેશાં પીળી હળક !-ડુંગર૦

થારા મામાને કહી દેજે રે વની !

લઈ હાલું મારડે દેશ.

મારા તે દેશમાં કંકુ ઘણું રે વની !

કર દેશાં લાલ લપેટ !-ડુંગર૦

૨. કરી દધરા

૭૦

પ્રેમની વાતો

[હે લાડી ! હું તારે માટે ચણચણ લાવ્યો છું. મુખેથી બોલ તો ખરી ! હે લાડડા ! કેમ કરીને હું બોલું ? મારા મોંમાં તાંબુલની પટ્ટી છે.]

§

ચૂડલા લાવ્યો રે વની !

કે 'મુઠે બોલ તો ખરી !

૧. મોઢે.

કે કી કર બોલું હો વના !
 કે મુંઢે પાનરી ખીડી !
 કે મુંઢે પાનરી ખીડી
 કે હીરા લાલસું જડી.
 કે હીરા લાલસું જડી
 કે મુઠી મો'રસું ભરી
 કે મુઠી મો'રસું ભરી
 કે બાતાં પ્રેમસું કરી !

*

*

*

૧. કેમ કરીને.

● એની એ પંક્તિઓ જૂદા જૂદા અલંકારોના નામ લઇને ગવાય છે.

૭૧

ચરકલી

[પુત્રીની વિદાય વેળાનું ગીત : આપણા ગીત “દાદાને આંગણ આંબલો” જેવું.]

§

બાઈના બાવારે આંગણુ આંબલો,
 બાઈ રમતાં આંબલિયારી છાંય રે
 નીલા વનરી ચરકલી !

બાવા ! દીધાં તે ધણુ પાછાં નૈ આવે
 ઇ તો ઉડી બાશે પર ઘેર રે
 નીલા વનરી ચરકલી !

*

*

*

[અન્ય સગાંનાં નામ મૂકીને એની એ જ પંક્તિઓ ફરી ગવાય છે.]

૭૨

વનજી વાગાંમેં

[આ શૃંગાર-ગીત છે. વર બાગમાં આવ્યો છે. રૂપીઆ આપીને નવવધુને રીઝવવાની આશ્ચર્ય રીતિની આ ગીતમાં નોંધ છે.]

‡
ચૂડલો પછી લાવજો વનજી રાજ !
વનડી જોવે ચૂડલારી વાટ, વનજી વાગાંમેં.
ઝોઢી પેરી ઉભાં સરાંથીએ વનજી રાજ !
વનજી તાણે વનીરો હાથ, વનજી વાગાંમેં.
હાથલડો 'મતી તાણુજો વનજી રાજ !
રૂપીઆ માથું સાડી સાત, વનજી વાગાંમેં.
ચાર દેશાં રસોનલાં વનીજી રાજ !
સાડા ત્રણરી કરો ઉધાર, વનજી વાગાંમેં.
ઉધાર બુધાર મેં નૈ કરાં, વનજી રાજ !
પારકા જીવરો શો વશવાસ ! વનજી વાગાંમેં.

૭૩

રંગના ખ્યાલા

[આ પણ શૃંગાર-ગીત : સીરવણ (મણીઆરા)ની વાદળ જેટલી ઉંચી ઢુકાને ચૂડલા ઉતરાવી, એ ચૂડલા પહેરીને કન્યા ઓરડે ઓરડે ધ્રુમતી પોતાના પતિને ખ્યાલા પીવરાવે છે. મારવાડી રજપૂતોનો રિવાજ.]

‡
ઉંચેલા વાદળીઆ ને સીરવીયારે હાટે
ચૂડલા ઝસીરાવત હાજર ઉભી વનલી.

ચૂડલા પેરીને વનલી ઉરે ઉરે ફરતી,
 વનલી ઉરે ઉરે ફરતી,
 કેસરીયાને ડોઢા ખ્યાલા દેતી વનલી;
 બાળુડાને રંગરા ખ્યાલા દેતી વનલી;
 -ઉંચેલાં

x

x

x

x 'વાણીડારે હાટ-સાળુડા' વગેરે મૂકી એ જ ગીત વારંવાર ગવાય છે.

૭૪

કાંઈ લાયા રે !

[કન્યા પૂછે છે, શું લાવ્યા ? વર કહે છે, તારે પહેરવાના અલકાર :
 કન્યા-હે સ્વામી ! ધીરે ધીરે બોલો. સાસુજી સાંભળશે તો મને ઠપકો
 દેશે. વર-હે સ્ત્રી ! ઠપકો નહિ દેવરાવું. તને તો મારા શિર પર
 રાખીશ. તને દળવા નહિ દઉં. મલૂરી ચૂકાવીને ખીજ કાઢી પાસે
 દળાવીશ.]

§

કાંઈ લાયા રે વના થે કાંઈ લાયા રે ?
 કે ચારી રંગરી ડખીમેં વના થે કાંઈ લાયા રે !

ચૂડલા લાયા રે !

બાળક વની ! ચૂડલા લાયા રે;
 કે થારે પેરવારી ચતરાઈ કે વની ! ચૂડલા લાયા રે.

ધીમા બોલો રે !

હરિયાળા લાડા ! ધીમા બોલો રે !

કે મારી સાસુડી સાંભળે ને નણદી દેશે મને ગાળ.

નહિ દેવરાવાં ગાળ !

હરિયાળી લાડી ! નહિ દેવરાવાં ગાળ !

કે થાને છોગલા ઉપર રાખાં, થાને નહિ દેવરાવાં ગાળ !

‘મૂલ પીસાડું’ રે

લાખેણી લાડી મૂલ દળાવું રે !

કે થાને છોગલા ઉપર રાખું, થાને નૈ દેવરાવાં ગાળ !

૧. ચૈસા આપીને દાણા દળાવું.

૭૫

હસીને બોલો !

[હે પતિ ! તમે ચૂડલા વગેરે ઘડાવીને લાગ્યા. પણ મારી સાથે હસીને બોલશે તો જ હું ચૂડલા હોંશે હોંશે પહેરીશ. જો વદીને બોલશે તો આભૂપણ પાછાં આપીશ.]

§

વનજી ! સીરવીઆરે હાટે

ઉભા ખ્યારા લાગો સરદાર !

વનજી ! ચૂડલા સીરાવો

વનીરે ‘રૂરે આવો સરદાર !

૧. મહેલે.

વનજી ! સ્વાદળીયાં મેલાંમેં

બાળક વની ઉભાં સરદાર !

છોટી લાડી ઉભાં સરદાર !

વનજી ! હસીને બોલો તો

ચૂડલા સારા જીલાં સરદાર !

વનજી શ્વેરાજી બોલો તો

ચૂડલા પાછા દેશાં સરદાર !

૨. વાદળ સમાં ઉંચા ૩. બેનરાજી : નારાજીથી.

૭૬

પ્રેમ—ગોષ્ઠી

[મૃગાર-ગીત : હે જી ! મને તારા ધુંધટની મોહિની લાગી. હે સ્વામી ! મને તમારા છાગાની પ્રીતિ લાગી. હે જી ! મને તારા દેહની જખ્ખાનો પસીનો વળ્યો. હે સ્વામી ! તો તમારા છાગા વતી ખવન દોજો !]

§

ચૂડલા લાયા વનાજી શ્સીરમ દેશના,

લાવે ને પેરાવે બાળક વનીને.

લાવે ને પેરાવે છોટી લાડીને.

બાળક વની મોલાંરે ઉપર લે ચડે.

મોલાંમેં ચપિા ને મરવો કેવડા.

રંગલરાં કુલ વનાજી થારાં છોગાંમેં !

૧. સિંહલદ્વીપ ૨. ગદગોટાનાં કુલ.

ચ્યત લાગ્યો લાડલડી થારા ધુંધટરો !
 મન મોયો વનાજી થારા પેસાનો !
 ૪પરેહો વળીયો વનીજી થારી ૫ગરમાઈને
 વાયરો ઢાળો વનાજી મનમેં આવે તો !
 વાયરો ઢાળો લમરજી મનમેં આવે તો !
 વાયરો ઢાળો લમરજી પીળાં કપેસાનો !

[ખીલ અલંકારોનાં નામ લઈને ગવાય છે.]

૩. ચિત્ત. ૪. પસીનો. ૫. દેહની ગરમી. ૬. છાગાનો.

૭૭

કોણ કોણ પ્યારાં

[આંખા અને લીંબુ લુંખાજુંખ પાક્યાં છે. વર-વહુ બેઠાં છે. વર હેતથી વાત પૂછે છે: “હે માલવણી ! તને તારા પીયરમાં કોણ પ્યારું ?” સ્ત્રી જવાબ આપે છે: “હે સ્વામી ! એક તો પ્યારા મારા પિતા : એથી સવાધ પ્યારી મારી માતા.” આવે ઉત્તર સાંભળીને વર ખીન્બજ છે. પરણ્યા પછી સ્ત્રીને પીયરીયાં પર પ્યાર રહે એ એને ગમતું નથી. એ ધમકી આપે છે કે “ભૂઠી વાત : આવું બોલીશ તો હું ફરીથી પરણીશ. તને ત્યજીશ.” સ્ત્રી પણ એટલા જ ગર્વથી કહે છે કે “હે સ્વામી ! એક નહિ પણ બે પરણુને ! તારી ડરાવી ડરીને હું મારાં માવતરને નહિ વિસાડું.” પછી પુરૂષ પૂછે છે કે “તને સાસરવાસમાં બહાણું કોણ ?” સ્ત્રી કહે છે “સાસરો ને સાસુ.” આ જવાબ વરને મોઠો લાગે છે !]

૬

આંખા જી પાકા વનડી ! ૧નીંબુ જી પાકાં,

લાગી લડાલડ લુંખો માલવણી !

નીંબુ રખોરંગ પાકાં.

૧. લીંબુ. ૨. બહુરંગી.

વનડો તો પૂછે વનડી ! હેતાંરી ખાતાં,
લાડડો તો પૂછે લાડડી ! હેતાંરી ખાતાં,
થારે પીયરીએ કુણુ કુણુ ખ્યારાં માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

મારે પીયરીએ મારે ખાવોળ ખ્યારા;
જણુસું સવાઈ મારી માતા માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

જૂડી હે વનડી થેં તો જૂઠ ઇ બોલે !
ફેરે 'પરણીશુ' પદોહે ચારે માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

એક પરણીતાં મારૂં ! દો દો પરણીને,
થારી ડરાઈ નહિ ડરેં માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

વનડો પૂછે વનડી ! હેતાંરી ખાતાં,
થારે સાસરીએ કુણુ કુણુ ખ્યારાં માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

મારે સાસરીએ મારે સસરોળ ખ્યારા,
જણુસું સવાઈ મારી સાસુ માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

સાચી રે વનડી ! થેં તો સાચો ઇ બોલે,
થારે ઘડાવું નવસર હાર માલવણી !
નીંબુ બોરંગ પાકાં.

૭૮

ધરની કુંચી

[લાડી લાડાને પૂછે છે કે ધરની ચાવી ક્યાં મૂકી આવ્યા ? લાડો જાહેજાહે કહે છે કે “ચાવી તો બાપુને દહા આવ્યા છું વગેરે.” લાડી ખીજે બળીને કહે છે કે “એ બધાં તો ધરને ફના કરી નાખશે ! મારો જીવ ઉંચે ચડી જાય છે. તેં શીદ ખીજીને ચાવી દીધી ? ” આખરે લાડો હસીને કહે છે કે “ચાવી તો આ મારી કસે બાંધેલી છે ! સાંભળીને લાડીનો જીવ હેઠો ભેસે છે ! કેમ નહોતું ધર પોતાનું જ થઈ ગયું હોય ! વિનોદ-ગીત છે.]

§

રણુક ઝણુક ચાલી લાડી સીમે આવી બોલી રે,
રાયવર ! કુંચી કણુજરે સુંપી !
લાડડા ! કુંચી કણુજરે સુંપી !
હેલીવાળા ! કુંચી કણુજરે સુંપી !

કુંચી તો મારા બાવાજરે સુંપી હો;
બાવોજ થારો અમલડે ધર ધાલે હો;
હેલીવાળા ! હવેં જીવડો ફોરો !

રણુક ઝણુક લાડી સરવર આવી બોલી રે;
રાયવર ! કુંચી કણુજરે સુંપી !
લાડડા ! કુંચી કણુજરે સુંપી !
હેલીવાળા ! કુંચી કણુજરે સુંપી !

૧. કોને ૨. પાછડીવાળા ૩. તારો બાપ તો અરીજીમાં ધર ફના કરી નાંખશે. ૪. વિહ્વળ.

કુંચી તો મારાં માતાજીરે સુંપી !
 માતાજી થારાં રેરીવડીએ ઘર ધાલે
 રાયવર હવે જીવડો દોરો—રણક૦

કુંચી તો મારા કાકાજીરે સુંપી !
 કાકાજી થારા ઝકરચલીએ ઘર ધાલે !
 રાયવર હવે જીવડો દોરો—રણક૦

કુંચી તો મારા બાઈજીરે સુંપી !
 બાઈ તો થારા જાનુવારણે ઘર ધાલે !
 રાયવર હવે જીવડો દોરો.
 કુંચી તો મારી પવાઘાંરે કસ બાંધી !
 હેલીવાળા ! હવે જીવડો પસોરો !

૨. તારી મા તો દીકરીએ (દીકરીને દઈ દેવામાં) ઉડાવી નાખશે.
૩. તારો કાકો તો ઠંટ (ઉટો) લેવામાં) ફના કરી દેશે.
૪. જૂઠા ચવામાં. મજબૂરા ઠહેંચવામાં.
૫. અંગરખાની કસે.
૬. સાંત.

પારસી લગ્ન-ગીતો

૭૯

[લગ્ન આડા પાંચ દિવસ રહે છે ત્યારે આ ગીત ગવાય છે. એમાં પરણતા પુત્રનો, છેક જન્મથી માંડી લગ્ન સુધીનો ટુંક ઇતિહાસ છે. પ્રથમ ગર્ભવાસના નવ મહિના ગવાય છે. પછી જન્મ, ઉત્તરોત્તર ન્હાવણ, બાદ્યાવસ્થા, કિશોરાવસ્થાનાં તોફાન, વિદ્યા-પ્રાપ્ત, પોતાની પસંદગીનું પરણેતર વગેરે ભૂમિકાઓ વર્ણવાય છે.]

§

સરસ્વત સ્વામીને વિનવું^૧ સાએલરી રે,
એને ગણપત લાગવું પાયે પતોરરી રે.
હું તમને પૂછું મારાં પીરોજબાઈ સાએલરી રે,
કંઈ એ રબારો શી પેરે^૩ જાયો પતોરરી રે.
પહેલો માસ અનણ્યો જાયે સાએલરી રે,
કંઈ બીજો તે ઝફર લ્હોરે જાયે પતોરરી રે.
ત્રીજો માસ રે સાકર સેવી સાએલરી રે,
કંઈ ચોથો તે સેવી દરાખ પતોરરી રે.
પાંચમે માસે તે પચમાસીઆં સાએલરી રે,
કંઈ છઠો તે છઠીઆઈનો જાયો પતોરરી રે.

૧ સાહેલરી. ૨ પુત્ર (બાળો) ૩ જન્મ પામ્યો. ૪ સગર્ભા સ્ત્રીને માથે ફેર ચક્કર થાય છે તે.

સાતમે માસે રે સતમાસીઆ સાએલરી રે,
 કંઈ આઠમે તે આણુગમ્યો બયે પતોરરી રે.
 નવમે માસે તે પખોળો ભર્યો સાએલરી રે,
 કંઈ દશમે તે એ બારે બયો પતોરરી રે.
 ધરતી પગ દઈ જનમીઓ સાએલરી રે,
 એનો સોનાં છરી ફનાર વધેરીઓ પતોરરી રે.
 પાણી હતાં દૂધે ઝમગોળાઓ સાએલરી રે,
 કંઈ ચોળા હતા મોતીએ વધાઓ પતોરરી રે.
 ત્રણ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
 એની માડીના દૂધ પીવાડયાં પતોરરી રે.
 પાંચ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
 એની દેમાડીસે પાંચે ૧૦ ન્હાનાં ન્હાયો પતોરરી રે.
 સાત દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
 કંઈ એ જાયાના નામ જોવાડો પતોરરી રે.
 તેડો રે જોષીનો ખેટો સાએલરી રે,
 કંઈ એ જાયાનાં નામ જોવાડો પતોરરી રે,
 લાવો રે દૂધનાં ત્રાંબડા સાએલરી રે,
 કંઈ જોષીનાં પગ ઘોવાડો પતોરરી રે.
 લાવો રે કંકુના દાળડા સાએલરી રે,
 કંઈ જોષીનાં પગ પીળાવો પતોરરી રે.
 માંડો રે જોષીનાં ૧૧ ખેસનાં સાએલરી રે,
 કંઈ ધુંધરીઆરો ૧૨ પાત પતોરરી રે.

૫ સીમન્ત વખતે ખોળામાં શ્રીકૃષ્ણ તેમજ ખીજ કેટલીક વસ્તુઓ
 મૂકે છે તેને 'ખોળો ભર્યો' કહે છે. ૬ કુટી સાથે ચોંટણું નાળ
 કાપવામાં આવે છે. ૭ નવરાઓ. ૮ . ૯ માતાની સાથે.
 ૧૦ ન્હાણું=નાવણું. ૧૧ ખેસણું : આસન. ૧૨ પાટ.

થાળ ભરો રે સગ મોતીએ સાએલરી રે,
 કંઈ જોષીને આવતા વધાવો પતોરરી રે.
 જોષીએ ટીપનાં વાંચીઆં સાએલરી રે,
 એનાં નામ આંચા પ્રીરાજશા જાયો પતોરરી રે.
 દશ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
 એની માડીસે દશે ન્હાનાં ન્હાયો પતોરરી રે.
 વીશ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
 એની માડીસે વીસ ન્હાનાં ન્હાયો પતોરરી રે.
 ચાલીશ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
 *એની માડીસે ચાલીશાં ન્હાયો પતોરરી રે.
 ત્રણ મહિનાનો જળઉવો સાએલરી રે,
 એનાં ૧૩ મમાવાની ખડકીએ સીધાંચો પતોરરી રે.
 પાંચ મહિનાનો જળઉવો સાએલરી રે,
 એનાં ૧૪ બપાવાને ઘેર સીધાંચો પતોરરી રે.
 એનાં ૧૫ બપાઈએ મોતીએ વધાવે સાએલરી રે,
 એનાં બપાઈએ ૧૬ જોરે ૧૭ જોરાંચો પતોરરી રે.
 સાત મહિનાનો જળઉવો સાએલરી રે,
 એનાં બાવાએ જોળે રમાડયો પતોરરી રે.
 એક વરસનો જળઉવો સાએલરી રે,
 કંઈ શેરીએ રમવા સીધાંચો પતોરરી રે.
 સોનાં ૧૮ ગીલ્લી રે રૂપાં દાંડીઆ સાએલરી રે,
 કંઈ શેરીએ રમવા સીધાંચો પતોરરી રે.

*સુવાવડ સવા મહિનાની ગણાય છે. ૧૩ માનો પિતા. ૧૪ બાપનો
 બાપ. ૧૫ બાપની મા. ૧૬ જોળીએ. ૧૭ પોતાડયો (જૂલાંચો). ૧૮ મોઢ.

પડોશણની ભાંગી ^૧ચાતરી સાએલરી રે,
 માળીનો ^૨એરીએ મોગરો પતોરરી રે.
 પાણીઆરીનાં બેડલાં ફાડીઆં સાએલરી રે,
 કંઈ લોકની લાબ્યો રાવ પતોરરી રે.
 બાઈરે પીરોજબાઈ તારો બેટડો સાએલરી રે,
 કંઈ ^૩આડના કરતાને વાર પતોરરી રે.
 કંઈ એ મારા ને બાવાજીનો લાડ સાએલરી રે,
 કંઈ એ મારા ને મમાવાનો લાડ પતોરરી રે.
 સાત વરસનો જળકવો સાએલરી રે,
 કંઈ નિસાળે લણવા સીધાબ્યો પતોરરી રે.
^૪સુના પાતી રે રૂપા ખડીઓ સાએલરી રે,
 કંઈ લેખાં લખે હજાર પતોરરી રે,
 લખી લણી ઘેરે આવીઆ સાએલરી રે,
 બાવાજીને કીધી રે સલામ પતોરરી રે,
 કંઈ બપાઈને લાગો રે પાય સાએલરી રે,
 કંઈ માતાજીને લાગો રે પાય પતોરરી રે.
 મારો ફીરોજશાહ તો વિનવે રે બાવાને સાએલરીરે,
 બાવા મોરા મુજને પરણાવો પતોરરી રે.
^૫કંઈ હોયને પરણાવું રે મોરા દીકરા સાએલરી રે,
 મને ઘડી એ ન લાગે વાર પતોરરી રે.
 ફીરોજશાહ તો ^૬લીલરા શોધવા સીધાબ્યા સાએ
 કંઈ કન્યા ઘરે માત નહોતાં પતોરરી રે.

૧ તકલી. ૨ ભાંગ્યો. ૩ આડાઈ, મસ્તી. ૪ સોનાની પાટી. ૫ તારા
 લાચક કોઈ કન્યા મળે તો પરણાવું. ૬ કન્યા.

વરનાં માડી ૧વનવારે રધુતાં સાએલરી રે,
 કંઈ વરના બાવા વેપારે ધૂતા પતોરરી રે.
 લીલરી શોધી ઘેરે આવીઆ સાએલરી રે,
 બાવા મોરા મુજને પરણાવે પતોરરી રે.
 લાખ બે લાખના વરના વાઘા સાએલરી રે,
 સવા લાખની વરની પાંમરી પતોરરી રે.
 અરધા લાખની વરની પાઘડી સાએલરી રે,
 કંઈ લાખ બે લાખના વરના ષ્ટેવાળ પતોરરી રે.
 ધુંધરીઆરા વરના ૪કનડોરા સાએલરી રે,
 ૫માંડરીઆરા વરના બોરખા પતોરરી રે.
 અરધા લાખનાં વરનાં વેઢીઆં સાએલરી રે,
 કંઈ લાખ બે લાખના વરના ઘોડુલા પતોરરી રે.
 કંઈ સવાઘા પહેરો રે વરરાય સાએલરી રે,
 કંઈ પામરી ઝોઢો વરરાય પતોરરી રે.
 કંઈ પાઘડી બાંધો રે વરરાય સાએલરી રે,
 કંઈ ધુંધરીઆં પહેરો રે વરરાય પતોરરી રે.
 કંઈ માંડરીઆ બાંધો રે વરરાય સાએલરી રે,
 કંઈ વેઢીઆં પહેરો વરરાય પતોરરી રે.
 ૬તીલી ચલાનાં તેલે ભર્યાં સાએલરી રે,
 કંઈ ૭મરદાન કરો રે વરરાય પતોરરી રે.
 ત્રાંબાકુંડી જળે ભરી સાએલરી રે,
 કંઈ અંગોળ કરો વરરાય પતોરરી રે.

૧. બવસાય ૨. રોકાણાં. ૩. પહેરવાનું એક પ્રકારનું વસ્ત્ર.
 ૪. કંદોરા ૫. માદળીયાવાળા ૬. તેલનાં ચલાણાં ૭. મર્દાન,

૧આંબોલા વરખની કાંસકી સાએલરી ર,
 એને લૂંછો રે નવરંગ ચીર પતોરરી ર.
 વરનાં લાણી લૂંછન રહેવો સાએલરી ર,
 કંઈ લૂંછને લૂંછી વર સંચરીઆ પતોરરી ર.
 વરનાં બહેની સવાધા દેવો સાએલરી ર,
 કંઈ સવાધા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી ર.
 વરનાં માડી પાંમરી દેવો સાએલરી ર,
 કંઈ પાંમરી પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી ર.
 વરનાં કુઈ પાઘડી દેવો સાએલરી ર,
 કાંઈ પાઘડી પહેરી રે વર સંચરીઆ પતોરરી ર.
 વરના મામા કનડોરા દેવો સાએલરી ર,
 કંઈ કનડોરા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી ર.
 વરના વીરા વેઢીઆં દેવો સાએલરી ર,
 કંઈ વેઢીઆ પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી ર.
 વરના માસા માંડરીઆ દેવો સાએલરી ર,
 કંઈ માંડરીઆ પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી ર.
 વરના સસરા ઘોડુલા દેવો સાએલરી ર,
 કંઈ ઘોડલે બેસી વર સંચરીઆ પતોરરી ર.
 વરના મામાજી મોસાળાં દેવો સાએલરી ર,
 કંઈ મોસાળાં લઈ વર સંચરીઆ પતોરરી ર.
 વરનાં સાસુ સવાધા દેવો સાએલરી ર,
 કંઈ સવાધા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી ર.
 વરનાં સાળી કુલ ગજરા દેવો સાએલરી ર,
 કંઈ કુલ ગજરા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી ર.

ફીરોજશાએ સાળાને પુછીયાં સાએલરી રે,
 *સાળા હરણુ શો કરે રે પોકાર પતોરરી રે.
 આજે મારી બહેનું પરણે છે સાએલરી રે,
 તેની લલ્લી લલ્લી હોય રે જમણુવાર પતોરરી રે.
 *ફીરોજશાએ પારે ઘોડો ખેલવ્યો સાએલરી રે,
 જઈ દેલા ગરવી ગુજરાત પતોરરી રે.
 જરખાઈ તો રડે ને શીયાય સાએલરી રે,
 હું તો જાવું રે ફીરોજશાહની સાથ પતોરરી રે.
 રજરખાઈને બાવા વિનવે સાએલરી રે,
 તને શેર સોનાંનો શણુગાર પતોરરી રે.
 તારો મણુ મોતીનો હાર સાએલરી રે,
 તારા મોઢેરા આવાસ પતોરરી રે.
 મોઢેરા આવાસ મારી ઝુંપડીએ સાએલરી રે,
 શેર સોનું રે મારી સુખડી પતોરરી રે.
 તારા મણુ મોતી કડું રે ખેરાત સાએલરી રે,
 હું તો જાઉં મારા પતિની સાથ પતોરરી રે.
 ગાયને ચરાવતા ભાઈ ગોવાળા સાએલરી રે,
 કંઈ કયાંયે મારા પતિને દીઠો પતોરરી રે.

* પોતાનાં લગ્નને નિમિત્તે ઘણાં હરણુને હણુવામાં આવશે, એ ન સહેવાયાથી વર ચાલ્યો જતો હોય એવો જીવદયાનો ધ્વનિ આંહી લાગે છે. ખરાખર આવી જ રીતની નેમનાથ-રાજુલની કથા જૈનોમાં પ્રચલિત છે.

૧. જૂરે

૨ પુત્રીને વર પાછળ જતી અટકાવવા માટે પિતા ઘણી લાલચો આપે છે, પરંતુ પુત્રી નથી લલચાતી.

હું શું ને બાણું રે બાઈ બહેનડી સાચેલરી રે,
તારો પતિ તે કેવો રે હોય પતોરરી રે.

કાળો ઘોડો રે કજકાબરો સાચેલરી રે,
તેની સોનેરી હોય રે સલામ પતોરરી રે.

તેની રૂપેરી હોય રે લગામ સાચેલરી રે,
તે પરમારો પતિ પાતળીઓ અસવાર પતોરરી રે.

*ચીર ફાડી રે કીધાં હોડીયાં સાચેલરી રે,
કંઠ કાંચળોના કીધાં રે હલેસાં પતોરરી રે.
જઈ ઉભા ફીરોજશાહની પાસ પતોરરી રે.

* વનમાં ચાલતાં વસો ચીરાયાં હશે તેનો આંહી કાવ્યમય રીતે
હસ્તેષ છે.

૨

[વર તોરણે આવે છે ત્યારે કન્યાની માતા ઉંબરની અંદર ઉભાં
રહી જમાઈના માથા પરથી શ્રીફળ, સોપારી, ખારેક વગેરે વસ્તુઓ
આવારે છે. તે વખતનું ગીત.]

§

વરને સાસુ તે ^૧અર્ધવા નીસર્યા,
મસ્તકે તે બાંધ્યા મોડ રે.

વર આંચો તે ^૨જરબાઈ તારો,
માંગે ઉતારા ને ઠાર રે.

૧ અર્ધ્ય દેવા ૨. પરણતી કન્યાનું નામ.

ઉતારા આપો બાગના
 મન હસે તે વરના બાપનાં.
 ઉતારા આપો વાડીના
 મન હસે તે વરનાં માડીનાં.
 ઉતારા આપો ખેલના
 મન હસે તે વરની ખેલનાં.
 ઉતારા આપો આંખાના
 મન હસે તે વરના મામાનાં.
 આપો આપો તે નગર ગામ રે
 આપો તે બહોળાં રાન રે.
 આપો તે આંખા આમળી
 આપો આપો ચોર્યાશી ચૌતરાં.
 નહિ લેવું તે નગર ગામ રે !
 નહિ લેવું તે બહોળાં રાન રે !
 નહિ લેવું તે આંખા આમળી !
 નહિ લેવું ચોર્યાશી ચૌતરાં !
 બેટી લેવું રૂસ્તમજીઆ બાપની
 મારાં જીવીયાં પરમાણુ રે.
 ખેની લેવું જહાંગીરજીઆ બાપની
 મારાં પરણીયાં પરમાણુ રે.
 એ ઘેર તે ડચેરી સરાવીએ
 એ ઘેર તે ડચેરવદ બોલાવીએ.

૧. આબલી. ૨. ચૌટાં. ૩ અસલ સંસ્કૃત શબ્દ 'ચત્વર' પરથી
 ચાર સ્થંભવાળું હાનનું સ્થળ.

૪. પારસીઓના પુરોહિત.

‘હાથોમે’ હાથ મિલાવીએ
 રચાવલની ઉર છાંટ રે.
 મારી પાવોલે ચોરી નવરંગી
 ત્યાં તો રમે છેઢલ્ય ને મોર રે.
 ઢાલી વગાડે છે ઢાલ રે
 સરનાઈના શબ્દ સોહામણી.
 ઝગાયનનાં ગળાં મોકળાં
 ગાયે લગનનાં ગીત રે.

૮૧

છ રે ! કુમારી કન્યાએ લખી મોકલ્યાં,
 લખેશરી વર બેલો ચાલ ! છતરવીને લાડ કરે.
 છ રે ! હું કેમ આવું રે લાડી એકલો,
 મને ખાવા વીનવતાં લાગે વારો રે, છતરવીને લાડ કરે.
 તારા ખાપુને બંધાવીશ પાઘડી,
 તારી માડીને પોપટીઆરો ચીર રે, છતરવીને લાડ કરે.

૧. હસ્ત-મિલાપ (હાથેવાળા)ની ક્રિયા.

૨. ગુજરાતી હિન્દુઓમાં ઈંડીઆં પીંડીઆં કરાડે છે તે રીતે :
 રાંધેલા ચોખા કરાડવાની ક્રિયા અન્ય દેશોમાં પણ કરવામાં આવે છે.
 એ સંબંધે “Marriage-customs in Many Lands” નામના
 પુસ્તકમાં લખે છે કે—“The throwing of rice, wheat
 and other seeds was clearly symbolic of fertility
 and expressive of the hope that the bride in time
 be a happy mother of children. Abundance may be
 a secondary meaning.”

૩. ગાયણુ : ગાવાવાળી : પારસી કામમાં ખાસ ગાનારી સ્ત્રીઓને
 વર્ગ હોય છે. રજપૂતો વગેરેમાં ‘લંધા’ની બત ખાસ ગાનાર હોય છે.

છ રે ! લાખેણી લાડીએ લખ્યાં મોકલ્યાં,
વહેવારીઆ વર, બેલો આલ ! છતરવીને લાડ કરે.

છ રે ! હું કેમ આવું રે લાડી એકલો,
મને કાકા વીનવતાં લાગે વારો રે, છતરવીને લાડ કરે.

તારા કાકાને પહેરાવીશ પામરી,
તારી કાકીને પટોળાંની બેડ રે, છતરવીને લાડ કરે.

૮૨

[હમ સમાપ્ત થયા પછી ગવાય છે. એમાં દીકરીઓ પ્રત્યે સાસર-
વાસમાં થતા વર્તાવનો ધ્વનિ છે.]

§

*સાસુજી ! એમ ના બાણુતાં કે વહૂ મોટી રે,
અમે એને દહીંએ ને દૂધે પોષી રે.

સાસુજી ! હૈયાં તે કરજો લોળાં રે,
જરબાઈને ના પિરસતાં થોડા રે !

૧સાસુજી ચમટો તમે નખે તોડતાં રે,
ચમટો તો ચમચમશે ને રોશે રે,
જરબાઈ તો રબાવાજીની વાટ બેશે રે !

૧ સાસુઓ વહુને ચોંટીઆ ભરતી હશે ! ૨ બાપની.

*સરખાવો પંખળી હમગીત :

સુનેયો, સુનેયો, નમેયો કુડમો, અર્જ બન્દી દી સુનિયો બે !
બે અર્જો દિતે કટે-પુરાને, રેશમ કરકે બાણુઓ બે !

જે સાદી બીબી મંદા બોલે, અંદર જડ સમજાયો બે!
 જે અસીં દિતી ગાલી બાંદી, રાત્રી કરકે ભણેઓ બે!
 જે સાદી બીબી ઘેઉ રૂઢાવે, પાની કરકે ભણેઓ બે!
 જે સાદી બીબી મોટા કત્તે, રેશમ કરકે ભણેઓ બે!
 મુન ઝોઝે લાડેઆ, બે મુઠારેઆ, મૌ દી ગાલી ન દેખી બે!

['પંજબી ગીત' : ૧૪૪]

અર્થ—હે અમારા નવા સંબંધીઓ, મારી દીનની વિનતિ સાંભળો! જો મેં હાથબાંધે ફાટલ ને ભૂનાં કપડાં દીધાં હોય તો પણ તમે એને રેશમી સમજીને સ્વીકારી લેજો! જો મારી દીકરી કાંઈ સાદું માફું બોલે તો પણ એને એકાન્તમાં લઈ જઈને સમજાવજો. અમે તો તમને ગાલી દાસી કરીને દીધી છે, તો પણ તમે એનો રાણી ગણીને સત્કાર કરજો. જો મારી દીકરી ધી ઢાળે તો એને પાણી ગણી માનજો. મારી દીકરી બહુ સૂતર કાંતે તો પણ તમે એને રેશમના ઝીણા તાર કરી માનજો. હે ઉજ્જવલ જમાઈ! વહુને કદિ મા સામી ગાળ ન દઈશ.

ખાંચણું

[ખાંચણું એટલે મૂળ તો ધાન ખાંડતાં ખાંડતાં ખારણીયા પર ઊસીને ગાવાનાં ત્રણ ત્રણ નાનૂક પંક્તિઓનાં જોડકણું. સાંજેલાને ધબકારે ધબકારે ‘ખાંચણું’ તાલ પૂરાવે. પરંતુ પછી તો કાણ જાણે ક્યારે એ ધાન ખાંડવાની ક્રિયા સાથેનો એનો સંબંધ છૂટી ગયો અને એ લગ્નગીતો બની રહ્યાં. અમદાવાદ અથવા સુરતમાં લગ્નને અવસરે કાયરથ કોમની બહેનો સામ સામા ચક્ષમાં બહેન્યાધ જઈને આ ‘ખાંચણું’ સામસામાં ગાતી બહુકે શિશુ રચના રચતી હોવાનું કહેવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત આડે દિવસે દરરોજ સાંજરે પણ એ બ્રહ્મક્ષત્રિય કોમની નાની કન્યાઓ હાંચીજો હાંચતી ખાંચણું ગાય છે: સૌરાષ્ટ્રના મેળાઓમાં ગોવાળીઆ કે અન્ય દુહાગીરો કાનમાં આંગળી નાખી, હાથમાં કુમકીઆળી છડી હલાવી, ડાંગ પર ટેકવેલા દેહને બુલાવતા બુલાવતા જેમ બબ્બે પંક્તિના દોહા સોરઠા ગાય છે તે રીતે. સરભથાં તો છે લગ્ન-અવસરને આધારે, પણ લગ્નના ઉલ્લાસ એમાં આછા આછા-નહિ જેવા જ ગવાયા છે. મુખ્યત્વે ગવાયા છે સંતાપના સ્વરો. ખાંચણુંનો ઢાળ જ કરજીતાથી ભરેલો છે. પ્રકુલ્લતા કે વિનોદની ઉર્મિઓનું વહન કરવા જેવું એનું બંધારણ જ નથી. એના પ્રધાન સૂરો ઉડા વિલાપના છે. એમાં ઠીકરી પોતાનાં દુઃખો રડે છે : કન્યાવિકચનાં, કળેડાનાં, સાસરવાસમાં થતી કનડગ-તોનાં, પીયર સાથેના વિજેગનાં, શોકચનાં વગેરે દુઃખો : પરંતુ એ દુઃખોને વ્યક્ત કરતી વાણી તો છે સ્વજન-સ્નેહથી લીની લીની. વિવાહિત જીવનનાં દુઃખો પરના એ આકંદને ‘ખાંચણું’ કોઈ વિલક્ષણ રીતે કરજીદ્રં મીઠાશથી પલાળી મૂકે છે. અકકેક ખાંચણું એટલે અકકેક કલ્પના, અકકેક અણિશુદ્ધ ચિત્ર, અકકેક કાવ્ય, અકકેક આંસુ : બંધારણે કરી સરલ સીધાં, ધ્વનિકાવ્યની રચનાને અનુકૂળ, ઢાળ પરત્વે કોમલ, સ્મરણ શક્તિને હળવાં કુલ સમાં, એવાં વિશિષ્ટ લક્ષણે કરી વિભૂષિત છે.

આ ‘ખાંચણું’નો એક નાનો શો છતાં સર્વદેશીય, વૈવિધ્યરોહન સંગ્રહ સૂરતવાળા ભાઇશ્રી ઇન્દરલાલ વીમાવાળાએ તાજેતર પ્રગટ કર્યો છે. તેમાંથી તેમના સૌજન્ય થકી અત્રે થોડા નમૂના ઉતારેલા છે.)

કાળી તે કાચલ આંખલિયામાં રમતી,
બાપાજી લેજી જમતી

કે બહેની નાનકી.

આકાશે અખ્યાં ને ધરતી માએ જીલ્યાં,
માએ ને બાપે ઉછેર્યાં

કે પરને સોંપવા !

મારી તે માએ જતન કરીને જાળવી,
રતન કરીને રાખી

કે પરને સોંપવા !

મારા તે બાપે તાપી કિનારા જોયા,
જોયામાં ન જોયાં

જમાઈનાં મૂંપડાં.

*મારા તે બાપે વહાણે ચડી વર જોયા
મૂંચ વરને મોહ્યા

મૂળાપણી વેચતા.

*‘બાપણી’ની માફક જ પંજાબી લોકસાહિત્યમાં ‘જૂલે કે ગીત’-જૂલા (હાડિયા)નાં ગીતોનો વિભાગ છે. ખાસ કરીને વર્ષા ઋતુમાં હાંચકે હાંચતી હાંચતી પંજાબી લલનાઓ-નાની મોટી સર્વે-આવાં કશ્ચારસે ભરપૂર ગીતો ગાય છે. એમાં પણ પ્રધાન સૂર સાસરવાસી જીવનના સંતાપના તેમજ સ્વજન-વિચોગના જ હોય છે. દષ્ટાંત તરીકે પોતાને સહેરને બદલે ગામડામાં પરણાવી તેનું કષ્ટાંત પણ પંજાબી કન્યાએ જૂલે કે “ગીત”માં હાંચકે હાંચતા ગાયું :

હોર ખીઝાં દિતિયાં શહરી નમરી
મેં ક્યું કિલડી ચાદરે પહાડ ?

મારા તે બાપે પરદેશ દીકરી દીધા
ફરી ખબર ન લીધી

મૂઠ કે ભવતી.

મારા તે બાપે ગ્રામ્યમાં તોળી
ભર્યા કુટુંબમાં બોળી

કે દાદા ! દીકરી.

બાપાલ બાપા, મેં શાં કરિયાં પાપ !
ભર્યે ને ભાઈરવે

વળાવી સાસરે.

બાપાલ ! આંખો થડ બેઠને રાખાવળે
ધર બેઠને પરણાવળે

કે દાદા ! દીકરી.

મારા તે બાપને એક જ દીકરી હોળે !
સારા વરને બેળે !

કે ચિંતા ઉગરે.

૧. કન્યાવિક્રય કર્યો. મને વેચી.

હથ મેરે રગબડી, મોઢે તંગડી
ધા ખુતેન્દડી દિલ્લે દે હેઠ.
હર્થી છાલે પે ગએ, પૈરી કંઠે ચુખ ગએ
હુન એતે આમદા બાબલ તોરા દેશ.

[પંજાબી ગીત : ૧૭૮]

અર્થ:—ગન્ય દીકરીઓને દીધી રાહર નગરમાં, અને મને કાં
દીધી પહાડી દેશમાં ? મારા હાથમાં હાતરકું અને ખલા પર રાંઠવું
છ. હું ધાસ બોલી રહી છું. મારા હાથમાં છાલાં પડી ગયાં છે, પગમાં
કાંઠા વાગ્યા છે. હે બાપુ ! હવે મને તમારો દેશ ચાહ આવે છે.

સાસરે જાતાં સામે મળ્યાં બે તાડ
માત પિતાનાં લાડ

મને કેમ વિસરે !

ઓ પેલી, ઓ પેલી કયા ગામની ટેકરી
પાણી ભરે કૂવે એકલી

કે કંઈ બહેન સાસરે !

પુત્રીને દૂર સાસરે પરણાવ્યાને પોકાર ધણાં પ્રાંતના ગીતોમાં આવે છે. દષ્ટાંત :

૧. સૌરાષ્ટ્રી ગીતોમાં :

વળો વળો રે મારો સમરથ દાદા !

તમે દીધાં અમને વેગળાં.

[ચુંદડી : ૧ : ૭૬]

દાદાને વાલા દીકરો, અમને દીધાં પરદેશ જો !

[ચુંદડી : ૧ : ૭૪]

૨. પંજાબી ગીતમાં :

સરવર કુંજે દિએ, જાંભળે તોરા વાસ કયું દૂરે ?

મેરા વાસ પૂછે દેખા બાધયા ! આમે દિતડી દૂરે.

બુરિયાં દિંદા સંધૂરિયાં દિંદા. પોતી ન દિન્દડા દૂરે ?

[પંજાબી ગીત : ૧૫૦]

અર્થ:—સરોવર પર જતી હે કુંજડી ! બહેન ! તારો વાસ કેમ દૂર છે ? મારો વાસ પૂછનાર હે બાધ ! મને મારા આપે દૂર દીધી. બેસો દીધી હોત ! ગાયો દીધી હોત ! પણ એક પુત્રીને દૂર ન દીધી હોત !

અથવા ખીલું પંજાબી ગીત :

આમે દી મૈં લાડલી,

મૈંનુ દાદી દિતડા દૂર વે,

લાખદાતી દિતડા દૂર !

અર્થ:—હું મારા પિતાની લાડલી હતી, પણ પિતાએ મને દૂર દીધી. રે ! લાખોનું દાન કરનાર પિતાએ મને દૂર દીધી.

*સાંજ પડે આથમે રવિનું તેજ
માડી કેરું હેત
કે મૂળને સાંભરે.

ઘડો પુટે ને રઝળે જેવી ઠીકરી,
મા વિણ રઝળે ઠીકરી
કે આ સંસારમાં.

માડી રે માડી ! મોકલની તું આણું
હોળી દીવાળીનાં ટાણું
કે મારે વહી ગયાં.

*માતાને તો પંજળી ઠીકરી પણ એજ ભાવે સંભારી રહી છે :
પુત્રી સાસરવાસમાં છે : સાસરાનું ગામ ધણું દૂર-નદીને સામે કિનારે
છે : ધણા દિવસથી માવતરને મળાયું નથી. પુત્રી પુકારી રહી છે :

મૈંહદી નૂં પાટે માઝાં સુઝણી,
મૈંહદી દા રંગ ની ઉદાસ, સાવન ગાઈએ,
* * *
સુન બે બાબલ મેરેઆ, દરમૈં દેઆ લોભિયા,
ધીઝાં કયોં દિતિયાં નદિયોં પાર, સાવન ગાઈએ,
ઉરલે કુંહે મૈં ખડી, પરલે મેરી માં,
ડિગ ડિગ પૈંદા અખિયાં દા નીર, સાવન ગાઈએ,

[પંજળી ગીત : ૧૭૧]

* * *

અર્થ:-હે મા ! મેંદીને સૂકાવા માટે નાખી દેજો. એનો રંગ શીઝો પડી ગયો છે. હે મારા ધનના લોભી બાપ ! ઠીકરીને કાં નદી પાર દીધી ? નદીના આ કાંઠે હું ઉભી છું ને ચેલે પાર મારી મા ઉભી છે. નેત્રોમાંથી નીર દડ દડ પડે છે.

માડી રે માડી ! ન જોઈએ મને સાડી,
જનમની ઓશિયાળી

કે હું તારા દૂધની.

શેર ઠણું ને શેરીએ જઈ આવું,
માડીને કહેવરાવું

કે આણું મોકલે.

આજે સખી મારી આંખડલી નથી ઠરતી,
માની જણી નથી મળતી

કે જોડું ગોઠડી.

આજ સખી ! મારી આંખડલીનો હીરો
આવે માડી જાયો વીરો

તો માંડું ગોઠડી.

હીકરી મરજો ને બાપાણ ! વધાઈ લેજો !
વીરાણને કહેજો

કે પનોતી ઉતરી.

....ખડેન પરણે ને મોર ચિતરના માંડવા,
અખંડ ઉભગરા

કે એના ભાઈના.

વાડ પછવાડી શિવજીનું દેહરું,
પૂજા કરવાને તેડું

કે મારા ભાઈને.

આજ મેં રાંધ્યાં ખીર ચૂર રે થોડાં,
વીરાણનાં થોડાં
પરમાળે હણુહણે.

આથેથી દેખું ફર ફરને ઠગલે,
પરમેશ્વરને પગલે
કે વીરાને ઓળખ્યા.

આવતા દેખું લીલી ને લાકડીયે,
કચુંળી પાઘડીયે
વીરાણને ઓળખ્યા.

મારા તે ભાઈનો રવતો છે થોડો,
જડિત અંગોડો
કે મારી ખેનનો.

દેવને વહાલાં ધીનાં દીવાનાં ઠોડીયાં,
મૂજને વહાલાં થોડીયાં
કે બચુ ભાઈનાં.

લીલૂડો ચોપટ કચેરીમાં ઉડતો,
બાપાણ જોડે જમતો
બચુભાઈ સાંજરે.

મારા તે ભાઈ સુરત શેરના મહેતા,
સિંધૂર ભરિયા સેથા
કે મારી ભાભીના.

વીરાની ઘોડી ખાય મોતીના દાણા,
નીત્યે કરતી આણાં

કે ચંદન જહેનનાં.

હોળી દીવાળીને દહાડા રહ્યા છે થોડા,
વીરાએ જોડયા ઘોડા

કે જહેનીને તેડવા.

ખાંડણીયા ખાંડતાં ખખડે હાથની ચૂડી
મહીયરીએથી મૂડી

વીરાજી મોકલે.

ભાઈ જમે ને ભાભી તો ડોકાવે
રખેને નણુદી આવે

કે મારે ખારણે.

નહિ આવું નહિ આવું; ભાભી તારે ખારણે,
કોણ જ્ઞલાવશે પારણે

કે કીકા ભાઈને !

ભાઈ છે ભોળા ને ભાભી આવી છે પૂતારી
હૈયેથી ઉતારી

વીરાએ ખેનડી.

ઓ પેલો ઓ પેલો હોડીવાળો આંચો
ભાભીજીને લઈ ચાલ્યો

કે ભાઈ એકલા !

